

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE' DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE GELİR
İDARESİNİN ETKİNLİĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Kadir KARTALCI

Hazırlayan
Elanur SERTKAYA

MALATYA-2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANA BİLİM DALI**

TÜRKİYE’ DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE GELİR İDARESİNİN ETKİNLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elanur SERTKAYA

**Danışman
PROF. DR. Kadir KARTALCI**

Malatya-2022

TEŞEKKÜR

Tezin her aşamasında sunduğu katkılardan, çalışmama verdiği destekten ve göstermiş olduğu sabırdan ötürü Prof. Dr. Kadir KARTALCI'ya sonsuz teşekkür eder, saygılarımı sunarım. “SYL-2020-2170” numaralı bu projenin hayata geçirilmesine vesile olan İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine teşekkür ederim.

Elanur SERTKAYA

ÖZET

Kayıt dışı ekonomi hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkeleri ekonomik ve mali yönden tehdit eden önemli bir olgudur. Bu olgunun tamamen yok edilmesi mümkün olmadığı için büyüklüğünün azaltılması amacıyla birtakım önlemler alınması gerektiği araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır.

Ülkemizde kayıt dışı ekonomi ile mücadele etme görevi Gelir İdaresi Başkanlığı'nın sorumluluğundadır. Değişen sosyal ve ekonomik faktörler sonucunda, artış eğilimi gösteren mükelleflere hizmet verebilmek için gelir idaresi mevcut yapısıyla yetersiz kalmıştır. Bu nedenle gelir idaresi yapısında iyileştirme çalışmaları yapmak ve bu eksiklikleri gidermek amacıyla yapısal reform çalışmaları gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalar neticesinde otomasyon projeleri hayata geçirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen kayıt dışı ekonomi sorunsalını irdeleyerek Türkiye'de vergi dairesi uygulamalarının kayıt dışı ekonominin neden olduğu sorunların çözümünde hangi politika ve uygulamaları gerçekleştirdiği ve yapılan çalışmaların kayıt dışı ekonomi oranının azaltılmasında etkili olup olmadığını inceleyerek tespit yapılmasıdır.

Anahtar Kavramlar: Kayıt Dışı Ekonomi, Gelir İdaresi Başkanlığı, Elektronik Uygulamalar

ABSTRACT

Informal economy is an important phenomenon that threatens both developed and underdeveloped countries economically and financially. Since it is not possible to completely eradicate this phenomenon, it has been emphasized by the researchers that some measures should be taken to reduce its size.

The task of combating the informal economy in our country is the responsibility of the Revenue Administration. As a result of the changing social and economic factors, the revenue administration remained insufficient with its current structure in order to serve the taxpayers showing an increasing trend. For this reason, structural reform studies were carried out in order to improve the revenue administration structure and to eliminate these deficiencies, and automation projects were implemented as a result of these studies.

The aim of this study is to examine the informal economy problematic, especially in developing countries, and to determine by examining which policies and practices are implemented by the tax office practices in solving the problems caused by the informal economy, and whether the studies are effective in reducing the rate of the informal economy.

Keywords: Informal Economy, Revenue Administration, Electronic Applications

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI, KAPSAMI VE ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu.....	3
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı	3
1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları	7
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sektörleri	9
1.2.1. Yer altı (Yasa Dışı) Ekonomisi	9
1.2.2. Beyan Dışı (Yarı Kayıtlı) Ekonomi	10
1.2.2.1. Gelirlerini Yasal (Legal) Olarak Kayıt Dışına Çıkaran Mükellefler	11
1.2.2.2. Gelirlerini Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışına Çıkaran Mükellefler	12
1.2.3. Hiç Kayda Girmeyen Ekonomi	12
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Nedenleri.....	13
1.3.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Oluşturan Faktörler	13
1.3.1.1. Mali ve Ekonomik Faktörler	14
1.3.1.1.1. Enflasyon.....	14
1.3.1.1.2. Gelir Dağılımında Dengesizlikler.....	16
1.3.1.1.3. Devlet Müdahaleleri.....	16

1.3.1.1.4. Yüksek Vergi Yüğü.....	17
1.3.1.1.5. Yüksek İşgücü Maliyeti	18
1.3.1.1.6. E-Ticaretin Gelişmesi.....	19
1.3.1.2. Hukuki Nedenler	19
1.3.1.2.1. Yasaların Basit ve Açık Olmaması	19
1.3.1.2.2. Caydırıcı Olmayan Cezalar.....	20
1.3.1.2.3. İstisna ve Muafiyetler	20
1.3.1.2.4. Hamiline Belge Düzenleme.....	21
1.3.1.3. Sosyal Faktörler	22
1.3.1.3.1. Vergi Ahlakı ve Vergi Bilinci	22
1.3.1.3.2. Vergi Afları.....	23
1.3.1.3.3. Nüfus Artışı ve Göç	24
1.3.1.4. İdari Faktörler	25
1.3.1.4.1. Vergi İdaresinin Yapısı.....	25
1.3.1.4.2. Denetim Mekanizmasının Etkinliği	26
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri	26
1.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Pozitif Etkileri.....	26
1.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Negatif Etkileri	28
1.5. Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçme Yöntemleri	31
1.5.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri	33
1.5.1.1. Anket Yöntemi	33
1.5.1.2. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yöntemi.....	34
1.5.2. Dolaylı Ölçüm Yöntemleri	34
1.5.2.1. GSMH Yaklaşımı.....	35
1.5.2.2. İstihdam Yaklaşımı.....	35
1.5.2.3. Parasalcı Yaklaşım	36
1.5.2.3.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı.....	37
1.5.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı.....	37
1.5.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım	38
1.5.2.4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı.....	38
1.5.3. Karma Yöntemler.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖNLENMESİNE YÖNELİK POLİTİKA ÖNERİLERİ

2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi.....	40
2.1.1. 2000 Yılı Öncesi Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Tahminler	42
2.1.2. 2000 Yılı Sonrası Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Tahminler	44
2.1.2.1. Para Talebi ile Yapılan Tahminler.....	44
2.1.2.2. Basit Parasal Tahmin Yöntemi ile Yapılan Tahminler	45
2.1.2.3. Vergi İncelemeleri Yöntemiyle Yapılan Tahminler	45
2.1.2.4. Karma Yöntemle Yapılan Tahminler	46
2.2. Türkiye’de Kayıt Dışılığın Görüldüğü Alanlar	46
2.2.1. Kayıt Dışı İstihdam.....	47
2.2.1.1. Bildirilmeyen Sigortalılar.....	49
2.2.1.2. Çalışma Günlerinin Eksik Beyanı	49
2.2.1.3. Sigortalı Çalışanların Eksik Ücret Bildirimi.....	49
2.3. Türkiye’de Kayıt Dışılığın Önlenmesine Yönelik Politika Önerileri	50
2.3.1. Mali Alanda Yapılması Önerilen Politikalar	51
2.3.1.1. Vergi Yükünün Tabana Yayılması	51
2.3.1.2. Vergi Oranlarının Azaltılması	51
2.3.1.3. İstisna ve Muafiyet Müesseseleri Alanının Daraltılması.....	52
2.3.1.4. Vergi Affı Uygulamalarının Azaltılması.....	53
2.3.1.5. Uzlaşma Müessesesinin Kaldırılması	54
2.3.2. Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanması	54
2.3.2.1. Vergi İdaresinde Sunulan Hizmetlerin Kalitesinin Artırılması	55
2.3.2.2. Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunun Arttırılması	55
2.3.2.3. Denetim Kapasitesinin Güçlendirilmesi	57
2.3.2.4. Cezaların Caydırıcılığının Arttırılması	58
2.3.2.5. Veri Tabanı Paylaşımı ve Kurumlar Arası Koordinasyonun Sağlanması.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEDE GELİR İDARESİNİN YAPILANMASI VE UYGULANAN POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ

3.1. Gelir İdaresi Başkanlığının Kurulması ve Yeniden Yapılandırılması	60
3.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planı	62
3.1.1.1. Gönüllü Uyum Seviyesinin Yükseltilmesi	63
3.1.1.2. Denetim Kapasitesinin Daha Güçlü Hale Getirilmesi	64
3.1.1.3. Kurumlararası Veri Paylaşımının Geliştirilmesi	64
3.1.1.4. Mevzuatın Gözden Geçirilmesi ve Düzenlemelerin Yapılması	65
3.1.1.5. Toplumun Her Kesimine Yönelik Farkındalığın Artırılması	65
3.2. Gelir İdaresi Yapılanması Sonucu Faaliyete Geçirilen Uygulamalar	69
3.2.1. Vergi Dairesi Otomasyon Uygulamaları (VEDOP)	69
3.2.1.1. VEDOP-I Projesi	70
3.2.1.2. VEDOP-II Projesi	70
3.2.1.3. VEDOP-III Projesi	71
3.2.1.4. Nakil Vasıtaları Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (MOTOP)	72
3.2.1.5. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Bilgi İşlem Sistemi (VDK-BİS) ..	72
3.2.1.6. Sahte Belge Risk Analiz Programı (SARP)	73
3.2.2. Vergi İletişim Merkezi (VİMER-444 0 189)	73
3.2.3. Veri Ambarı Projesi (VERİA)	74
3.2.4. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM)	75
3.2.5. E-Beyanname	75
3.2.6. E-Fatura	76
3.2.7. E-Defter	77
3.2.8. E-Yoklama	77
3.2.9. Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı (MASAK)	77
3.2.10. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı	78
3.2.11. Vergi Kimlik Numarası	79
3.3. Kurumlar Arası Otomasyonu Sağlamaya Yönelik Projeler	79
3.4. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Uygulanan Politikaların Etkinliği	80
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	97

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması	6
Tablo 1.2. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması	8
Tablo 1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	14
Tablo 1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Genel Ekonomi Üzerine Etkileri	29
Tablo 1.5. Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçüm Yöntemleri	32
Tablo 2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin GSYH’a Oranı	42
Tablo 2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü ile ilgili 2000 Yılı Öncesi Tahminler... 43	
Tablo 2.3. Türkiye de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (GSYH’ya oranı)	44
Tablo 2.4. Yıllar İtibariyle Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%).....	47
Tablo 2.5. İktisadi Faaliyet Koluna Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%).....	48
Tablo 3.1. E-Arşiv Uygulamasına Yönelik Veriler	84
Tablo 3.2. E-Defter Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı	85
Tablo 3.3. E-Fatura Uygulamasına Yönelik Veriler	86
Tablo 3.4. Vergi Denetim Faaliyetine Yönelik Veriler.....	87
Tablo 3.5. İncelenen Mükellef Başına İnceleme Oranları	88
Tablo 3.6. Yaygın ve Yoğun Denetim Oranları	89
Tablo 3.7. İzaha Davet Müessesesi	90

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü- Ülkeler Arası Karşılaştırma	41
Grafik 3.1. VİMER- Yıllar itibariyle yapılan ihbar miktarı	82

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutumları.....	56
Şekil 3.1. VEDOP’ un Gelişim Süreci	70

KISALTMALAR

ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EBTİ	: Elektronik Banka Tahsilât İşleme Sistemi
EMKAS	: Elektronik Muhasebe Kayıt Arşiv Sistemi
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GÜMBS	: Gümrükler Müsteşarlığı Bağlantı Sistemi
KADİM:	: Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletme
MASAK	: Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı
MIMIC	: Çoklu Neden-Çoklu Gösterge Modeli Yöntemi
OECD	: İktisadi İş birliği ve Gelişme Teşkilatı
OVMP	: Orta Vadeli Mali Plan
OVP	: Orta Vadeli Program
SARP	: Sahte Belge Risk Analiz Sistemi Projesi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği
VDK	: Vergi Denetim Kurulu
VEDOP	: Vergi Daireleri Tam Otomasyon Projesi
VERİA	: Veri Ambarı Projesi

VİMER	: Vergi İletişim Merkezi
VUK	: Vergi Usul Kanunu
MOTOP	: Motorlu Taşıtlar Vergi Daireleri Otomasyon Projesi

GİRİŞ

Vergi, kamusal harcamaların finansmanı için devlet tarafından alınan önemli bir paydır. Ancak mükelleflerin bir kısmı çeşitli nedenlerle vergisel yükümlülüklerini yerine getirmemek veya kısmen yerine getirmek amacıyla kayıt dışına çıkmayı tercih ederler. Bunun sonucunda da devletin vergi gelirinde azalma meydana gelmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, küresel çerçevede olduğu gibi ülkemizde de yaygın durumdadır ve ekonominin birçok alanında karşımıza çıkmaktadır. Ekonominin az gelişmiş olması, yüksek vergi oranları, sık sık değişen mevzuat, mükellefin bakış açısı gelir idaresi ve denetim yapısının yetersiz oluşu kayıt dışı ekonominin boyutunu arttıran unsurlardır. Bu unsurlar doğrultusunda ekonomide meydana gelen olumsuz etkiler olumlu etkilerden daha fazla olduğu için kayıt dışı ekonomi ile mücadele bir zorunluluk haline gelmiştir.

Ülkemizde kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunda birçok çalışma yapılmış ve bu mücadelenin sorumlu kolu gelir idaresi olarak belirlenmiştir. Kamu harcamalarındaki artış, vergi sistemindeki karmaşıklık, adaletsizlik, kayıt dışı ekonominin büyümesi gibi kavramlar gelir idaresinin sorunlarının hep gündeme gelmesine neden olmuştur.

Zamanla toplumsal ihtiyaçlardaki değişimler, küreselleşme ve teknolojik ilerlemeler vergi reformlarına olan talebi arttırmış ve gelir idaresinin yapılanmasını zorunlu hale getirmiştir. 5345 Sayılı Gelir İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri hakkındaki Kanun'la Gelir İdaresi yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu doğrultu da Vergi sisteminin basit, adil, etkin hale getirilmesi vergiyi tabana yaymak, maliyetleri azaltarak daha fazla vergi toplamak ve mükellefin vergiye gönüllü uyumunu sağlamak için çalışmalar yapılmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından mükellefin vergi ile ilgili yükümlülüklerini daha kolay ve en az maliyetle gerçekleştirebilmeleri için web tabanlı sistem geliştirilerek vergi dairesine gitmeden işlemleri kolayca yerine getirebilme imkânı

sağlanmıştır. Aynı zamanda daha fazla kişiye hizmet sunularak denetimlerin artırılmasıyla ekonominin kayıt altına alınmasında önemli bir adım atılmıştır.

Bu bilgilerden hareketle çalışma, üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, kayıt dışı ekonomi kavramı hakkında literatür taraması yapılmış, ulusal ve uluslararası tanımlardan bahsedilmiştir. Sonrasında kayıt dışı ekonominin nedenleri ve kayıt dışı ekonomiyi ölçme de yararlanılan yöntemler incelenmiştir.

İkinci bölümde; kayıt dışı ekonominin hangi boyutlara ulaştığı ölçüm yöntemlerinden yararlanarak irdelenmiş ve Türkiye'deki boyutları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin sorumlu kolu olan gelir idaresinin yapısında gerçekleştirilen otomasyon dönüşümü incelenmiştir. Teknolojik dönüşümü ifade eden yapılanma ile birlikte mükellef odaklı çalışmaların yürütüldüğü tespit edilmiştir. Faaliyet raporu ve stratejik planlarda belirtilen hedefler ve gerçekleşme oranları incelenerek gelir idaresinin etkinliği hakkında yorumlamalar yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI, KAPSAMI VE ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu

Kayıt dışı veya bir diğer adıyla gölge ekonomi 1940'lı yılların başlarında rastlanılan bir kavram olmakla birlikte boyutunun ciddi oranlara yükselmesiyle araştırmacıların ilgi alanına dahil olmuş ve Gutmann'ın 1970'li yıllarda yayınlanan makalesi ile bilimsel bir niteliğe kavuşmuştur. Bununla birlikte kayıt dışı ekonomi gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde yıllarca tartışmaların odağı haline gelen, farklı ekonomilerde farklı şekillerde ortaya çıkan çok boyutlu bir olgu haline gelmiştir.

Kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ve hala gelişmekte olan ülkeler için ekonomik ve mali sorun teşkil eden bir tehdit olarak varlığını sürdürmektedir. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi silah kaçakçılığı ve uyuşturucu gibi yasa dışı faaliyetlerle somutluk kazanırken gelişmekte olan ülkelerde ise bu kavramlara ek olarak mal ve hizmet alımları ve bunların belge dışı bırakılması şeklinde kendini göstermektedir (ÇSGB, 2004).

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Ülke ekonomileri üzerinde önemli tahribatlara neden olan, farklı biçimlerde ve niteliklerde ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi, tek bir tanıma sığdırılamayacak kadar çok yönlü bir kavramı temsil ettiği için bu durum literatürde birçok tanımlamaya yer verilmesine neden olmuştur.

Dar anlamda kayıt dışı ekonomi hukuk kurallarına aykırı, belgelerle desteklenmemiş olan ve içeriği gerçeği yansıtmayan ekonomik faaliyetlerden oluşurken geniş manada kayıt dışılık yasal olduğu kadar yasa dışı (kumar, fuhuş, tefecilik, silah kaçakçılığı vb.) faaliyetleri de bünyesinde barındırmaktadır (Işık ve Acar, 2003: 117).

Yapılan başka bir tanıma göre kayıt dışı ekonomi: Gayri safi milli hasıla hesaplarını öngörmek için kullanılamayan, mevcut istatistiksel yöntemlerle ölçülmesi mümkün olmayan, kamu organlarınca kontrol edilemeyen ve bu nedenle resmi GSMH hesaplarına yansımayan piyasaya dayalı gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir (Doğrusöz, 2004: 159).

Kayıt dışı ekonomi konusunda birçok öngörü ve değerlendirmesi olan Altuğ (1994) kayıt dışı ekonomi ile yeraltı ekonomisi kavramlarını farklı şekillerde ele alarak kayıt dışı ekonomiyi, “ekonomiyi düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen belgeye bağlanmamış-kanuni defterlere işlenmemiş ekonomik işlemleri kayıt dışı (faturasız satışlar, sigortasız işçi çalıştırılması, gecekondu yapımı, işportacılık vb.)” ve yeraltı ekonomisini ise “kamu düzenini korumak için getirilen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen ve belgeye bağlanmayan hem kayıt dışı hem de yasadışı faaliyetler (kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, dolandırıcılık, yolsuzluk, yasadışı kumar vb.)” olarak tanımlamıştır.

Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı’nca hazırlanan Kayıt Dışı Ekonomi Eylem Planı’nda yapılan tanımlamaya göre “Kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen/geçirilemeyen ve bu nedenle kamu otoritesi tarafından denetlenemeyen faaliyetlerin tümüdür” (GİB, 2009: 3).

Kayıt dışı kavramını literatürde ifade etmek amacıyla farklı farklı anlamlar içermesine rağmen ortak bir tanım birliğine varılamadığı için birçok terim kullanılmaktadır. Bu terimlerden bazıları şunlardır (Erdinç, 2016: 30);

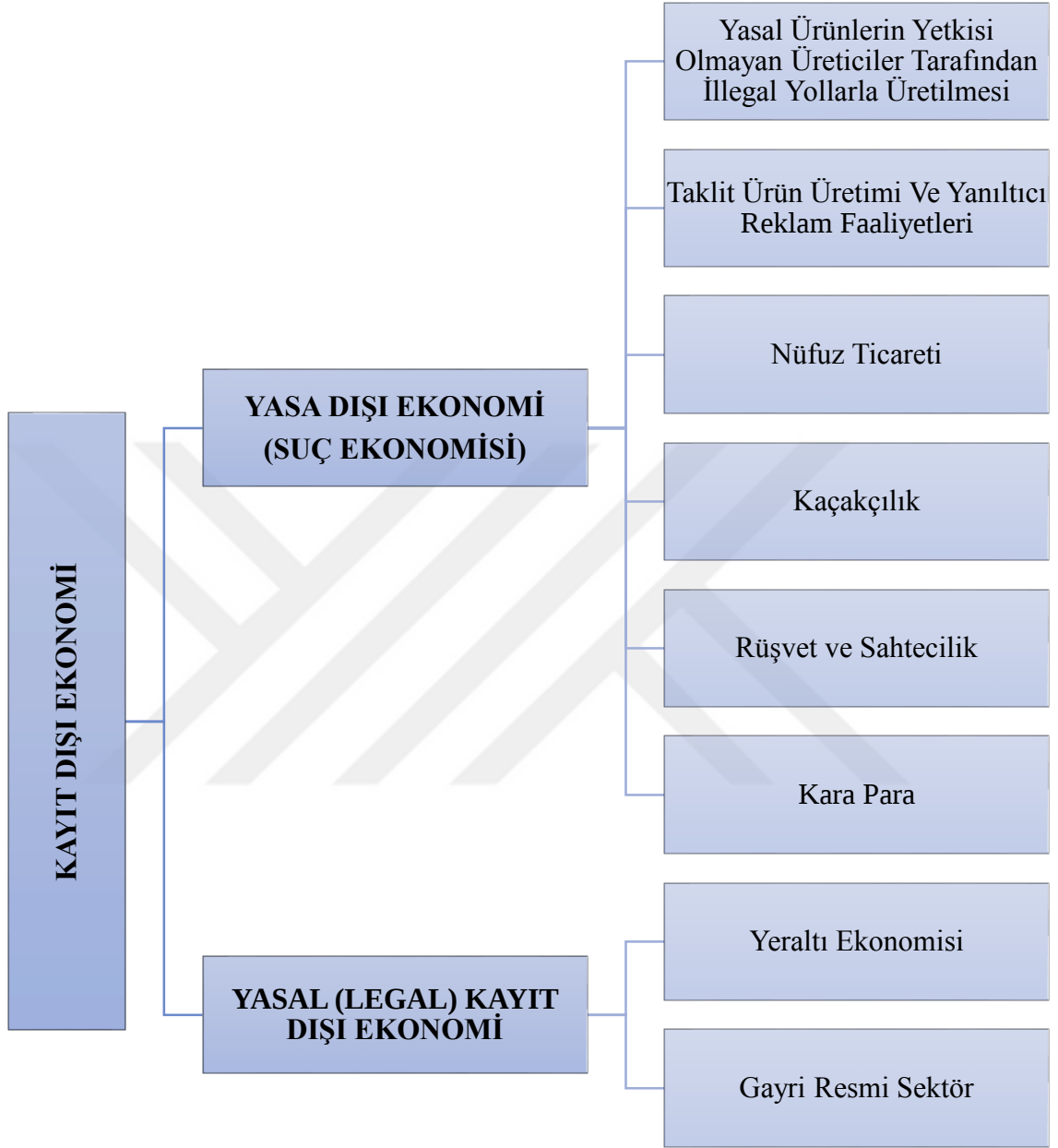
- Vergi dışı Ekonomi (untadex economy),
- İnfomal Ekonomi (informal economy),
- Gözlem Dışı Ekonomi (unobserved economy),
- Resmi olmayan Ekonomi (unofficial economy),
- Örtülü Ekonomi (Submerged Economy),
- Beyan Dışı Ekonomi (unreported economy),
- İkinci Ekonomi (second economy),
- Gizli Ekonomi (hidden economy),

- Gölge Ekonomi (shadow economy),
- Görünmez Ekonomi (invisible economy),
- Gri Ekonomi (Gray Economy),
- Gizli Kapaklı Ekonomi (Clandestine Economy),
- Yeraltı Ekonomisi (underground economy),
- Yasadışı Ekonomi (illegal economy).

Kayıt dışı ekonomi sorunsalı hakkında gerek ülkemizde bulunan gerekse farklı ülkelerde çalışmalar yürüten araştırmacılar tarafından bu denli farklı kavramların kullanılıyor olması ortak bir tanımlama yapılmasına engel oluşturmaktadır. Kullanılan her bir terim belirli konuları ve faaliyetleri çağrıştırıyor olmakla birlikte hepsinin ortak paydası yerine getirilme yükümlülüğü olan yasal ve toplumsal sorumlulukların tümüyle veya kısmen yerine getirilmemesidir (Çiloğlu, 1998: 68).

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak kayıt dışı ekonomi ile ilgili kavramlara bakıldığı zaman kayıt dışı ekonomiyi; suç ekonomisi (yasadışı ekonomi) ve yasal kayıt dışı ekonomi olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmayı aşağıdaki tabloda detaylıca inceleyebiliriz (Prokhorov, 2001: 13).

Tablo 1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması

Kaynak: (Prokhorov, 2001: 13).

Tabloda kayıt dışı ekonominin yasa dışı ekonomi kolunu ifade etmek için kullanılan suç ekonomisinin en önemli özelliği, faaliyetin yasalara aykırı biçimde gerçekleştirilmesinin yanı sıra faaliyetin bütünüyle yasaklanmış olmasıdır.

Suç ekonomisinde arz ve talep, piyasa ortamında oluşturulmasına rağmen devlet denetiminde olan veya kullanılması ve satılması yasaklanan malların üretilerek pazarlanması suç piyasasını oluşturmaktadır (Bağırzade, 2012: 208).

Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi denildiğinde akla ilk olarak yasa dışı sektörlerin geliyor olması, bu toplumlarda vergi ahlakının yerleşmiş olmasındandır. Örneğin vergi ahlakı yüksek düzeyde olan Hollanda, İngiltere’de kayıt dışı oranı daha çok kumar, uyuşturucu vb. alanlarda görülmektedir. Çünkü gelişmiş toplumlar gelirlerini kayıt altına alacak bilince sahip oldukları için geriye suç ekonomisinin kapsamına dahil olan uyuşturucu, silah kaçakçılığı gibi illegal faaliyetler kalmaktadır.

Yasal kayıt dışı ekonomide ise gelirin yasalara aykırı olarak kayıt dışına çıkarılması söz konusudur. Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler de sıklıkla denetim boşluklarından faydalanan gelir kaydının tutulmamasından ve gelir- servet kaynaklı faaliyetlerin kayıt dışına çıkarılması söz konusu olmaktadır.

1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları

Kazanç getirisi olan bireylerin, sahip oldukları reel gelirlerinin bir kısmını ya da tamamını kayda geçirmemeleri, elde ettikleri bu gelirler üzerinden ödemeleri gereken miktarın aksine, daha az vergi ödemeleri veya hiç vergi ödemiyor olmaları kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin karakteristik özellikleridir.

Literatürde yoğunlaşan terimler doğrultusunda kayıt dışı ekonomi çok taraflı bir kavram olması nedeniyle kendine özgü birçok niteliğe sahiptir. Bu unsurlar şunlardır (Yetim, 1999);

- Yasal olmaması,
- Ekonomik faaliyetlerin gizlilik adı altında gerçekleşmesi,
- İstatistiksel olarak ölçülememesi,
- Gelir yaratıcı bir süreç olması,
- Ekonomik sisteme uygunluk.

Geniş bir çerçevede kayıt dışı ekonomi, birbirinden farklı özellikte yasal ve yasa dışı alanda birçok değişken unsura sahiptir. Bu nedenle kayıt dışılık sadece yasa dışı faaliyetleri kapsamakla kalmaz parasal ve parasal olmayan işlemler sonucunda üretim gelirlerinin raporlara kaydedilmemiş kısmını da içerir.

Her halde kayıt dışı ekonominin sınıflandırılmasında zorluklar yaşansa da aşağıdaki tablo ile hangi faaliyetlerin kayıt dışı ekonomi olarak nitelendirilebileceği konusunda ortak özelliklerden yola çıkarak bir sınıflandırma yapılmak istenmiştir:

Tablo 1.2. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması

	PARASAL İŞLEMLER		PARASAL OLMAYAN İŞLEMLER	
YASA DIŞI FAALİYETLER	Çalıntı mal ticareti, uyuşturucu ticareti, fuhuş, kumar, kaçakçılık, dolandırıcılık vb.		Uyuşturucu, çalıntı mal	
	VERGİ KAÇIRMA	VERGİDEN KAÇINMA	VERGİ KAÇIRMA	VERGİDEN KAÇINMA
YASAL FAALİYETLER	Yasal mal ve hizmet üretilmesine karşın elde edilen maaş, ücret vb. bildirilmemesi	Çalışanların hak ve menfaatleri için yapılan işlemlerin gerçeğe aykırı beyan edilmesi	Yasal mal ve hizmetlerin el değiştirmesi	Kendi kendine iş yapmak ve yapılan işin bildirilmemesi

Kaynak: (Schneider ve Enste, 2000: 6).

Bu tabloda da görüldüğü gibi mükelleflerin, vergi oranları nedeniyle vergi ödemekten uzak durmak için çeşitli girişimlerde bulunması iki sonuca yol açmaktadır.

Bu sonuçlardan ilki mükelleflerin kanun boşluklarından faydalanarak yasal yollarla ödeme yapmamak veya daha az ödemek için arayışa girmektir. Bu arayış literatürde “kaçınma” tabiri ile anılmaktadır. Kaçınma yasal bir faaliyet olduğu için

saptanması durumunda herhangi bir hukuki müeyyide ile karşılaşmamaktadır. Tespit edilen ikinci sonuç ise literatürde “kaçırma” kavramı ile karşılık bulmaktadır. Bu davranış şekliyle mükellefler bilinçli olarak ödemesi gereken vergiyi gizleyip gerçeğe aykırı matrah beyanında bulunmaktadırlar. Bu durum yasalara aykırı olup, idare tarafından tespit edilmesi halinde vergi kaçırma suçu gerçekleşmekte ve mükellefler cezai yaptırım sonucu ile karşılaşmaktadırlar.

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sektörleri

Kayıt dışı ekonominin özelliklerinden hareketle ekonomik kesimler temel olarak üçlü tasnife tabi tutulabilir. Bunlar (Önder, 2001: 241);

- Yer altı (Yasa dışı) Ekonomisi,
- Beyan Dışı (Yarı Kayıtlı) Ekonomi,
- Kayıtlara Girmeyen Ekonomi (Enformel Ekonomi).

1.2.1. Yer altı (Yasa Dışı) Ekonomisi

Yer altı ekonomisi, kayıt dışı ekonominin kara para, kaçakçılık gibi yasalarca izin verilmeyen, milli gelir hesaplamalarına dahil edilmeyen ve ahlaki normlara aykırılık teşkil eden suç sektörüne tekabül etmektedir (Yetim, 1999: 5).

Kanunların suç terimiyle nitelendirdiği yasa dışı fiiller aracılığıyla elde edilen kazanç ve getiri sağlayan menfaatler kara para olarak adlandırılmıştır. Bu kazançlara yasal görünüm kazandırılması ise kara paranın aklanması şeklinde ifade edilir (Çolak, 2001: 196).

Yasa dışı sektörde önemli olan faaliyetin yapılma şekli değil, gerçekleştirilen fiilin kendisinin koşulsuz olarak yasaklanmış olmasıdır.

Toplumda mükellefleri kayıt dışına iten en önemli neden vergi vb. yüklerden kaçınmaktır. Yasa dışında faaliyet gösteren bireyler daha fazla gelire sahip olmak adına ödedikleri vergi miktarını azaltmak veya tamamen vergi ödememek amacı gütmektedirler. Kara para elde edenlerin gayesi; gelir getirici faaliyetlerini tümüyle veya bir kısmını kayıt dışında tutarak bu faaliyetlerden elde ettikleri kazançları

meşrulaştırarak ya da gizleyerek vergi ödememektedir. Bunun sonucunda yer altına kayan mükellefler vergisini gönüllü ödeyen mükelleflere kıyasla daha fazla harcanabilir gelir elde etmiş olacaktır. Ayrıca mükelleflerin yer altına kayması vergi kaybına neden olmakta ve vergi tabanını da daraltmaktadır (Yılmaz, 1998: 483).

Yasa dışı alanda toplumun belirli bir kesimi resmi kayıtlarda yer almadığından ekonominin gerçek olan boyutunu hesaplamak imkansızlaştığı gibi ekonomik sorunlar da tam anlamıyla tespit edilemediği için, uygulanması gereken politikalar ve bu uygulamaların etkinliğini sağlamak olası değildir. Bununla beraber ekonominin gerçek boyutunu bilmeden milli gelir, işsizlik oranı gibi kavramların doğru olarak hesaplanması ve kaynak kullanımının etkin hale getirilmesi mümkün değildir.

Devletin, yasa dışılık ile mücadele ederken asıl amacı bu faaliyetlerden sağlanan kazanç üzerinden vergi geliri elde etmek veya bu geliri kayda geçirmek değil, bu faaliyetleri ortadan kaldırmak ve minimum seviyeye indirmektedir (Ağbal, 2000: 42).

1.2.2. Beyan Dışı (Yarı Kayıtlı) Ekonomi

Beyan dışı ekonomi; “gelir vergisi, katma değer vergisi veya diğer vergilerden, sosyal güvenlik katkılarını ödemekten, kanunla belirlenmiş yasal düzenlemelerden, istatistiki amaçlı anketlerin ve idari formların doldurulması gibi idari işlemlerden kaçınmak gibi nedenlerle kamu otoritelerinden saklanan bütün yasal üretilmeye karşılık gelmektedir” (DPT, 2001: 6).

Yarı kayıtlı ekonomik aktörlerin tamamlayıcı ölçüsü “milli gelir” ile mükelleflerce bildirilmiş olan gelir arasındaki bölgeyi yani “vergi boşluğu” diye ifade edilen alanı kapsamaktadır. Bu alan yasal ekonomik faaliyetlerle yürütülen ama vergi dairesine bildirilmeyen, kayda geçirilmeyen gelir kalemlerinden oluşmaktadır (Ayder, 2007).

Beyan dışı bırakılan bu sektörde kişilerin elde ettikleri gelirler vergilendirilmemekte ve bazı konular vergi dışı tutulmaktadır. Bu nedenle bu sektör, belge ve kayıt düzenine aykırı ekonomi olarak da adlandırılır.

Beyan dışı ekonomi (Kanlı, 2007: 6);

- Sosyal güvenlik paylarını ödemekten,
- Dolaylı veya dolaysız vergi ödemelerinden,
- Asgari ücret, güvenlik, prim vb. yasal düzenlemelerden,
- İdari düzenlemelerden kaçınmak adına kamu otoritesinden gizlenen her türlü yasal ekonomik faaliyetlerle karşılık bulmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi kavramı çerçevesine dahil olduğu düşünülen en kapsamlı kitle; mükellefiyet kayıtları bulunan, faaliyetleri yasal olmakla birlikte bu gelirlerin genellikle büyük bir kısmı kayıt dışı kalan bireylerden meydana gelmektedir. Bu tür mükellefler, faaliyetlerini vergi idaresinin bilgisi dahilinde sürdüren, defter tutup beyanname veren ve vergi ödeyen bireylerdir. Bu mükellefleri kendi içlerinde ikili bir ayrıma tabi tutmak mümkündür (Aydemir, 1995: 14);

- Gelirlerini Yasal (legal) olarak kayıt dışına çıkaran mükellefler.
- Gelirlerini yasalara aykırı (illegal) olarak kayıt dışına çıkaran mükellefler.

1.2.2.1. Gelirlerini Yasal (Legal) Olarak Kayıt Dışına Çıkaran Mükellefler

Mükelleflerin bir kısmının gelirleri tespit edilmeye çalışılırken bazı güçlüklerle karşılaşıldığı için bu kesimin faaliyet kazançları istisna, muafiyet kapsamında değerlendirilerek yasal yollarla kayıt dışı tutulmasına olanak sağlanmaktadır (Yetim, 1999: 5).

Bu mükellefler genel itibariyle düşük gelir düzeyine sahip bireylerden oluşurken faaliyetlerinin birçoğunda kayıt dışı unsurlara rastlanılması mümkündür. Gerçek usulde vergilendirilmeyen yasal yollarla kayıt dışı kalan gelir vergisi mükelleflerinin ekonomiye iki şekilde etkileri bulunmaktadır. Birincisi, kendi elde ettikleri gelirleri kayıtlara almadıklarından ciddi bir şekilde vergi kaybına neden olmaktadır. İkincisi ve daha da önemli olan diğer unsur ise ekonomik ilişki içerisinde bulundukları kayıtlı sektörlerden belge almayarak, belge düzenine zarar vermekte ve bunun sonucunda ise iş ilişkisi içerisinde bulundukları kesimleri de kayıt dışına sevk etmeleridir (Şengül, 1997: 15).

1.2.2.2. Gelirlerini Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışına Çıkaran Mükellefler

Bu gruba dahil olan mükellefler vergi ödemelerini kısmak veya hiç ödememek niyetiyle kazançlarını kayıt dışında tutmaktadırlar. Bazı sektörlerde sürdürülen faaliyetlerin denetlenmesi çok güç olduğu için kayıt dışılığının boyutu sektörün kendi yapısı ile belirlenmekte ve mükellefler bunu bir avantaj olarak algıladıkları için daha kolay kayıt dışına yönelebilmektedirler (Selman, 2007: 7).

Gelir Vergisi Kanunu'nun 65. maddesinin ikinci fıkrasındaki ifadeye göre “sermayeden ziyade şahsi mesaiye, ilmi veya mesleki bilgiye veya ihtisasa dayanan ve ticari mahiyette olmayan işlerin işverene tabi olmaksızın şahsi sorumluluk altında, kendi nam ve hesabına yapılması” şeklinde tanımlanan iş kolları bu mükelleflerin kabul gören çoğunluğunu kapsamaktadır (GVK, 2010).

Beyan dışı olarak faaliyetlerini sürdüren kesimler ekonomik ilişki içinde oldukları sektörlerden belge talebinde bulunmayarak belge kayıt düzenine zarar vermekte ve kendileri vergi kaybına sebebiyet verdikleri gibi diğer ekonomik birimleri de kayıt dışılığa sevk etmektedir (Şengül, 1997: 15).

1.2.3. Hiç Kayda Girmeyen Ekonomi

Kayıtlara hiç girmeyen kesim ise ekonomik hayatta aktif olarak yer almalarına rağmen, hiçbir mükellefiyet kaydı olmayan ve vergi idaresinin bilgisi dışında kalan dolayısıyla hiç vergi ödemeyen, genellikle belge düzenine sahip olmayan küçük gelir gurubunda yer alan kişileri kapsamaktadır (Selman, 2007: 9).

Kayıtlara girmeyen ekonominin en önemli kullanım amacı yasal olmakla birlikte kazancının tümünün kayıt dışı tutulması, diğer bir ifadeyle kazancın beyan edilmemesi sonucunda meydana gelen durumu ifade etmesidir. Yeni bir faaliyet kolu şeklinde oluşum gösteren ev-iş yeri temizliği, işportacılık, hasta bakım hizmetleri gibi küçük kapsamlı işler bu grupta ele alınırken bu işler, toplumun her yerinde sıklıkla görülürken daha çok büyükşehirlerde yaygındır (Tayfur, 2019: 13).

Bu gruba dahil olan kesim yasal alanda faaliyetlerini sürdürmesine rağmen vergi dairesinde mükellef olduklarına dair bir kayıt olmadığı için bu kişilerin kazançları

üzerinden vergi ödeme yükümlülükleri bulunmaz. Daha çok gelişmiş ülkelerde rastlanılan bu duruma istisnalar ayrı tutularak küçük ölçekte tamir işi yapan esnaflar, petshoplar, işportacılar, ikametgahlarında kendi imkanlarıyla üretim yapanlar ve özel ders verenler örnek gösterilebilir (Selman, 2007: 9).

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Nedenleri

1.3.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Oluşturan Faktörler

Sonsuz isteklere sahip olan bireyler gerçekleştirdikleri faaliyetler sonucunda faydalarını ve karlarını maksimize etmek isterler. Bunun sonucunda gelirlerinde meydana gelen artışla birlikte mükellefler daha fazla vergileme ile karşı karşıya kalacaklardır bu da harcamalarında kısıtlamaya neden olacaktır. Böylece mükellefler artan vergi yükü karşısında tasarruf ve harcamalarını kısıtlamak istemeyecekleri için faaliyetlerinin bir kısmını kayıt dışına çıkarma girişiminde bulunacaklardır.

Kayıt dışı ekonomi sorunsalı, 1980’li yıllardan başlayıp günümüze kadar gerçekleşen liberal politikalarla birlikte etkisini sürdürmeyi başarmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı esnasında finansman amacıyla vergi oranlarında yaşanan ani yükselişler, gündeme gelen haksız kazanç vb. olumsuzluklar ile 1970’li yılların ikinci yarısına kadar uygulanan müdahaleci politikalar kayıt dışılığın oluşmasında etkin rol oynamıştır (Bakkal, 2007: 33).

Schneider ve Williams (2013) Kayıt dışı ekonominin nedenlerinde yer alan faktörleri dört başlık altında sınıflandırmışlardır. Bunlar;

- Vergi yükü ve sosyal güvenlik yükü,
- Özellikle iş gücü piyasasına getirilen, piyasa düzenlemelerindeki artış
- İşsizlik,
- Vergi ahlakıdır.

Küresel çapta önemli bir sorun olarak varlığını devam ettiren kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almak ve kayıt dışılık olgusunu azaltmak için öncelikle kayıt dışılığa yol açan nedenlerin doğru teşhis edilmesi ve bu doğrultuda çözüme yönelik tedbirlerin ve politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutu, nasıl ülkeler

arası farklılık gösteriyorsa ortaya çıkış nedenleri de ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve ekonomik, mali, sosyal ve siyasal yapılarına bağlı olarak şekillenmektedir (Tekece, 2010: 15).

Bu doğrultuda araştırmacıların yoğunlaştığı başlıklar aşağıda belirtilmiştir;

Tablo 1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

MALİ VE EKONOMİK FAKTÖRLER	• Enflasyon • Gelir Dağılımında Dengesizlikler • Devlet Müdahaleleri • Yüksek Vergi Yüğü • Yüksek Girdi Maliyetleri • E-ticaretin Gelişmesi
HUKUKİ FAKTÖRLER	• Yasaların Basit ve Açık Olmaması • Caydırıcı Olmayan Cezalar • İstisna ve Muafiyetler • Yasalara Olan Güvensizlik • Hamiline Belge Düzenleme
SOSYAL FAKTÖRLER	• Vergi Ahlakı ve Vergi Bilinci • Vergi Afları • Nüfus Artışı ve Göç
İDARİ FAKTÖRLER	• Vergi İdaresinin Yapısı • Denetim Mekanizmasının Etkinsizliği

Kaynak: (Sugözü, 2010).

1.3.1.1. Mali ve Ekonomik Faktörler

1.3.1.1.1. Enflasyon

Enflasyon, “fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen artış” şeklinde tanımlanabilir. Enflasyon rakamları incelendiği zaman ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı oranlarda seyrettiği gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelere daha

yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Fiyatlar genel seviyesinde yaşanan artış bireylerin nominal gelirinde de artış yaşanmasına neden olmakta ve bu durum bu kesimin daha yüksek vergi dilimine dahil olmasına sebebiyet vermektedir (Babaoğlu, 2018: 24).

Yükselen enflasyon ise faiz oranlarını yükselterek ekonomik birimlerin kaynak maliyetini de fazlaştırmaktadır. Bu nedenle bir yandan kayıt dışı finans kuruluşu sayılabilecek tefecilik artarken, diğer yandan yüksek faizle borçlanmak zorunda kalan ekonomik birimler kayıt dışı yollardan kaynak sağlamaya çalışmaktadır. Artan ve yükselen enflasyon oranları satın alma gücünü düşürmesi nedeniyle bireyleri yasal olmayan yöntemlere yöneltmektedir (Aydın ve Yılmaz, 2010: 87).

Ülkemizde enflasyonun ekonomiye hükmetmesiyle, fiyat yükselişleri karşısında reel gelirleri artmadığı halde gelirlerinde oluşan suni artışla birlikte yüksek oranlı vergi dilimine dahil olan ekonomik birimler, kar beklentileri olmasına karşın enflasyon nedeniyle gelirlerinde meydana gelen aşınma miktarını telafi etmek ve kaynak maliyetlerini minimize edebilmek arzusuyla kayıt dışı ekonomiye yöneleceklerdir. Bu kitlelerin bazı kazançlarını vergi idaresinden gizlemesiyle devlet, vergi hasılatında meydana gelen azalmayı telafi etmek amacıyla borçlanma ve monetizasyon yoluna gitmektedir. Bunun sonucunda yaşanan faiz artışlarıyla enflasyon ve gelir dağılımı dengesi bozulmaktadır. Kısacası enflasyon ve kayıt dışı ekonomi birbirlerini tetikleyerek kısır döngüye dönüşmektedir (Aslanoğlu ve Yıldız, 2007: 131).

Ekonomik ortamda gerçekleşen yüksek enflasyonla birlikte faiz oranlarında meydana gelen artış piyasada bulunan aktörlerin girdi maliyetlerini de yukarı yönlü hareket ettirmektedir. Yüksek faiz oranlarıyla yasa dışı finans oluşumu olan tefecilik artarken, faiz ekonomik birimler üzerinde külfetli bir hal aldığı için bu birimler yasa dışı arayışlara girerek kaynak sağlamak isteyeceklerdir.

Ekonomideki tüm dengeleri alt üst eden enflasyon, bireylerin nominal gelirindeki artışa karşılık reel gelirinde de azalışa sebep olduğu gibi vergisel boyutta belirsizliğe neden olduğu için devletin reel gelirinde de aşınmaya yol açmaktadır.

1.3.1.1.2. Gelir Dağılımında Dengesizlikler

Kayıt dışılığın sebeplerine gelir dağılımı açısından bakıldığında; düşük gelir grubunun genişliği, orta gelir grubu üyelerinin nisbi olarak azlığı ve milli gelirin ülke içerisindeki bireyler arasında adil dağılmaması ele alınması gereken unsurlardır.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaşabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde orta gelir düzeyine sahip kesim az olmasına rağmen alt ve üst sınıfın yoğun olması kayıt dışı ekonominin gelişmekte olan ülkelerde daha yaygın görülmesine sebebiyet vermektedir. Bu mevcut yapı ve ekonomik istikrarın olmayışı gelir dağılımı noktasında büyük bir adaletsizlik olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu durum özellikle küçük ölçekli şirketlerde görülmektedir. Küçük çapta faaliyetlerini sürdüren işletmelerin büyük firmalarla rekabet edebilme isteği, düşük gelir düzeyine sahip olması ile denetim ve belge düzeninin vergi kaçırmaya elverişli olması bu işletmelerin kayıt dışına yönelim tercihlerini arttırmaktadır (Kıldış, 2000: 12).

Bir ekonomik toplumda gelir dağılımında adaletsiz bir politikanın izlenmesi o toplumda ekonomik faaliyetin hacmini genişletir. Gerek ek iş talebinde bulunan kesim gerekse kadın ve çocuklar istihdam alanlarındaki yetersizlik veya mevcut konumlarının yol açtığı zorunluluk nedeniyle geçim düzeylerini iyileştirebilmek için kayıt dışı sektörde istihdam arayışına girmektedirler (İkiz, 2000: 20).

Düşük gelir payı ve fakirlik, bireyleri daha iyi yaşam koşulları için yer altı faaliyetlerde bulunmaya zorlayan bir faktördür. Ancak gelirden yüksek pay alan kesimin de daha az vergi ödemek için kayıt dışı faaliyetlere yönelmesi söz konusudur. Artan oranlı vergi tarifesi uygulanan bir sistemde üst gelir grubundaki bireylerin vergi ve diğer mali yükümlülüklerinin ağırlaşması bu kesimin gerçekleştirdiği faaliyetleri ve elde ettiği gelirleri gizleyerek kayıt dışına yönelmesine neden olabilmektedir (Yılmaz, 2006: 107).

1.3.1.1.3. Devlet Müdahaleleri

Ekonomik sektörde yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşmasında etkili olan bir diğer faktör devletin uyguladığı yasaklayıcı ve müdahaleci yaklaşımlardır. Bireyler çalışma

saatlerine, faaliyet ortamlarına yönelik kısıtlama veya müdahale ile karşılaştıkları zaman vergiye karşı bir tepki göstererek kayıt dışılığa yöneleceklerdir (Afşar, 2005:1).

Devlet düzenlemelerinin yoğunluğuna dikkat çeken çalışmalar incelendiğinde görülmektedir ki; yolsuzluk, vergiler, hileler ve aşırı düzenli kurallar ile beraber devletin verimsiz faaliyetler sürdürmesi kayıt dışı ekonominin oluşmasına ve gelişmesine yardımcı olan faktörlerin başında yer almaktadır (Kızılot ve Çomaklı, 2004: 8).

Kayıt dışılığı oluşturan ve özellikle devamlılığına yardımcı olan asıl etkenlerden biri de sıkça yapılan devlet düzenlemeleri ve karmaşık yapıya sahip bir hukuk sistemidir. Bu açıdan Türkiye söz konusu bu probleme en güzel örneği oluşturmaktadır. Çünkü uygulanmakta olan temel vergi kanunları hemen hemen her yıl değişikliklere uğramıştır (Çomaklı, 2008: 6).

Kayıt dışına çıkan mükellef sayısında yaşanan artışla beraber kayıt dışı oluşumlar da artış göstermektedir. Devletin ekonomik sisteme müdahaleci tavrı ve artan yasal sınırlandırmalar sonucu oluşan enformel sektörü mal ve para piyasası şeklinde bir ayırma tabi tuttuğumuzda mal piyasasını karaborsa, para piyasalarını ise tefecilik şeklinde örneklendirebiliriz (Kızılot ve Çomaklı, 2004: 8).

1.3.1.1.4. Yüksek Vergi Yüğü

Kayıt dışı faaliyetlerin ortaya çıkmasının en önemli faktörlerinden biri vergi oranlarının yüksekliğidir. Yurdakul yaptığı araştırmalar sonucunda vergi oranları ve kayıt dışı ekonomi oranı arasında doğru orantı olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle vergi yükünde meydana gelen artışın kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında ve artmasında etkili olduğunu belirterek savunduğı görüşü desteklemiştir (Yurdakul, 2018: 219).

Aygen'e göre ise;

“Artan oranlı vergileme sistemlerinin bulunması enflasyonist dönemlerde vergi kayıplarını meydana getiren nedenlerden birisidir. Çünkü enflasyonist dönemlerde yüksek gelir elde eden mükellefler reel olmayan kazanç elde etmektedirler. Kişilerin kazançlarındaki bu artışlar gelir vergisi tarifesinde bir üst dilimde yer alan dilimden vergi ödemelerini gerektirmektedir” (Aygen, 2003: 30).

Üretici ve tüketiciler sınırlı gelirlere sahipken aşırı vergi ödediği düşüncesine kapılırlarsa gerek yasal gerekse yasa dışı yollara başvurarak vergi ödememeye çalışacak ve vergi kaçıracaktır. Vergi oranlarının yüksek olması hususu ile beraber sorumluklarını yerine getiren mükelleflerin vergi sisteminin adaletsiz olduğunu hissetmesi bireylerin çalışma, tüketim davranışlarını olumsuz etkileyerek mükelleflerin kayıt dışına yönelmesinde önemli rol oynamaktadır (Özsoylu, 1996; 74).

Kayıt dışı faaliyetler, aşırı vergisel yükümlülüklerin olduğu, ekonomik faaliyetlerin yeterli düzeyde denetlenemediği, kronik enflasyonun yaşandığı ve verimsiz politikaların uygulandığı ortamlarda ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı alanda bulunan bireyler vergi sigorta vb. yükümlülüklerden kurtuldukları için daha avantajlı konumdadırlar. Özellikle tarım faaliyetleriyle uğraşan kesim yaşam standartlarını korumak için piyasanın şartlarından dolayı kayıt dışılığa yönelmekte bunun sonucunda da tarıma dayalı sektörlerde faaliyetlerin kayıt altına alınması güçleşmektedir (Sarılı, 2002: 38-39).

1.3.1.1.5. Yüksek İşgücü Maliyeti

Kayıt dışı ekonominin artmasına neden olan etmenlerden biride nitelikli olmayan işgücünün istihdam edilmesi sonucunda vergi ve prim ödenekleri nedeniyle işveren açısından yüksek maliyetli olmasıdır. Bu durumda ticari faaliyetlerde bulunanların kayıtlı ekonomi ile kayıtsız ekonomi arasında fayda maliyet analizi yapmaları sonucunda alternatif maliyet arttığı için yasa dışı alana yönelimleri de artacaktır.

Vergi, sosyal güvenlik kesintileri, iş sağlığı ile ilgili kanuni düzenlemeler, katkı payları gibi iş gücü maliyetlerine ek ekonomik yük getiren etkenlerin yoğunluğu işçi ve işverenlerin kayıt dışı istihdama yönelmesinde önemli bir faktördür (Kızılot ve Çomaklı, 2004: 8).

Yüksek maliyetler nedeniyle bu maliyetlerden bir nebze de olsa kurtulmak isteyen, karlılık oranı azalan mükellefler iki farklı yönteme başvurmaktadır. Bunlardan ilki işverenlerin sosyal güvenlik payı vb. maliyetlerden kurtulabilmek amacıyla çalıştırdıkları işçileri kayıt dışında tutmalarıdır. Diğer bir yöntem ise istihdam edilen işçilerin maaşlarını asgari ücret tutarı üzerinden göstererek vergi, sigorta vb. kesintileri

daha az oranlarda ödeyerek iş gücü maliyetlerinin bir kısmından kurtulmalarıdır (Sarılı, 2002: 40).

1.3.1.1.6. E-Ticaretin Gelişmesi

Küresel çapta bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişimler, otomasyon toplumuna dönüşüm, gelişen teknolojiye ayak uyduran iş çevresinin yenisini oluşturma ve demografik yapının gittikçe gençleşmesi sonucunda birbirinden farklı ticari kavramları ve pazarlama yöntemlerini ortaya çıkarmakla birlikte vergileme yönünden farklı sorunları da beraberinde getirmektedir.

Elektronik ticaret, aracıları ortadan kaldırdığından (örnek olarak toptancılar, bayiler, perakendecileri vb.) vergi idarelerinin bilgi kaynaklarının aşınmasına sebep olmakta, mükelleflerin elde ettikleri gelirleri tespit etmesinde güçlük yaratmaktadır (Tekece, 2010: 21).

Elektronik ortam ticari alanda kolaylık sağlamakla birlikte alıcı ve satıcıların kimlik bilgilerinin gizli tutulması mal ve hizmet sunumlarından vergi geliri sağlanmasını zorlaştırmakta, ekonomik düzende olumsuzluklara sebebiyet vermektedir. İdarenin bilgi toplamada denetimde güçlük yaşaması bireylerde kayıt dışı kalma isteğini canlandırmakta ve kara para aklama gibi faaliyetler yaygınlaşmaktadır (Alptürk, 2001)

Tüm bunlara ilaveten bilgi ekonomisi evde çalışmayı teşvik etmektedir. Bilgisayar çağında birçok iş için işyerine gitmeye gerek kalmadan kişiler işlerini evlerinde yapabilmektedir. Faaliyetlerini dijital kanallar aracılığıyla ile sürdürenlerin sayısının gün geçtikçe artması ise kayıt dışılığın boyutunu artırmaktadır (Kalça, 2000: 101).

1.3.1.2. Hukuki Nedenler

1.3.1.2.1. Yasaların Basit ve Açık Olmaması

Vergi kaçakçılığı ile mücadelede ülkede uygulanan vergilendirme ilkelerinin basit, sade ve anlaşılır yapıda ihtiyaçlara cevap verebilen nitelikte olması gerekmektedir. Bu durum idare ve mükellef ilişkisini de olumlu etkileyecektir. Vergi sisteminde bulunması gereken belirli özellikler vardır. Bu özellikler (Sugözü, 2010: 37);

- Basitlik,
- Açıklık,
- Belirlilik-Kesinlik,
- İstikrar, şeklinde ifade edilebilir.

Vergi mevzuatında çok sık revizyona uğrayan yasalar, yasama ve yürütme organı tarafından yapılan düzenlemeler artan vergi karmaşıklığına yol açarak vergilemede açıklık ve kesinlik ilkesini zedelemektedir. Mükelleflerin vergi külfeti karşısındaki beklentileri, ödeyecekleri vergi miktarını ve ne zaman ödeyeceklerini bilmektir. Bu nedenle mükelleflerin aşınan matrahlarını düzenlemekle birlikte anlaşılabilir bir mevzuat yapısının oluşturulması mükelleflerin uyum dengesini sağlayarak kayıt dışılığın azaltılmasına yardımcı olacaktır (DPT, 2001: 5).

1.3.1.2.2. Caydırıcı Olmayan Cezalar

Toplumda mükelleflerin vergi kaçırımlarını engelleyen temel unsur vergi denetimlerinin etkisi ve caydırıcı cezalardır. Mükelleflerin vergi yükümlülüklerini gerektiği gibi yerine getirmesi için cezaların kesinlik taşıması ve caydırıcı güçte olması gerekmektedir. Kesilen cezaların uzlaşma müessesesi veya aflar yoluyla azaltılması mükelleflerin cezaların ve yaptırımların uygulanmasına olan inancını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle mükellefler vergi kaçırma ve cezalandırma arasında kıyaslama yaparken kesin olarak cezalandırılacaklarını bildiklerinde vergilerini ödemek zorunda kalacaklardır (Moğol ve Üyümez, 2004: 650).

Bununla birlikte vergi idaresinin amacı vergi kaçırın mükellefleri tespit edip onları cezalandırmak değil, mükellefleri suça teşvik eden, vergi kaçırımlarını kolaylaştıran yolları engelleyen caydırıcı bir yapıyı oluşturmak olmalıdır (Gerçek, 2004, 622).

1.3.1.2.3. İstisna ve Muafiyetler

Vergi istisna ve muafiyetleri, yasalar ile birlikte getirilen sınırlamalara verilen genel addır. İstisna ve muafiyetlere tabi mükellefler, kendileri vergi ödemeleri dışında tutuldukları düşük oranda vergilendirildikleri veya hiç vergilendirilmezler. Hatta ticari

veya zirai faaliyetlerini yürüttükleri kişilerle belgesiz işlem yaparak, kayıt dışı işlemlerin artmasına da neden olmaktadır (Öz, 2002: 13).

İstisna ve muafiyetler bunlardan yararlanan ve yasal olarak vergi yükünü hafifleten gruplar ile istisna ve muafiyetin dışında kalan mükelleflerin vergiye uyumunu farklı şekilde etkiler. İstisna ve muafiyetten faydalanan bireyler kendilerini sistem içinde avantajlı hissettikleri için vergiye uyumları artabilmektedir. Faydalanmayan mükellefler ise bir taraftan vergi sistemini adaletsiz bulduklarından diğer taraftan da kendilerinin sistem içinde nispeten ağır vergi yükü ile karşı karşıya kaldıklarını düşündükleri için vergiye uyumlan azalmakta vergiye karşı ön yargı ile yaklaşmaktadırlar (Taş, 1991: 49).

Ülkemizde mevcut yasalarda birçok sayıda istisna ve muafiyet bulunmaktadır. Uygulamada olanlardan; serbest meslek kazancı istisnası, gayrimenkul sermaye iradı istisnası, küçük çiftçi muaflığı, göçmen ve mülteci muaflığı, esnaf muaflığı, diplomat muaflığı, ücretler, tazminatlar, kurumlar vergisi kanunu ve ikramiyelerde yer alan istisna ve muafiyetlere örnek olarak verilebilir (Özçelik, 2005).

Türk Vergi Sisteminde istisna ve muafiyet gibi vergisel imtiyazlara çok sayıda rastlanılması idare açısından birtakım olumsuzluklara yol açmaktadır. Bir kesimin hiç vergi vermemesi veya olması gerekenden daha düşük oranda vergi vermesi adalet kavramını zedelerken aynı zamanda devletin de gelir kaybına maruz kalmasına neden olmaktadır. Devletin, yaşanan vergi kaybını telafi edebilmek amacıyla uyguladığı politikalar kamusal harcamaların yükselmesine neden olmakta ve vergi tabanı daralmaktadır. Bunun sonucunda da kayıt dışı ekonomi daha yüksek seviyelere ulaşmaktadır (Öz, 2012: 13)

1.3.1.2.4. Hamiline Belge Düzenleme

Kayıt dışı ekonomiye yol açan sebeplerden bir diğeri de hamiline yazılı belgelerdir. Bu belgeler de zilyedin tespiti mümkün değilken nama yazılı belgelerde malik önceden belirlidir. Senet, hamiline yazılı çek gibi menkul kıymetlerin sahibi elinde bulunduran kişi kabul edilir ve bu belgelerin takibi zor olduğu için gelirlerin yer altına kayması kolaylaşır (Aslanoğlu, 2008: 201).

1980 yılından günümüze devletler, iç borçlanmalarını hamiline yazılı olan devlet tahvili, repo gibi borçlanma araçlarıyla karşılamaktadır. Bu araçlar, paranın kullanımı ile ilgili bir belirsizliğe yol açtığı için kayıt dışı ekonominin boyutunda artışa neden olmaktadır. Aynı zamanda bu belirsizlik faiz ödemelerinde de gerçekleştiği için vergi kayıpları kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle hamiline yazılı belgeler yerine nama yazılı belgelerin tercih edilmesi kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkili olacağı düşünülmektedir (Altuğ, 1999).

Türkiye ekonomisinde hamiline mevduatlar ile kıymetli evraklar bulunmakta ve döviz ülkeye serbestçe giriş çıkış yapabilmektedir. Var olan bu durumlar ise kayıt dışı faaliyetlerin ve sektörlerin kayıt altına alınmasını zorlaştırmaktadır (TOSYÖV, 1994).

1.3.1.3. Sosyal Faktörler

1.3.1.3.1. Vergi Ahlakı ve Vergi Bilinci

Sosyal nedenler arasında gösterilen, akla ilk gelen unsurlardan olan vergi ahlakı, mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmek için uyguladıkları ahlaki görev şuurudur. Bu durumda vergi ahlakı genel ahlak kavramından ayrışan içsel bir motivasyon olarak kabul edilmektedir. Yani kişisel ahlakı üst düzey olan bir bireyin vergi ahlakı düşük olabilmektedir ve böyle bir durumda bireyler kaçırma davranışını sıradanlaştırabilir (Torgler, 2005: 525)

Kayıt dışı ekonominin temel sorunu bireylerin hile yaparak idareye yanlış veya eksik beyanlarda bulunmasıdır. Vergi yükümlülüklerinde mükellefler için iki tercih söz konusudur. Mükellefler ya gönüllü ödeme yöntemini seçeceklerdir ya da tüm yaptırımları göze alarak vergi kaçırmaya yöneleceklerdir. Bu nedenle vergi ahlakının yüksek olduğu toplumlarda suçluluk duygusundan korkarak vergisini ödeyen bireyler vergi uyumunu artırırken, vergi ahlakı zayıf olan toplumlar kayıt dışı faaliyetlerin artmasına sebep olacaklardır (Şahin, 2009: 105).

Vergi ahlakı hakkında Torgler, “İnsanların neden hile yaptığı değil, neden hile yapmadığı” sorusu ile ilgilenmiştir. Vergi ahlakının insanların vergiye karşı tutumlarını ölçmekte ve vergi kaçırıp kaçırmamak için vergiye uyumlarını etkileyen bir faktör

olduğunu belirterek bireylerin vergiyi ahlaki zorunluluk olarak görmesinin inanç ve toplumsal normlardan kaynaklandığını belirtmiştir (Torgler, 2004: 5).

Kısacası vergi ahlaki düşük seviyede olan toplumlarda vergi kaçırma oranı daha yüksek seviyelerde gerçekleşirken, vergi ödemeyi ahlaki sorumluluk olarak algılayan toplumlarda ise vergi uyumu artarak kayıt dışı ekonomi azalacaktır.

1.3.1.3.2. Vergi Afları

Kayıt dışılığa yol açan bir diğer unsur da vergi aflarıdır. Vergi aflarını Sugözü (2010); “Mükelleflerin yasalarda belirtilen vergi yükümlülüklerini zamanında yerine getirmemeleri nedeniyle devletin feragat hakkını kullanarak kanunlarda belirtilen cezaların ortadan kaldırılmasına olanak sağlayan girişimler” şeklinde ifade etmiştir.

Genel manada “vergi affı” vergi kanunlarına uymayanlara karşı uygulanan cezai yaptırımların kaldırılması içeriğini ifade ederken bu durum bazı özelliklerle ifade edilebilir;

- Vergi affı yasalarla çıkarılır.
- Vergi affı sonunda devlet, alacağından vazgeçmektedir.
- Vergi affı geçmişe yürür ve etkilerini geçmiş olaylar üzerinde meydana getirir.
- Devlet, vergi affıyla alacak hakkından fedakârlık etmektedir.

Bu özelliklere ek olarak vergi afları, vergisini zamanında ödeyen mükellef açısından olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Bu nedenle mali afların verimliliği için çok sık tekrarlanmaması bir defaya mahsus uygulanması gerekmektedir. Aksi durumda mükelleflerin adalet duygusu zedelenecek ve gelecekte af çıkar beklentisiyle vergi kaçırmaya yöneleceklerdir. Bu durum dürüst mükellefleri cezalandırıcı etki yaratarak sorumluların vergiye uyumlarını zorlaştıracaktır (Sandalcı, 2017: 73-74).

Çok sık çıkarılan vergi afları toplumun adalet anlayışını sarsarken sürekli af beklentisinde olmak vergi teşkilatına olan güvenin de sarsılmasına neden olacaktır. Vergi kaçırmanın daha az maliyetli olduğunu düşünen bireyler daha fazla risk alarak vergiye direnç gösterip kayıt dışı faaliyetlere yöneleceklerdir (Arıkan ve Yurtsever, 2004: 64).

Ülkemizde vergi afları “bir kereye mahsus ve son defa” ifadeleriyle gündeme getirilerek vergi tahsilatını arttırmak hedeflenmiş ancak bu durumun çok sık yaşanması gerçekliğini kaybetmesine ve mükellef açısından kayıt dışı ekonominin özendirici bir hal almasına neden olmuştur. Bu durum mükelleflerin vergisel ödemelerini geciktirmelerine yol açarak kayıt dışılığı özendirici bir şekilde sonuçlanmıştır (Işık ve Acar, 121:2003).

1.3.1.3.3. Nüfus Artışı ve Göç

Kayıt dışı ekonominin gelişmesinde 1950 yılından bu yana köylerden kente göçün yaşanması ve nüfus artışındaki hızlanma etkili olmuştur. Köylerden kentlere göç ile birlikte hızlı, çarpık kentleşme sorunu ortaya çıkmış ve gecekondulaşma artış göstermiştir. Hızla artan nüfusla birlikte niteliksiz iş gücü fazlalığı oluşmuş ve kısıtlı ücretle sosyal güvencesi olmayan iş alanları meşrulaşmıştır. Böylece bireylerin barınma, eğitim, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilme isteği kayıt dışı istihdamın artmasına yol açmıştır (DPT, 2001: 3).

Kentlerde yeni bir istihdam oluşturma düzeyinin düşük olması, kalifiyesiz ve eğitimsiz işgücünün fazlaca sermayeye gerek duyulmayan, herhangi bir eğitim ya da uzmanlık gerektirmeyen işportacılık, pazarcılık vs. gibi işlerin yapıldığı kayıt dışı sektörlerde istihdamına sebep olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre düzensiz gerçekleşen kentleşme ve gecekondulaşmanın yaşandığı bölgelerde işportacılık faaliyetlerinin fazla olduğu belirlenmiştir. Kentlere gerçekleşen göçlerde eğitim seviyesinin yetersiz oluşu kayıt dışı çalışmanın sürekli hale gelmesinde etkili olabilmektedir. Eğitim, vergi bilincinin artırılmasına katkıda bulunmakta ve mükelleflerin vergisel algısını pozitif etkileyerek yolsuzluğun önlenmesinde etkili olabilmektedir (Eroğlu, 2014:18).

İş bulma arzusuyla kırsaldan kente yapılan göçler kayıt dışı istihdam sağlayan işletmeler için iş gücü artışı sağlamış bu da gizli işsiz sayısını arttırarak kayıt dışı istihdamın gelişimine hız kazandırmıştır (Kalça,1999: 20).

Kayıt dışı ekonomiyi arttıran bir diğer problem de artan kaçak işçi istihdamıdır. Zor şartlarda hayatlarını sürdüren bireyler daha iyi olanaklarda yaşama daha iyi gelir

elde etme umuduyla göç etmek istediklerinde ülkelerin kabul etmemesi ile birlikte yasa dışı yollarla göç faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Böylelikle yaşamlarını idame ettirebilmek için herhangi bir sosyal güvence olmadan, düşük ücret ve geçici işlerde istihdam etmeleri yerli iş gücünü olumsuz etkileyerek kayıt dışılığı arttırmaktadır (Özçelik, 2005).

Türkiye ekonomisinde kayıt dışı istihdama neden olan nüfusun belirlenmesinde nüfusun kentsel ve kırsal kesime dağılımını gösteren göstergelerden büyük oranda yararlanılmaktadır. Kırsal kesimden kentsel kesime yapılan göçler incelendiğinde bireylerin kayıt dışı istihdam edildiği olgusuna varılmaktadır. Bu da kayıt dışı ekonominin var oluşunu etkileyen önemli bir etmendir (Çolak ve Bekmez, 2007: 72).

1.3.1.4. İdari Faktörler

1.3.1.4.1. Vergi İdaresinin Yapısı

Vergi idareleri vergileme ile ilgili hesap ve kayıtları tutarak yasalarda öngörölmüş vergilerin tarh, tahakkuk, tahsil işlemlerini yerine getirmekle görevli yapılanmalardır. İdare vergi ile ilgili yasaları uygulayıcı görevini üstlenerek toplanan vergilerle kamu harcamalarına finansman kaynağı sağlamaktadır (Şenyüz, 1995: 49).

İdarenin yürüttüğü faaliyetlerdeki yaşanan aksamalar, kurumsal yapının eksikliği devlet için olumsuz bir etkiye neden olurken kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyi de sekteye uğratacağı için vergi mevzuatını uygulamada etkin ve iyi bir organize yapısına sahip idarenin oluşturulması gerekmektedir (Güven, 2015, s.43).

Çünkü kurumsal yapılanmada meydana gelen bürokrasin karmaşıklığı, özerk olmayan idare anlayışın meydana gelen denetim yetersizliği ve kurumlar arası organizasyon eksikliği gibi meydana gelen olumsuzluklar, kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınmayı ve bu sektörlerin tespit edilmesini güçleştirmektedir (Kılıç, 2010: 129).

Mevzuat ve yapısal durumla ilgili eleştirilen hususlardan bazıları (OECD, 2007: 10-11);

- “Türk gelir idaresinin merkez ve taşra örgüt yapısı ayrı ayrı mevzuatlara tabidir,
- Gelir idaresi taşra birimlerinin yönetimi merkezi gelir idaresine bağlı değildir,

- Merkezden taşraya, taşradan merkeze iş ve bilgi akışında doğrudan bağlantı kurulamamaktadır.
- Vatandaş ile sağlıklı bir ilişki kurulamamakta ve günümüzün gereksinimleri doğrultusunda hizmet verilememektedir. Oysa bugün Batı’da vergi daireleri bir hizmet işletmesi ve mükellef de bir müşteri olarak düşünülmektedir.”

1.3.1.4.2. Denetim Mekanizmasının Etkinliği

Denetim, yönetimin aldığı kararların uygulanma ölçütünün ve yükümlülerin hangi oranda yasalara uyum sağladığının tespitinde idarenin başarılı olmasını sağlayan tamamlayıcı olgudur (Savaş, 2000: 4).

Uygulamada; vergilerin önemli kısmı mükellef devlet ilişkisinden yola çıkarak beyan esasına dayanmaktadır. Mükellefin beyanda bulunurken, vergi kaçırırken yapacağı fayda maliyet karşılaştırması sonucu vereceği kararda vergi denetimleri en önemli unsurlardan biridir (Çoban, 2004: 50).

Denetimin yetersiz oluşu tespiti güçlü hale getirirken kayıt içi ve kayıt dışı çalışan mükellefler arasında rekabet ortamı yaratarak dürüst mükellefleri de kayıt dışına yönelmeye zorlayacaktır. Aynı zamanda vergi gelirlerinde yaşanan aksamalar devletin kamu harcamalarında kullandığı finansman kaynağını azaltarak yatırım ve harcamaları olumsuz etkileyecektir.

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

1.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Pozitif Etkileri

Kayıt dışı ekonominin karlılık peşinde koşan bireylerin ve ekonomik sektörlerin kamu kurumlarına kıyasla kaynaklarını daha verimli kullanması sonucunda kayıt dışı ekonominin sosyal refaha olumlu katkıda bulunduğu bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir (Bakkal, 2007: 90).

Kayıt dışı ekonomi de ileri sürülen bir diğer olumlu sav; gelirlerin tekrar kayıtlı ekonomiye gittiğidir. Vergi kaçakçılığı vergilendirilen geliri azaltmak suretiyle fiili vergi oranında düşüş yaratır. Bu düşüşle birlikte vergi kaçırın birimlerin harcanabilir

gelirinde artış meydana gelir. Böyle bir durumda ekonomide âtil kapasite mevcutsa marjinal tüketim eğiliminin de etkisiyle tüketim mallarına rağbet artacak, dolayısıyla tasarruf ve yatırım mallarına olan talepteki artışla birlikte ekonomik büyüme ivme kazanacak ve milli hasılda artış olacaktır (Kıldış, 2000: 19).

Kayıt dışı ekonomide kazancın yüzdesel çoğunluğunun harcamalar yoluyla yasal ekonomiye kazandırılması ekonomiyi hareketlendirerek pozitif etki oluşturmaktadır (Schneider ve Enste, 2000: 78)

Kayıt dışı ekonomi aynı zamanda kayıtlı ekonominin garantisidir diyebiliriz. Çünkü kayıt dışı ekonomiden bahsedebilmek için kayıtlı ekonominin varlığı gerekmektedir. Ayrıca kayıt dışı ekonomik faaliyetler bireylerin satın alma gücünü pozitif yönlü etkileyerek enflasyon verilerinde de pozitif getiriler sağlamaktadır. Devlet politikaları hakkında olumsuz düşüncelere sahip bireyler kayıt dışılığa yönelirler bunun sonucunda kaynaklarını daha verimli kullanarak üretimi arttırmaktadırlar (Altuğ, 1999: 487).

Rekabet açısından bir inceleme yapıldığında, kayıt dışı ekonomi alanında bulunan firmaların kayıtlı alanda faaliyetlerini sürdüren firmalara kıyasla vergisel yükümlölüklerini daha az yerine getirdikleri veya hiç getirmediüklerinden dolayı rekabet açısından diğerine üstünlük sağlamaktadır. Bunun sonucunda firmalar uluslararası sektörde rekabet etme ortamı bulmakta böylece ihracat artışına yardımcı olarak dış denge sağlanmaktadır (Bilici, 2008: 70).

Kayıtdışı ekonomi alanında faaliyetler gerçekleştiren firmalar kayıtlı alanda faaliyet gösteren firmalara oranla daha az miktarda ödeme yaptıkları veya hiç vergi ödemedüklerinden rekabet açısından üstünlüğe sahip olmaktadırlar. Bu durum özellikle firmalara uluslararası ticaret alanında rekabet etme şansı sağlamakta, böylece ihracat artışı dolayısıyla cari işlemler dengesine olumlu katkılar sağlamaktadır (Bilici, 2008: 70).

“Çeşitli nedenlerle kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak ekonomiye canlılık getirir ve rekabet gücünü artırır. Kayıtdışı ekonomiden elde edilen gelirler kayıtlı ekonomide yer alan mal ve hizmetlere talep yaratmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirlerin tüketim aşamasında kayıt altına alınma ihtimali söz

konusudur. Diğer bir ifadeyle, elde edilmesi aşamasında kayıt altına alınamayan gelirler harcanması aşamasında kayıt altına alınabilir. Kayıtdışı ekonomi, ekonomide katma değer yaratması bakımından da ekonomik büyüme oranının yüksek çıkmasına yardımcı olur.” (Sarılı, 2002: 47).

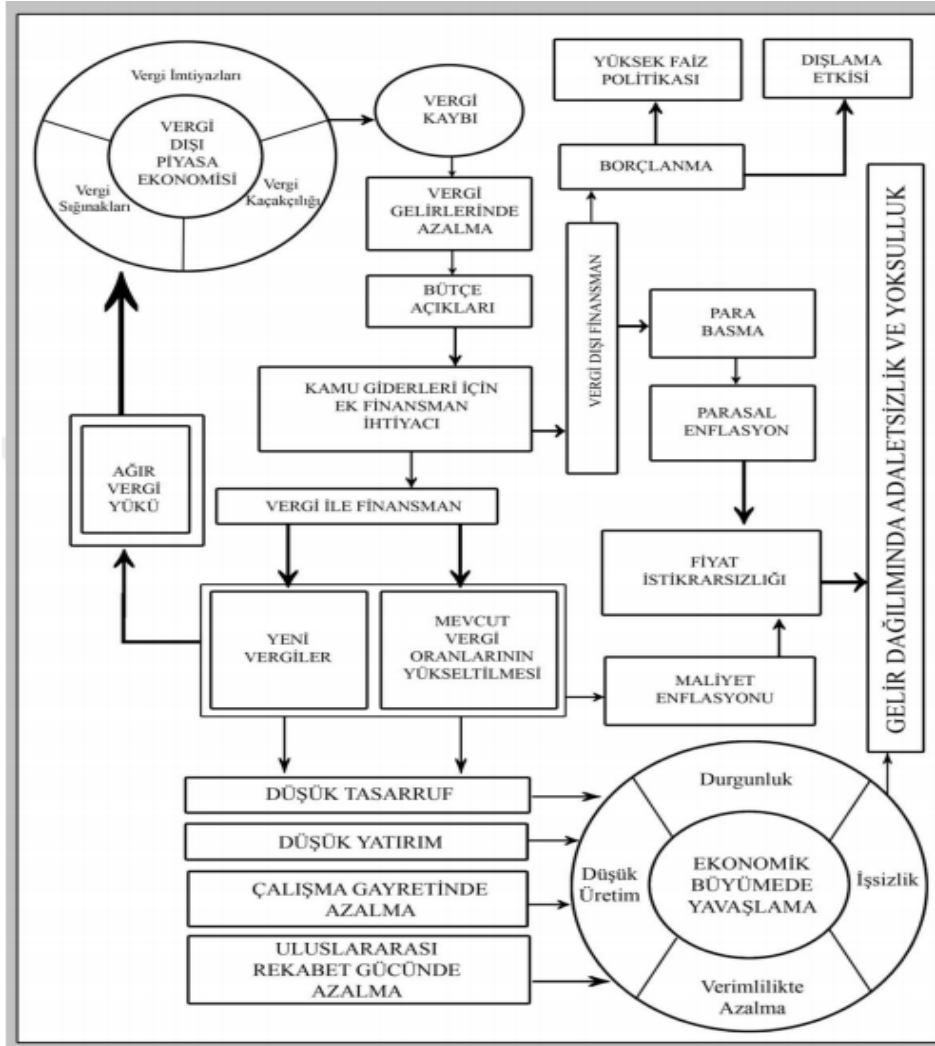
1.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Negatif Etkileri

Kayıt dışı ekonominin ekonomi politikaları konusundaki temel olumsuz etkilerinin başında milli gelir ve işsizlik gibi konular gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle devletin kayıt altına alamadığı gelirlerden kaynaklı olarak milli gelirin doğru bir şekilde hesaplanamayacağı ve işsizliğin boyutunun tespitinde hatalar olacağı belirtilmektedir. İç piyasada dönen paranın tamamı devlet tarafından bilinmemekte ve bununla birlikte sigortalı olarak çalışmadığı için işsiz olarak gözüken kesiminde sayısı yanlış şekilde hesaplanmaktadır (Yetim, 1999: 13).

Kayıtlı sektörde vergi vb. ödenekler nedeniyle üretim maliyetleri artarken kayıt dışılığın olduğu sektörler bu ödemeleri gerçekleştirmediği için maliyetlerini daha avantajlı hale getirmektedirler. Bu durum sektörler arası haksız rekabete yol açarak dürüst mükelleflerin aleyhine sonuçlar doğururken aynı zamanda mükelleflerin vergilendirilmeyen sektöre yönelmesine de neden olmaktadır. Böylece kaynak dağılımında etkinlik sağlanamadığı gibi sektörlerin büyüme trendi de olumsuz etkilenmektedir (Afşar, 2005: 2).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile uğraşanlar bu faaliyetlerini doğal olarak kanunlar dışında sürdürmektedirler. Kanun dışı olarak yürütülen bu faaliyetler ise beraberinde devlet içinde hukuk kurallarının ve adalet sisteminin etkinliğini yitirmesi sonucunu doğurarak devlet içinde hem suç oranlarının artması hem de suçlu sayılarının artmasını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda sıralanan bütün hususların sosyal açıdan olumsuz durumlar olduğunu söylemek mümkündür (İlgin, 1995: 39).

Tablo 1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Genel Ekonomi Üzerine Etkileri

Kaynak: (Aktan ve Dileyici, 2009: 189.)

Tüm bunların yanında kayıt dışı ekonomi vergi kayıplarına da sebebiyet vererek hem piyasa ekonomisini olumsuz etkilemekte hem de ülkemiz için önemli bir risk faktörü taşımaktadır. Yukarıda ki şekilde de görüldüğü gibi kayıt dışılık devletin vergi kaybına neden olmaktadır. Vergi kayıpları sonucu devlet, kamu hizmetlerinin finansmanında bir gelir kaybı yaşayacağı için bu kaybı telafi edebilmek amacıyla yeni vergi arayışına girecek ya da vergi dışı finansman yollarını tercih edecektir. Devletin vatandaşlar üzerinde yeni bir vergi yükü oluşturması kayıt dışına eğilimin daha çok artmasına neden olacaktır. Piyasa da yaşanacak aksamalar sonucunda ekonomi de bundan payını alarak ekonomik krizlere yol açacaktır (Altınbaş, 2019: 87).

Kayıt dışı ekonominin bir diğer alt başlığı olan kayıt dışı istihdam ve bu alanda çalışan bireyler devleti ve ekonomiyi genel olarak olumsuz olarak etkilemektedir. Kayıt dışı çalışan bireyler sosyal güvenceden mahrum kalırken işçilere güvencesiz istihdam sağlayan birimler üzerlerine düşen vergisel yükümlülüklerden kurtulmaktadır. İşletmeler bu sayede girdi maliyetlerini azalttıkları için bu durum piyasadaki rekabet ortamını da olumsuz etkileyecektir. Aynı zamanda bu durum devletin vergi kaybı yaşamasına neden olmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 131).

Kayıtdışı ekonominin olumsuz etkilerinden bir diğeri, kayıtlı üretici aleyhine gayrinizami rekabet yaratmasıdır. Başka bir deyişle, kayıt dışı çalışan üreticinin kayıtlı çalışana kıyasla daha düşük bedellerle mal ve hizmet sunabilmesinin nedeni vergisel yükümlülüklerini yerine getirmemesidir. Buna ek olarak, kayıt dışı ekonomik faaliyetler, kaynakların farklı sektörlere yönelmesine yol açarak kaynak dağılımında etkisizlikle birlikte ekonomik büyümeye de engel olmaktadır. (Us, 2004: 14).

Kayıt dışı ekonomi, vergi sistemini ve vergi idaresini zafiyete uğratmakta ve vergi tabanının kontrolünü güçleştirmektedir. Vergide adalet kavramını zedeleyerek ve sosyal güvenlik anlayışını sekteye uğratarak dolaylı-dolaysız vergi arasındaki dengeyi bozup bütçe açıklarını genişletmektedir (Sugözü, 2010: 60).

Küresel çapta faaliyet gösteren ve kredi puanlaması yapan kuruluşlar ülkelerin ekonomik işleyişini bir bütün halinde değerlendirirler. Bu kuruluşlar, krediden faydalanmak isteyen ülkeler arasında bir tercih yaparken ekonomik göstergelere dikkate alarak ülkelerin risk oranını belirlemektedir. Kayıt dışılığın büyük olması bir ülkenin uluslararası alanda kredibilitesini olumsuz etkileyecektir (Ay, 2006: 64).

Kayıtlı ekonomiye göre kayıt dışı faaliyette bulunanlar, düşük maliyetle üretim yapma imkânı bulmaktadır. Yasaların getirdiği mükellefiyet dışında kalmaları sonucu vergisiz, düşük ücretle, sendikasız, sosyal güvencesiz istihdam sağlama, daha çok emek yoğun, küçük ölçekli üretim gerçekleştirmekte dolayısıyla önemli ölçüde maliyet avantajına sahip olmaktadır. Bu durum kayıtlı çalışanlardan kayıtsız çalışanlara doğru kazancın kaymasına sebep olmaktadır. Ancak, kayıt dışı ekonomide gerçekleşen üretimin, standartlara uygun gerçekleşmemesi ve denetim dışı kalması, düşük kaliteli mal ve hizmetlerin doğmasına sebep olmaktadır (Savaş, 2015: 43).

Kayıt dışı alanda faaliyetlerini sürdüren işletmeler küçük oldukları gibi, kayıt dışı alanda faaliyetlerine devam edebilmek için küçük kalmayı tercih ederler. Bu eğilim, işletmelerin belirli bir seviyeye ulaşmasını engellediği gibi ekonominin kayıt altına alınmasını güç hale getirerek verimlilik kaybına yol açmaktadır (Kırbaş, 1995: 24-27).

1.5. Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomi, küreselleşen dünya ekonomisiyle birlikte mali, sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki unsurların etkileri sonucu gerçekleşen, bu unsurlardan beslenen ve meydana getirdiği etkilerle bu unsurlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler oluşturan çok karmaşık bir olgudur. Bu nedenledir ki doğası gereği karmaşık olan ve gözlemlenemeyen bir olgunun boyutunu tahmin etmeye çalışmak da birçok sorunla ve eleştiriyile karşılaşılmasına neden olmuştur.

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin çalışmaların ilki 1936 'da Fransa'da olmak üzere sonrasında da 1940 yıllarında yapılmıştır. Fakat bu konuyla ilgili asıl çalışmalar II. Dünya savaşı sonrasında başlamıştır. Kayıt dışı ekonominin hacminin ne boyutta olduğu her zaman bir merak konusu olmuş ve yıllar içerisinde nasıl bir değişim izlediği bilinmek istenmiştir (Sandalcı ve Sandalcı, 2017: 79).

Bu nedenle 1958 yılından bu yana pek çok araştırmacı tarafından gelişmiş, az gelişmiş ve geçiş ülkeleri için farklı yıllarda farklı tahmin metotları geliştirilmiştir. Kayıt dışı ekonomi ilk olarak ABD vergi idaresi önderliğinde IRS ile ölçülmüştür. Araştırmacılar tarafından elde edilen verilerle kayıt dışı ekonominin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'ya oranı hakkında öngörüler oluşturulmuş olsa da uygulanan bu yöntemlerden hiçbiri kayıt dışılığı tam anlamıyla ölçme gücüne sahip olmadıkları için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmekte büyük zorluklarla karşılaşmıştır (Schneider ve Enste, 2000: 15).

Yapılan çalışmalarda üretilen tahmin yöntemleri tartışmalara neden olmuş olsa da ekonomistler kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmini belirlemek için cesurca yöntem arayışından vazgeçmemişlerdir.

Yapılan doğrudan çalışmalarda anket yoluyla katılımcılara çeşitli sorular yöneltilmekte ve bu sorulara verilen yanıtlarla kayıt dışı ekonominin hacmi tahmini

olarak hesaplanmaya çalışılırken dolaylı yöntemlerle yapılan çalışmalardaki ölçümlerde varılmak istenen husus, dönemsel farklılıklar da dikkate alınarak reel de var olan ama kayıtlarda gösterilmeyen faaliyetlerin çeşitli göstergelerden yararlanarak kayıt dışı ekonominin farazi büyüklüğünü belirleyebilmektir (Kankılıç, 2015: 4).

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için farklı yöntemler bulunsa da her yöntemin negatif ve pozitif yönleri olabilmekte ve bu nedenle ölçümlerde aksaklıklar yaşanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle Kayıt dışı sektörün hacmini ölçmek için doğrudan (mikro), dolaylı (makro) ve model yaklaşımları kategorileri altında farklı metodlar geliştirilmiştir. Literatürde kullanılan bu yöntemlerin sınıflandırılmış hali aşağıdaki tabloda incelenmiştir (Çolak, 2012: 51-53).

Tablo 1.5. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçüm Yöntemleri

Doğrudan Yöntemler (Mikro)	• Gönüllü katılıma dayalı anketler • Vergi denetimleri	
Dolaylı Yöntemler (Makro)	• Ulusal gelir ve harcama istatistikleri arasındaki fark • Toplam iş gücüyle kayıt içi istihdam arasındaki fark	
	Parasal Yöntem	-Dolaşım hızı yaklaşımı -Nakit talebi yaklaşımı
	Fiziksel Girdiler	Kaufmann-Kaliberda yöntemi- Lacko yöntemi
Model Yaklaşımı	MIMIC DYMIMIC	

Kaynak: (Perry ve diğerleri 2007.)

Kullanılan yöntem ve metodlar kesin bir sonuç vermese de yaklaşık değerlerle ilgili bilgi vermektedir. Çünkü kayıtlı ve kayıt dışı ekonominin iç içe geçmiş bir yapıda olması kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tespit etmekte kesin sonuçlar verecek

yöntemlerin kullanılmasını engellemektedir. Bu yüzden bu çalışmaların tahmini olduğu elde edilen verilerde hata payına rastlanabileceği unutulmamalıdır.

Bu yaklaşımların alt başlıkları ve özellikleri aşağıda daha detaylı ele alınmıştır:

1.5.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Mikro oranda gerçekleştirilen ölçümlerde, kişi ve kurumlara yönelik seçimlerden hareketle yapılan tespitlerden veriler toplanarak genellemelere ulaşılabilir. Belli bir zaman dilimi dikkate alınarak gizli ekonomik uygulamaların büyüklüğünün belirlenmesine yardımcı olan bu yöntemde yapılan anketler önemli bir etkiye sahiptir (Özsoylu, 1996:25).

1.5.1.1. Anket Yöntemi

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde doğrudan ölçme yöntemleri denilince akla gelen en temel yöntem anket uygulamasıdır. Bu yöntem ile kayıt dışı sektör ayrıntılı incelenebilmekte, yöntemin küçük ölçekli ve kullanışlı olması sayesinde kayıt dışı ekonomi hakkında daha detaylı veri toplamak mümkün hale gelmektedir (Tandircioğlu, 2002: 9).

Anket çalışmasıyla kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesi metodunda, bireylere ve ticari kuruluşlara ne kadar gelir elde ettikleri bu gelirle kayıt dışı faaliyetlerde bulunup bulunmadıkları, faaliyetlerinin ne kadarının kayıtlara yansıtıldığı bilgilerine yönelik sorular sorularak analiz yapılmaktadır (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003:17).

Esasen bu anket sorularına verilen cevapların güvenilirliği tartışmaya açıktır. Çünkü kar maksimizasyonu peşinde koşan birey ve işletmeler çıkarları doğrultusunda sorulara gerçeğe aykırı yanıtlar vererek yanlış çıkarımlara sebebiyet verebilirler.

Doğrudan tahmin yöntemleri ile gölge ekonominin büyüklüğü hakkında ayrıntılı veriler derlenirken, işyeri anketleri, hane halkı anketleri, zaman kullanım anketleri, vergi anketleri ve diğer anket yöntemleri kullanılmaktadır (DPT, 2001: 9);

- **Hane halkı Anketleri:** Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin temel unsuru olan alıcı ve üretici olarak adlandırılan hane halklarına uygulanan anketlerdir.

- **İşyeri Anketleri:** Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin üreticileri ve alıcıları olarak işyerlerine uygulanan anketlerdir.
- **Zaman Kullanım Anketleri:** Açık ve gizli ekonomik faaliyetlerde bulunanların, bu faaliyetlerde geçirdikleri zaman araştırılmaktadır. Ayrıca, daha sonra yapılan araştırmalarla, bu faaliyetlere ilişkin parasal değerler bulunmaktadır.
- **Vergi Anketleri:** Vergi kaçağı olan geliri tahmin etmek amacıyla vergi kaçağına yönelen hane ve işyerlerinin tespit edilmesine yardımcı olan ankettir.

1.5.1.2. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yöntemi

Bu yöntemde amaç, beyan edilen ile olması gereken gelirler arasındaki matrah farklarını ortaya çıkararak kayıt dışılığı hesaplamaktır. Ancak bu yöntem kayıtlı ekonomideki açıklamaya dayalı gelirleri esas aldığı için kayıt dışı ekonomi yerine vergilendirilmeyen ekonominin büyüklüğünü hesaplamaktadır. Bazı faaliyetlerin vergilendirilmediği halde milli gelir hesaplamaları içerisinde yer alması kayıt dışı ekonominin vergilendirilmeyen ekonomiden daha büyük olduğunu gösterir (Sarılı, 2002: 36).

1.5.2. Dolaylı Ölçüm Yöntemleri

Tespit edilecek olan kayıt dışı ekonominin doğrudan yöntemlere kıyasla çeşitlilik gösteren ve uygulama alanı daha kapsamlı olan ölçüm metotları dolaylı ölçüm yöntemleri şeklinde ifade edilmiştir. Bu yöntemle verilerden istifade zaman içerisindeki değişimler analiz edilerek kayıt dışılığın boyutu tespit edilmeye çalışılmaktadır (Acar ve Aydın, 2014: 30).

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü, zaman içindeki gelişimini göstermesi ve düşük maliyetlerle bu çalışmaların gerçekleştirilmesine olanak sağlaması dolaylı ölçüm yöntemlerinin tercih edilmesinde rol oynayan unsurlardır.

Dolaylı yöntemlerde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tespit edilirken kullanılan alt başlıklar şöyledir; Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) Yaklaşımı, Vergi İncelemeleri

Yoluyla Ölçme Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı ve Parasalcı Yaklaşımıdır. Bu yaklaşımların detaylarına aşağıda yer verilmektedir:

1.5.2.1. GSMH Yaklaşımı

Gelir ve tüketim arasındaki farkı esas alan bu yaklaşım, kayıt dışı ekonomide çalışanların gelirlerini gizleyebileceği ancak tüketimlerini gizleyemeyeceği varsayımına dayanır (Prokhorov, 2001).

Bilindiği gibi GSMH üretim, harcama veya gelir yönünden ölçülmektedir. Bu yöntemlerden hangisi kullanılırsa kullanılsın GSMH rakamlarının denk çıkması gerekmektedir. Ancak kayıt dışılığın ekonomide var olmasıyla farklı yöntemlerle erişilen GSMH rakamları da farklı çıkmaktadır. Gelir ve üretim yöntemi kullanılarak hesaplanan GSMH rakamları düşük çıkarken, harcama yöntemine göre hesaplanan GSMH'nin daha yüksek çıkması istatistiksel hata olarak adlandırılır ve bu durum kullanılan yöntemlerin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda “döviz, altın gibi tasarruf araçlarına yatırım ilgisinin yüksek olduğu dönemlerde ve yurt dışına transferin varlığında bu yaklaşım da sağlıklı bir sonuç vermeyebilir” (Erkuş ve Karagöz, 2009:132).

Bu yaklaşımda harcama bileşenleri hatasız ölçülürse bu yaklaşım kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında doğru sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Ancak hesaplanan milli gelir arasındaki farklar hata ve eksiklikleri yansıtmaya müsait olduğundan bu durum yöntemi şüpheli hale getirmektedir (Schneider ve Buehn, 2017: 7).

1.5.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesine yardımcı olan İstihdam yaklaşımında, kayıt dışılığın görüldüğü faaliyetlerin bildirilmeyen ve kısmen bildirilen faaliyetler şeklinde incelenmesiyle, sivil işgücü arzının zaman içinde gösterdiği gelişime bakılarak tahminde bulunmaktadır. Bu kapsamda, reel ekonomide kayıtsız faaliyetler olmadığı varsayımıyla, sivil işgücü arzının toplam nüfusa kıyaslanmasıyla istihdamın toplam nüfusa oranının süreç içerisinde benzer ilerleyiş göstermesi beklenmektedir. Bununla beraber, kayıt dışı istihdamın söz konusu olduğu durumlarda istihdam ve sivil

işgücünün toplam nüfusa oranı belirli bir seviyede seyrederken; istihdamın toplam nüfusa oranı ise gerilemektedir (Us, 2004: 19).

İtalyan ekonomistlerce daha çok tercih edilen bu yöntem; resmi iş gücü katılım oranı, benzer özelliklere sahip ya da kayıt dışılığın olmadığı bir zamandaki katılım oranları ile kıyaslanarak resmi ile ‘gerçek’ oran arasındaki fark değerlendirilerek kayıt dışı ekonomi oranı tahmin edilmektedir (Savaşan, 2004: 62).

Ülkedeki mevcut istihdam koşullarında faaliyetlerini sürdürebilecek ortam bulamayan sivil iş gücüne haiz bireyler, gelir sağlayabilmek amacıyla kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Böylece kayıt dışı istihdama da zemin hazırlamaktadırlar. Bu nedenle İstihdam Yaklaşımı kayıt dışı ekonomiden ziyade kayıt dışı istihdamın hacmini belirleyerek kayıt dışı ekonomi hakkında bilgi sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır (Tütüncü ve Zengin, 2016: 201).

Bir kısım iş gücünün kayıt dışı olgusu yaratmasının en önemli göstergesi resmi istatistiklerde yer alan verilere göre istihdam edilen kişi sayısı ile, sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunarak faaliyetlerini sürdüren bireyler arasındaki farktır (Kıldış, 2000: 14-15).

Bu yaklaşımdaki eksiklik, hesaplamanın yapıldığı dönemin sosyal gelişmelerini ve ikinci işte çalışanları dikkate almaması meselesidir. Esasen bireyler resmi ekonomide istihdam ederken aynı zamanda kayıt dışında da çalışabilirler. Bu eksiklik yöntemin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Sarılı, 2002: 37).

1.5.2.3. Parasalcı Yaklaşım

Bu yaklaşımda tedavüldeki nakit para ve paranın dolaşım hızının mevduata oranının mevcut zaman diliminde artış eğilimde olması, paraya olan talebin artışıyla birlikte kayıt dışı ekonominin genişlediğini göstermektedir (Kıldış, 2000).

Kayıt dışı ekonomiyi ölçerken en güvenilir sonuçları veren yaklaşım olan parasalcı yaklaşım, 1977 yılında Gutmann, 1979 yılında Feige ve 1980 yılında Tanzi tarafından kullanılmıştır (Uğurlu, 2005: 32).

Kayıt dışı ekonomide yapılmış olan ödemelerin büyük çoğunluğunun denetimlere imkân vermemek amacıyla nakit para ile yapılıyor olması parasalcı yaklaşımın kabul

ettiği temel olgudur. Bu da kayıt dışı ekonomide yaşanacak gelişmelerin nakit para stokunda görülmesini sağlayacaktır (Derdiyok, 1993: 55).

Genellikle gelişmiş ülkelerde çok sık kullanılan ve parasal istatistiklerden faydalanılan bu yöntem (Sarılı, 2002: 43);

- ✓ Sabit oran (emisyon hacmi) yaklaşımı,
- ✓ İşlem hacmi yaklaşımı
- ✓ Ekonometrik yaklaşım olmak üzere üç grup altında incelenmiştir (Sarılı, 2002: 43).

1.5.2.3.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı

Parasal verilerden elde edilen bulgularla kayıt dışı oranını tespit edebilmek amacıyla geliştirilen bu yaklaşım ilk kez “Cagan” tarafından pratiğe sunulmuş ve sonra 1977 yılında “Gutmann” tarafından bir hipotezle de geliştirilmiştir. Bu yöntemle kayıt dışılığın hacmini belirleyebilmek amacıyla para piyasasındaki değişimler takip edilmekte, ödemelerin çoğunlukla nakit para aracılığıyla gerçekleştirildiği, çek ve senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı da varsayılmaktadır. Uygulamada pratik olması sebebiyle kuramlarda bu yöntem sıklıkla tercih edilmektedir (Kırcı, 2006: 46).

Hipotezlerde tedavüldeki para tutarının hesaplanmasının gerçekliğe aykırı olduğu gerekçesi bu yaklaşımın eleştiri almasına ve elde edilen sonuçların şüpheyile gözlemlenmesine sebebiyet vermiştir.

1.5.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Fischer’in “Miktar Kuramı”nı esas alan ve Feige (1989) tarafından incelenip modernize edilen bu yaklaşımla toplam işlem hacmi miktarının GSMH’ye oranını ve oransal değişim sonucu gölge ekonominin hacmi ve artış oranları belirlenebilmektedir.

Bu yaklaşımında, peşin paranın yanında çek ve senet gibi ödeme araçlarının da kullanılmaya başlanması nakit talebinde değişmeye neden olacaktır. Bu yaklaşım, paranın dolaşım hareketi kayıtlı ve kayıtsız ekonomide stabil olduğu varsayımından

dolayı eleştirilirken, sabit oran yöntemi bu yaklaşımı teorik anlamda güçlü bir hale getirmektedir (Çolak, 2012: 55).

1.5.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım

1983 yılında “Tanzi” tarafından kullanılmış olan bu yaklaşımda, nakit para talebi ekonometrik bir denklem ile analiz edilerek bulunan rakamlarla kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında tespit yapılmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kayıt dışı ekonomiye yol açan en önemli sebep yüksek vergi oranlarıdır. Bu yaklaşımda da kayıt dışı ekonomide ödeme aracının nakit para olduğu ve paranın yıl içinde piyasa da el değiştirme miktarının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde sabit olduğu varsayılmaktadır (Savaş, 2009: 59)

Ayrıca nakit para talepleri, vergilerin dikkate alınmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para düzeyi tespit edilmektedir. Paranın dolaşım hızı da analize dahil edilerek elde edilen sonuçlar ve varsayımlardan hareketle kayıt dışı ekonomi hacmi tahmin edilmektedir (Çolak, 2012: 56).

1.5.2.4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı

Fiziksel girdi yaklaşımı, bir ülkedeki ekonomik faaliyetlerde yaygın olarak kullanılan girdinin elektrik tüketimi olduğundan hareketle oluşturulmuş bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda gelir esnekliğinin bir olduğu varsayılır. Kolay veri tespiti yapılabilmesi ve diğer hizmetlere kıyasla ikamesinin minimum düzeyde olması bu yöntemin en önemli avantajlarından. (Çetintaş ve Vergil, 2003: 23).

Elektrik tüketiminin gelire olan esnekliği zaman ve mekâna göre değişiklik gösterebilecektir. Bu nedenle yöntemle getirilen en temel eleştiri, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tamamının yoğun elektrik tüketimine ihtiyaç duymayacağı, elektrik dışında farklı enerji kaynaklarından da yararlanabileceği düşüncesiyle bu yöntemin kayıt dışı ekonominin sadece belirli bir bölümünü hesaplayabileceğidir (Schneider ve Enste 2000).

1.5.3. Karma Yöntemler

Bu yöntemde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü; mevcut elektrik kullanımı ve üretimler, inşaat sektöründe meydana gelen gelişmeler, çimentonun üretimi, üretim ve ihracat arasındaki bağlantılar kurularak ölçülmektedir. Ayrıca, ikinci işte oluşan çalışmalardan elde edilen gelirin ölçülmesi ile de kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ulaşmaya çalışılmaktadır (Bulut, 2013: 4).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖNLENMESİNE YÖNELİK POLİTİKA ÖNERİLERİ

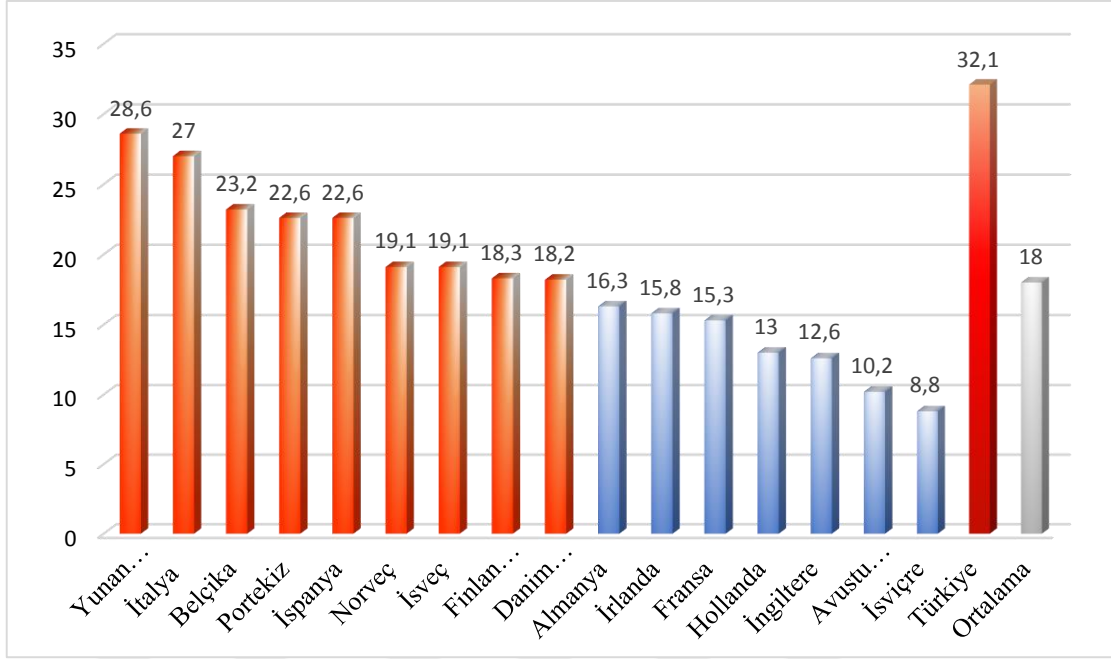
2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi

Dünya ekonomisinde özellikle 1980’li yıllardan günümüze kadar varlığını önemli ölçüde gösteren kayıt dışı ekonomi sorunu Türkiye’de özellikle 2000 yılı sonrasında araştırmacılar tarafından gündeme gelmiştir. Kayıt dışı ekonominin resmi kayıtlara dahil olmaması nedeniyle boyutu hakkında net bilgilere ulaşabilmek oldukça zordur. Bu nedenle sadece tahmin yürütülerek yorumlamalar yapılmıştır.

Hem Türkiye’de hem de küresel alanda birçok araştırmacı yaptıkları çalışmalarda kayıt dışılığı ölçmeye çalışsalar da kullandıkları farklı yöntemler ve varsayımlar elde edilen verilerin farklı sonuçlar vermesine neden olmuştur. Yöntem farklılıkları sonucunda farklı değerlere ulaşılmış olsa da kayıt dışı ekonominin, az gelişmiş ve gelişim gösteren ülkelerde artış eğiliminde olduğu, gelişmiş olan ülkelerde ise daha düşük boyutlarda olduğu ve Türkiye’de kayıt dışılığın riskli boyutlara yükseldiği toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir (Azaklı, 2009: 44).

Çalışmalar neticesinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında sağlıklı fikir yürütebilmek için ulusal ve uluslararası mecrada yapılan araştırmaların ölçme yöntemlerinden yararlanılarak oluşturulması gerektiği düşünülmektedir.

Bu doğrultuda Türkiye’nin de içinde bulunduğu ülkeler arası kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında Friedrich Schneider tarafından yapılan çalışma aşağıdaki grafikte incelenmiştir.

Kaynak: (Friedrich Schneider, 2002.)

Grafik 2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü- Ülkeler Arası Karşılaştırma

Friedrich Schneider (2002) tarafından, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 110 ülkede kayıt dışı ekonominin olası büyüklüğü tespit edilerek 2000 yılındaki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü geliştirmekte olan ülkelerde %41, geçiş ekonomisine sahip olan ülkelere %38 ve OECD ülkelerinde ise %18 olduğunu ifade edilmiştir. Türkiye'nin ise %32,1 ile OECD ülkelerine kıyasla daha fazla yüzdeye sahip olması dikkat çeken bir unsurdur.

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutlarını saptayabilmek adına araştırmacılar basit parasal oran, istihdam yaklaşımı, nakit oran, işlem hacmi, ekonometrik yaklaşım, input-output yöntemi, karma yöntem gibi çeşitli yaklaşımlar kullanmıştır. Yıllar itibariyle elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de kayıt dışı ekonominin GSMH'nin yaklaşık %2 ile %70 arasında farklı boyutlarda değişiklik göstermiştir (GİB, 2009: 4-6).

Kullanılan ölçme yöntemleri eleştiriye açık sonuçlar ortaya çıkarsa da yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunda kayıt dışı ekonominin yüksek boyutlarda olması nedeniyle sonuçların tutarlı olduğu yönünde ortak bir fikirde birleşildiğini söylemek mümkündür (Sarıkaya, 2007: 35).

Öte yandan, Türkiye’de meydana gelen kronik enflasyon, spekülâtif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki adaletsizlikler veya ekonomik faaliyetlerin denetiminin sağlanamaması gibi çalışmaya konu olan döneme göre çeşitlilik gösteren durumlar kayıt dışı ekonominin boyutunun büyümesine sebebiyet vermiştir (Sarılı, 2002: 38).

Tablo 2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin GSYH’a Oranı

GSYH	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	28,9	28,3	27,7	27,2	26,5	27,2	27,8	29,2

Kaynak: (OECD ve Friedrich Schneider, 2015-2017.)

Schneider tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan ve OECD kaynaklarından oluşan rakamlara bakıldığı zaman Türkiye’de kayıt dışı ekonominin zaman içerisinde azalış eğiliminde olduğu diğer ülkelerin ise kayıt dışılık oranının yüksek riskli olduğu alanda bulunduğu değerlendirilmiştir. Küreselleşme ile birlikte kayıt dışılığın azaltılması amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmış ve önleyici politikalar geliştirilmiş olsa da tablo da görüldüğü gibi yıllara göre değişim ve azalım gösteren kayıt dışı ekonominin hacminde yeterli düşüş izlenmemiştir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomi bir tehdit olarak varlığını devam ettirmektedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye de 1980 yılından günümüze etkili olan kayıt dışı sorunsalının 2000 yılı öncesi ve sonrası şeklinde ikili ayrıma tabi tutularak incelenmesi uygun görülmüştür.

2.1.1. 2000 Yılı Öncesi Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Tahminler

Tüm Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kayıt dışılığın boyutu hakkında kesin verilere ulaşmak mümkün olmadığı için farklı yıllarda, farklı araştırmacı ve kurumlar tarafından yapılan tahminler ve elde edilen farklı bulgular bulunmaktadır (Karagül, 1998: 7).

Tablo 2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü ile ilgili 2000 Yılı Öncesi Tahminler

ARAŞTIRMACI	YIL	YÖNTEM	KAYIT DIŞI EKONOMİ (GSMH'YA ORAN)
ILGIN	1993	Basit Parasal Oran	%55,3
	1992	Ekonometrik Oran	%47,2
ALTUĞ	1992	Kayıt Dışı İstihdam	%35
DERDİYOK	1989	Vergi Denetim Yaklaşımı	%46,9
TEMEL ŞİMŞEK YAZICI	1992	Ekonometrik Yaklaşım	%8,1
	1992	İşlem Hacmi	%1,9
	1991	Vergi Yaklaşımı	%29,9-16,4
ÇETİNTAŞ VERGİL	1992	Ekonometrik Parasal Tahmin	%23
KASNAKOĞLU	1997	Nakit Oranı	%30-61
		Ekonometrik	%9-13
		İşlem Hacmi	%31
ÖZSOYLU	1990	Nakit Oranı	%11,7

Kaynak: (GİB Faaliyet Raporu, 2009).

Yukarıda verilen tabloya bakıldığında farklı yöntemlerden elde edilen veriler neticesinde yararlanılan ölçme yöntemi farklılaştıkça ortaya çıkan sonucunda değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu da 2000 yılı öncesi yeterli verilere erişmenin mümkün olmaması nedeniyle tahminsel verilerin eksik kaldığının önemli göstergesidir (Erdoğan, 2016: 123).

2.1.2. 2000 Yılı Sonrası Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Tahminler

2000 yılı sonrasında yapılan çalışmalar sonucu kullanılan tahmin yöntemleri aşağıda detaylı olarak incelenmiştir.

2.1.2.1. Para Talebi ile Yapılan Tahminler

1971 ile 2000 yılındaki dönemi kapsayan bu yaklaşımla Türkiye de yapılan araştırmalar sonucu oluşan verilere bakıldığında zaman kayıt dışı ekonomide dalgalanmaların olduğu özellikle 2000 krizi sonrası oldukça yüksek seviyelere ulaştığı gözlemlenmiştir (Sugözü, 2010: 133).

Tablo 2.3. Türkiye de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (GSYH'ya oranı)

Yıllar	Oran%	Yıllar	Oran%	Yıllar	Oran%
1971	18,76	1981	20,86	1991	23,62
1972	19,17	1982	21,78	1992	22,97
1973	18,77	1983	16,78	1993	24,06
1974	19,55	1984	22,51	1994	28,53
1975	18,01	1985	21,43	1995	31,29
1976	17,87	1986	20,38	1996	22,77
1977	18,22	1987	16,84	1997	26,13
1978	19,63	1988	23,09	1998	29,87
1979	21,14	1989	21,60	1999	26,79
1980	21,31	1990	20,90	2000	24,73

Kaynak: (Çetintaş ve Vergil, 2003: 28).

Çetintaş ve Vergil tarafından hazırlanan çalışma incelendiğinde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranlanması görülmektedir. 1971 yılında bu oran 18,7 olarak tespit edilirken 1995 yılına gelindiğinde oran 31,2 olarak gerçekleşmiş ve en yüksek oranın yaşandığı tarih olarak tabloda yer almıştır. Elde edilen bulgular her ne

kadar tahmin yürütülerek hazırlanmış olsa da kayıt dışılığın geniş bir alanda artarak gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Çetintaş ve Vergil, 2003: 29).

2.1.2.2. Basit Parasal Tahmin Yöntemi ile Yapılan Tahminler

Türkiye de bu ölçme yöntemini kullanan çalışması büyük bir çoğunluk tarafından kabul gören öncü araştırmacılardan en önemlisi Ilgındır. (Sugözü, 2010: 133).

Ilgın, Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları adlı çalışmasıyla farklı yöntemler kullanarak Türkiye'nin kayıt dışı ekonomisinin hangi boyutta olduğunu ifade etmek istemiştir. Elde ettiği bulgular ile sadece nakit para kullanılarak yapılan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin hacminin, 1975-1993 dönemi için kayıtlı GSYH'nin ortalama %37'sini oluşturduğunu savunmaktadır. 1990'lı yıllarda kayıt dışı ekonominin yüksek hacimlerde olduğunu, 1992 yılında yalnızca nakit para kullanılarak gerçekleştirilen kayıt dışı GSYH'nin parasal oran yöntemine göre kayıtlı GSYH'nin %52,2'sini, ekonometrik parasal tahmin yöntemine göre ise ortalama %47,2'sini oluşturduğunu savunmaktadır (Ilgın, 1999: 141).

Modelin iki varsayımı bulunmaktadır. Varsayımlardan ilki kayıt dışı faaliyetlerin nakit para ile gerçekleştirilmesidir. Bu durum sonucunda para talebinin artması olasıdır. İkincisi ise kayıt dışındaki paranın dolaşım hızıyla resmi ekonomideki paranın dolaşım hızının benzer olduğu varsayımdır.

Basit parasal oran yöntemine bakıldığı zaman 1994 yılında meydana gelen kriz sonrası etkilerin 1995 yılında kendini göstererek kayıt dışı oranında büyük bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir.

2.1.2.3. Vergi İncelemeleri Yöntemiyle Yapılan Tahminler

Ülkemizde beyan esaslı geçerlidir ve idare mükellef beyanlarının doğruluğunu incelemekle mesuldür. Bu yöntemde incelenen matrahla mükellef tarafından beyan edilen matrah arasındaki fark ile kayıt dışı ekonominin boyutları gösterilmek istenmiştir.

Ilgın, Hazine ve Maliye Bakanlığının 1985-2001 yılları arasında yapmış olduğu vergi incelemeleri çalışması sonucu tespit edilen matrah farklarının baz alınan dönemde

mükelleflerin vergiye tabi gelirlerinin %65,7'sini gizlediğini, 1985-2000 yılları arasında matrah farkı oranları %25,9 ile %129,5 arasında değişkenlik gösterdiğini ve özellikle kriz yılı olan 2001 yılında bu oranların %184,3'e kadar yükseldiğini ifade etmiştir.

Vergisel anlamda yapılan bir diğer araştırma ise 2004 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu araştırmaya göre mükelleflerin vergiye tabi gelirlerini ortalama %98'ni yetkililerden gizlemektedir.

2.1.2.4. Karma Yöntemle Yapılan Tahminler

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılan tahmin yöntemlerinden sonuncusu olan karma yöntem, elektrik tüketimine göre hesaplanmaktadır.

Ülkemizde birçok iş kolunda kayıt dışı ekonomiye rastlanılmakta ve yapılan araştırmalar sonucunda kayıt dışılığın %2 ile %70 oranları arasında değişim göstererek ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir (Arıkan ve Ay: 1995). Bu durumu aşağıda daha detaylı olarak inceleyebilirsiniz.

2.2. Türkiye’de Kayıt Dışılığın Görüldüğü Alanlar

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi denildiğinde; kayıt dışı istihdam, kara para aklama gibi kavramlar öncelikli sırada bulunurken, yasa dışı alanda fikri ve sınai mülkiyet haklarının ihlali, uyuşturucu kaçakçılığı, yolsuzluk, rüşvet, tefecilik ve kumar gibi sektörlere de rastlamak mümkündür.

Ülkemizde, vergisel anlamda kayıt dışı faaliyetleri mükellefiyet kayıtları bulunan ama ticari faaliyetlerinin bir kısmını kayda geçiren ya da mükellefiyet kaydı olmayan kişiler oluşturmaktadır. Ayrıca vergi sistemimizde kayıt dışılığı teşvik eden ve vergi kaybına yol açan uygulama sayısı oldukça fazla olduğu için istisna ve muafiyet kapsamında kayıt dışı faaliyet yürüten kişi sayısı da oldukça fazladır (Selman, 2007:52).

Ülkemizde kabul gören bir diğer suç ekonomisi unsuru ise yolsuzluktur. Yapılan araştırmalar sonucunda yolsuzluğun en fazla görüldüğü ülkeler içerisinde Türkiye’nin 54. sırada olduğu belirtilmiştir (Altuğ, 1999: 10).

Aynı zamanda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonominin özellikle tarım ve hizmet sektörüne dayalı olması kayıt dışı ekonominin bir diğer ayağının kayıt dışı istihdamın olduğunun göstergesidir. Kayıt dışı istihdam olgusu ülkemizde önemli oranlarda olduğu için alt başlıkta daha detaylı incelenmiştir.

2.2.1. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam genel olarak çalışanların işe başlama bildirimlerini yapmaması ya da eksik bildirim yapması veya ödemesi gereken vergi ve prim gibi sorumlulukları yerine getirmemesi üzerine meydana gelmektedir (ÇSGB, 2004).

Kayıt dışı ekonomi ile bağlantılı olan kayıt dışı istihdam, 1980 yılından beri ülke gündemimizde olan enflasyon, yüksek vergi, işsizlik gibi faktörlerden beslenen günümüzde neredeyse tüm ülkelerin ortak sorunu haline gelmiştir. Son zamanlarda, küresel ölçekte rekabetin bilgi ve iletişim teknolojisi sayesinde artması ve bu artışın içinde kayıt dışına bağlı üretim esnekliğinin oluşması aynı zamanda resmi olmayan işgücünün toplam işgücü içindeki oranının yükselmesi kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmuştur (Sarica, 2006).

Kayıt dışı istihdamla mücadele edebilmek ve doğru tedbirleri hayata geçirebilmek için kayıt dışı istihdamın hangi sektörler üzerinde yoğunlaştığının tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda TÜİK tarafından yapılan Hane Halkı İşgücü Anketleri'nin sonuçlarını incelemek faydalı olacaktır.

Tablo 2.4. Yıllar İtibariyle Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2017	83,33	22,1	20,03	20,95	35,8	33,97
2018	82,73	22,28	20,29	21,46	34,39	33,42
2019	86,62	22,96	20,03	22,55	37,74	34,52
2020	83,46	19,3	16,46	18,76	34,72	30,59
2021	84,56	17,49	14,16	17,16	31,95	29

Kaynak: (TÜİK)

TÜİK istatistiklerinden derlenen bilgiler doğrultusunda kayıt dışı istihdamın sektörel dağılımı tabloda verilmiştir. Tabloda en dikkat çeken unsur kayıt dışılığı belirleyen en önemli sektörün açık arayla tarım olmasıdır. Tarım sektörünü ise inşaat sektörü takip etmektedir. Bu alanda geçici işçi, mevsimlik işçi vb. konumlarda istihdam alanı oluşturulması ve bu faaliyetlerin kayıt dışı yürütülmesi bu oranları belirleyen etmenlerdir.

Türkiye’de birçok ekonomik ve sosyal faktör kayıt dışı istihdama neden olmaktadır. Bunlardan en belirgin olanları nüfus yoğunluğu, işçi işveren arasındaki vergi yükümlülükleri, sendika kayıtlarında yaşanan azalmalar şeklinde ifade edilebilir.

Kayıt dışı istihdamı tetikleyen bir diğer unsur ise göçlerdir. Kırsaldan kentlere göç eden bireylerin daha çok kayıt dışı alanlarda faaliyet göstermesi kayıt dışı nüfusun oluşumunda oldukça etkilidir (Çolak ve Bekmez, 2007:72).

Tablo 2.5. İktisadi Faaliyet Koluna Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)

İktisadi Faaliyet Kodu (18’li Grup)	2017	2018	2019	2020	2021
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	83,33	82,73	86,62	83,46	84,56
Madencilik ve taş ocakçılığı	4,35	4,64	4,84	4,51	2,72
İmalat Sanayi	19,6	20,26	19,97	16,11	13,46
Elektrik, gaz, buhar, su ve kanalizasyon	35,38	28,77	28,27	27,89	31,04
İnşaat ve bayındırlık işleri	35,8	34,39	37,74	34,72	31,95
Toptan ve perakende ticaret	27,71	27,57	30,75	26,54	23,75
Ulaştırma ve depolama	25,67	26,48	25,64	19,93	17,49
Konaklama ve yiyecek hizmeti faal.	30,97	31,1	32,75	26,94	25,25
Bilgi ve iletişim	12,45	11,69	12,39	10,79	8,1
Finans ve sigorta faaliyetleri	5,54	5,88	6,12	6,03	3,01
Gayrimenkul faaliyetleri	24,21	27,65	28,28	21,99	20,49
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	10,39	12,17	14,32	14,35	10,04
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	13,73	20,07	21,73	20,96	18,8
Kamu yönetimi ve savunma	1,98	0,88	1,03	0,51	0,4
Eğitim hizmetleri	4,04	3,79	4	2,45	2,44
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faal.	29,99	29,29	29,04	26,79	25,34
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	37,01	36,61	40,12	32,8	31,45
Diğer hizmet faaliyetleri	43,71	44,11	47,14	40,25	29,01

Kaynak: (TÜİK)

Türkiye’de kayıt dışı istihdamı aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür (Kalaycı ve Kalan, 2017: 22-25);

2.2.1.1. Bildirilmeyen Sigortahlar

Bu başlığı kendi içinde ikiye ayıracak olursak kendi isteği ile beyan dışı kalanlar ve işverenin isteği ile beyan dışı kalanlar şeklinde ifade edilebilir.

İşçi, eğer işsizlik ödeneği alıyorsa, sosyal yardımlardan faydalaniyorsa veya sosyal güvenlik kurumdan emekli aylığı ya da farklı bir gelir elde ediyorsa bu haklardan kayıp yaşamamak adına sigorta bildirimini reddetmektedir. İşveren ise dezavantajları durumlardan yararlanarak işçi adına prim ödemeyi reddetmekte sosyal güvenlik kurumlarına herhangi bir bildirimde bulunmamaktadır (Kalaycı ve Kalan, 2017: 23-24)

İşçi, ifade edilen her iki durumda da sosyal güvenlik haklarından mahrum olduğu gibi ailesi de bu haklardan yararlanamayacaktır.

Bu başlığı kendi içinde ikiye ayıracak olursak kendi isteği ile beyan dışı kalanlar ve işverenin isteği ile beyan dışı kalanlar şeklinde ifade edilebilir.

2.2.1.2. Çalışma Günlerinin Eksik Beyanı

İşveren tarafından işçinin deneme süresinde olduğu vb. gerekçelerle sosyal güvenlik kaydının gecikmeli oluşturulması veya işçi maliyetlerini azaltmak için geçişi iş kollarında faaliyet gösterenlerin çalışma günlerinin eksik bildirimi bu başlık altında ifade edilebilir.

Kayıt dışı ekonominin en önemli açığı olan denetim mekanizmasının yetersizliği bu durumun sıklıkla yaşanmasına neden olmaktadır.

2.2.1.3. Sigortalı Çalışanların Eksik Ücret Bildirimi

Kayıt dışı istihdamın bir diğer kolu olan eksik bildirilen ücretteki kayıt dışılık sigortalı istihdam edilen bireylerin gerçek ücretlerinin gizlenerek işveren tarafından SGK ve Maliyeye asgari ücret tutarı üzerinden bildirimde bulunması sonucu yaşanan bir durumdur. Karşılaşılan bir diğer durum ise prim esaslı çalışan işçinin ödemelerinin elden verilerek ücret ödemelerinde bu tutarın gösterilmemesidir. Her iki durumda da

işveren gerçek ücreti gizleyerek asgari düzeyde sigorta primi ödemektedir (Karaaslan, 2010: 166-170).

Kayıt dışı istihdam hangi başlık altında incelenirse incelensin mali kayıplara neden olmakta gerçekleşen vergi kaybı ile devlet bu kaybı telafi edebilmek amacıyla borçlanma yoluna başvurmaktadır.

2.3. Türkiye’de Kayıt Dışılığın Önlenmesine Yönelik Politika Önerileri

Ekonomide vergi kayıp kaçaklarının ciddi boyutlara ulaşmasında etkili olan unsurlardan biri de kayıt dışı işlemlerin varlığıdır. Bizim ülkemizde de kayıt dışı işlemlerin kontrol altında tutulması ve büyüklüğünün asgari oranlara indirgenmesi oldukça önemli bir mevzudur (Kılıç, 2011: 14).

Özellikle OECD ülkelerinde vergisel kayıpları asgari düzeye indirgeyip kayıpların önüne geçebilmek amacıyla ülkeler nezdinde bazı stratejiler gerçekleştirilmiştir. Nitekim kayıt dışı ile mücadele kapsamında öngörülen planlar şöyledir (Teyyare, 2018: 8-9):

- Gelir idaresinin güçlenmesi için liderlik, koordinasyon ve strateji değerlendirme gibi unsurların düzenlenmesinin yapılması,
- Riski fark eden ve analiz yapan, dış paydaşların izlenilmesi gibi kapsamlı araştırmaların yapılması,
- Üçüncü şahıslara ait bilgileri içeren geliştirilmiş risk algılama sürecinin kullanılması,
- İletişim esasına dayanan destek hizmetlerinin ve gönüllü vergi uyumuna yönelten yasal unsurların oluşturulması,
- Ülkelerin ilgili kamu kurumlarıyla olan iletişim için gerekli mekanizmaların inşa edilmesi,
- Stratejilerin etki değerlendirilmesine ve izlenmesine ilişkin yapıların oluşturulmasıdır.

OECD ülkelerine bakıldığı zaman inşa edilen stratejiler ile öncelikle vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gönüllü uyumu teşvik edici mekanizmaların çalıştırılması hedeflenmektedir.

Ülkemizde de kayıt dışı ekonomi ile mücadele amacıyla birçok çalışma yapılmış olup araştırmacıların bu konuda yapmış oldukları politika önerilerine aşağıda daha detaylı yer verilmiştir. Bu başlıklar şöyledir;

2.3.1. Mali Alanda Yapılması Önerilen Politikalar

2.3.1.1. Vergi Yükünün Tabana Yayılması

Gelişmekte olan ülkeler kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyi kararlılıkla sürdürürken mali alanda yapılması amaçlanan reformların başında vergi tabanının genişletilmesi yer almalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları yanlış politikalar dar vergi tabanına daha yüksek vergi yükleyerek kayıt dışılığı teşvik etmekte ve bu durum vergi sisteminin adaletli olduğu anlayışını gölgelemektedir (Özker ve Esener, 2010: 29).

Kısa vadede vergi hasılatında bir azalış meydana getirirse de hem vergi oranları düşürülerek hem de istisna ve muafiyetlerin uygulama alanı daraltılarak vergi tabanı genişletilmelidir. Bu durum zamanla vergi gelirlerinin daha düzenli toplanmasını sağlarken aynı zamanda vergi tabana yayıldığı için yatay vergi adaletinin oluşmasına yardımcı olacak bu sayede kayıt dışı ekonomi azalış trendinde olacaktır (Binbirkaya, 2006:162).

2.3.1.2. Vergi Oranlarının Azaltılması

Mükelleflerin vergiye gönüllü uyum sağlamaları ve kayıtlı alanda bulunmaları açısından vergi oranlarının makul seviyelerde olması oldukça önemlidir (Çomaklı, 2008: 118).

Ülkemizde vergi oranlarının farklı ülkelere kıyasla uzun yıllar boyunca yüksek seyretmesi kayıt dışı ekonominin gündeme gelmesine ve yüksek oranlarda olmasına sebebiyet vermektedir. Bunun sonucunda mükellefler kayıt dışı yollara başvurmaktadır.

Mavral'ın çalışmasına göre;

“Ülkemizde hem vergi oranları hem de sosyal güvenlik primleri yüksek olup, ücretlerde ayrıca işsizlik sigortası gibi birtakım ilave mali yükler de yer almaktadır. Brüt ücretlerin yüzdesi olarak gelir vergilerinin en yüksek olduğu ülke %19,9 ile Türkiye'dir. Avrupa birliği üyesi ülkelerde ise bu oran ortalama olarak %10,14'tür. Brüt ücret üzerinden gerçekleştirilen bütün kesintiler toplamı bakımından Türkiye %38,3 ile en baştayken, Avrupa birliği ortalaması %23,9'dur. Gelir vergisi oranlarının yüksek olması ve ilave mali yükümlülüklerin ağırlığı vergi kaçırma nedenlerindendir” (Mavral, 2003: 150).

Kayıt dışı ekonomi nedeniyle vergi gelirlerinde yaşanan azalma, vergi dışı alanın büyümesi ve sektörler arası haksız rekabetin yaşanması ortaya çıkan olumsuzlukların birer göstergesidir. Bu doğrultuda kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin bir gereklilik olduğu açıktır. Türkiye bu konu ile ilgili gerekli mücadeleyi sürdürerek vergi gelirlerinde sağlıklı artışların yaşanmasını sağlayabilecek konumdayken vergi oranlarında artış veya yeni vergi ihdası gibi vergi gelirlerinde reel artışlara yol açmayan yöntemlere başvurmamalıdır (Acar, 2005: 10).

Mavral'ın çalışmasında belirttiği gibi vergi sistemimiz de hem vergi oranlarının hem de sosyal güvenlik primlerinin yüksek olması mükellefler tarafından gelirlerini beyan dışı bırakmalarına gerekçe oluşturmaktadır. Türkiye'nin mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda yeni vergi ihdasıyla vergi gelirlerini artırmak düşüncesi yerine kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilerek vergi gelirini arttırmaya yönelik çalışmalar yürütülmelidir. Bu sebeple vergi oranları yeniden değerlendirilmeli, oranlar mümkün oranda alt seviyelere indirgenmeli ve bireylerin yük algısı yaklaşımıyla vergiye olumsuz yaklaşımları engellenmelidir (Cesur ve Yetkiner, 1994: 76).

2.3.1.3. İstisna ve Muafiyet Müesseseleri Alanının Daraltılması

İstisna ve muafiyetler yasalar tarafından getirilen sınırlamalarda kullanılan kavramlardır. Ülkemizde istisna ve muafiyet uygulamalarının geniş kapsamlara ulaşması sanılanın aksine verginin tabana yayılmasına engel olmak yerine hem sistemsel karışıklara neden olmakta hem de kayıt dışı ekonominin hacminde artışlara yol açmaktadır.

Aynı zamanda yaygın istisna ve muafiyet uygulamaları, mükellef ve vergi memurları arasında pazarlık konusu haline gelerek kamusal hizmetlerde rüşvet konusunu gündeme getirmektedir (Edling, 2007: 17).

Ayrıca istisna ve muafiyetlerin kullanımında aşırıya kaçılması vergi matrahında aşınmaya sebebiyet verirken, mükelleflerin vergi idaresine eksik ve gerçeğe aykırı beyanda bulunmasına ve bunun sonucunda da eksik gelir beyanı ile girdi fiyatlarının yüksek tutulmasıyla vergi kaybına yol açabilmektedir (Akdoğan, 1985: 241).

İstisna ve muafiyetler vergi ödeme gücü olmayanlara avantaj sağlamak amacıyla uygulamaya konulmuş olsa da mükelleflerin mevcut muafiyet durumları tespit edilemediği gibi vergisini düzenli ödeyen mükellef ile haksız yere muafiyetten yararlanan kişiler arasında genellik ilkesine aykırı bir durum yaşandığı için kayıt dışılığın oluşmasıyla amacından sapmaktadır (İpek, 2005: 115).

Bu nedenle yasa dışı ekonomi ile mücadele ederken bireyler arasında eşitlik ilkesine aykırılık oluşturan ve bu ayrıcalıklar sonucu devlete “vergi kaybı” yaşatan imtiyazların minimum seviyeye indirgenmesi veya tamamen kaldırılması gerekmektedir (Aktan: 2000).

2.3.1.4. Vergi Affı Uygulamalarının Azaltılması

Türk vergi sisteminde geçmişten günümüze vergi aflarını kapsayan birçok kanun çıkarılmıştır. Sıklıkla başvuru alan, dürüst ve dürüst olmayan mükellef arasında adaletsizliğe sebebiyet veren vergi afları, vergi yükümlülüğünü dürüstçe yerine getiren mükelleflerin zamanla faaliyetlerini kayıt dışı alanda sürdürmesine neden olmuştur. Ayrıca afların bu denli sıklıkla çıkarılıyor oluşu mükelleflerde gelecekte af çıkacak beklentisinin oluşmasına sebep olarak vergi kaçırmayı teşvik eder hale gelmiştir (Sarılı, 2002: 41).

1980 yılı öncesinde siyasi unsurlar için çıkarılan mali aflar, 1980 yılı sonrasında genellikle siyasi gerekçeler nedeniyle çıkarılmıştır. Yani geçmişten kalan yüksek enflasyon, döviz dar boğazı, tahsilatı gerçekleşmemiş olan vergi ve cezaların hazineye intikalini sağlayarak istikrarlı bir ekonomi için af çıkarılmıştır. Tüm bunlarla birlikte vergi idaresinin faaliyetlerini sürdürürken yeterli etkinliğe ulaşamaması mali affı gün yüzüne çıkaran bir diğer faktördür (Oral ve Sayın, 2009: 156).

Af beklentisi affın olumlu etkilerini azaltırken devlet bu beklentiyi karşılamadığında hem idarenin kredibilitesine zarar verir hem de vergi uyumunda

olumsuz nedenler oluşturabilir. Vergi uyumunda olumlu bir etki sağlayabilmesi için ve afların uzun vadede etkilerini arttırabilmek için çok nadir ve doğru zamanlamada uygulanması gerekmektedir (Stella, 1991: 399).

2.3.1.5. Uzlaşma Müessesesinin Kaldırılması

Uzlaşma müessesesi, 19.02.1963 tarihinde Türk vergi sistemine eklenerek, yargı dışında mükellef ve idare arasında mutabakat sağlayarak vergi miktarında indirim yapmak suretiyle vergi gelirini tahsil etmek amaçlanmıştır.

Bir yandan vergi kaybının önüne geçebilmek için vergi denetimi gerçekleştirilirken diğer yandan da mükelleflerin vergilendirmeye dair işlemlerinde “ilerde nasıl olsa uzlaşma denen bir anlaşma müessesesi var, vergi idaresi ile anlaşırım ve ödemediğim vergiyi cezasıyla indirimli olarak öderim” fikrine yönlendiren uzlaşma müessesesi, denetimin caydırıcılık unsurunu göz ardı etmektedir. Bu durum kanun önünde herkes eşittir ilkesini, vergi adaleti ilkesini zedeleyerek bireyleri kanun dışı yollara ve vergi kaçırmaya sevk etmektedir (Orhan, 2016: 49).

Bu doğrultuda denetim neticesinde ortaya çıkan vergi suçuna uygulanması gereken cezaların artırılarak caydırıcılık mekanizması etkin hale getirilmeli ayrıca hapis cezaları para cezasına dönüştürülmemeli ya da hapis cezaları ertelenmemelidir. Vergi cezalarının caydırıcılık gücünü azaltan uzlaşma müessesesi tamamen kaldırılmalıdır.

2.3.2. Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanması

Vergi idaresi, vergi kanunlarının kendisine vermiş olduğu yetki çerçevesinde mükellefiyet tespitini yapan, verginin tarh, tebliğ, tahakkuk ve tahsilini gerçekleştiren, beyannameleri kabul ederek bunlar üzerinde gerekli vergi incelemelerini yapan ve vergi anlaşmazlıklarını çözen idari bir kurum olarak tanımlanabilir (Özer, 1966: 35).

Adnan Gerçek’e göre; “Bilinmelidir ki, en iyi yasa kötü uygulamacılar elinde başarısızlığa mahkûm olacağı gibi, kötü bir yasa da iyi uygulamacılar elinde başarılı olabilir”. Bu görüş öncülüğünde, ülkemizde vergi kayıp ve kaçaklarının etkin bir şekilde önlenmesi için, vergi idaresinin bir bütün olarak yeni bir anlayışla baştan sona yeniden yapılandırılması kaçınılmaz hale gelmiştir.

2.3.2.1. Vergi İdaresinde Sunulan Hizmetlerin Kalitesinin Artırılması

Vergi kayıp kaçakları %40-%20 aralığında olan ülkelerin vergi idarelerinde yönetsel sorunlar tespit edilmiştir. Buradan hareketle vergi kayıp kaçaklarının düşük seyrettiği ülkelerde mükellef uyumunda artış sağlamak ve vergi maliyetlerini azaltmaya yönelik politikalara ağırlık verilirken bu durum vergi kayıp kaçaklarının yüksek boyutlara ulaştığı ülkelerde radikal seçim ve politikalara duyulan ihtiyacı gündeme getirmektedir (Öz ve Karakurt, 2007: 81-82).

Kayıt dışılığın önlenmesi ve vergileme hizmetinin başarılı bir şekilde sunulabilmesi hususunda, ilk önce vergi idaresinin daha işlevsel organizasyon yapısına sahip olması gerekmektedir. Bu da ancak çağdaş çerçevede merkez ve taşrada iyi örgütlenmiş, iyi eğitilmiş personele ve teknolojik yetkinliğe sahip organizasyonun varlığı ile sağlanabilir (Kösedağı, 1999: 78).

Etkin vergi yönetiminin öncelikli şartı iyi bir organizasyondur. Bu doğrultuda vergi yönetiminin ayrı ve bağımsız bir biçimde örgütlenmesi gerekirken, taşra ve merkezi teşkilat arasında eşgüdümlü ve doğrudan iletişime olanak tanıyan bir yapılanma olmalıdır. Merkez ve taşra teşkilatı arasında görev dağılımı yapılarak iş yükü taşra teşkilatına devredilmeli merkezi idare ise etkin politika amacına yönelik çalışmalara yoğunlaşmalıdır (Karabacak, 2009: 48)

Merkezi ve taşra teşkilatında çalışan denetim elemanlarının özlük hakları ve çalışma koşullarında iyileştirilme yapılarak nitelikli elemanların özel sektöre gitmesinin önüne geçilmelidir. Dolayısıyla vergi idaresinin etkinliği artacak ve kayıt dışı ekonominin küçülmesine katkı sağlayacaktır. Bilinmelidir ki, vergi kanunları ne kadar mükemmel olursa olsun, bu kanunları uygulayacak ve denetleyecek birimlerin yetersiz veya niteliksiz olması vergilerin etkin şekilde toplanmasını engellemektedir (Sarılı, 2002: 42).

2.3.2.2. Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunun Arttırılması

Vergi sistemimizin en dikkat çeken unsuru zorlamaya dayalı olması olsa da vergi tahsilatında idarenin başarısını pozitif yönde etkileyen unsur bireylerin vergiye gönüllü uyum anlayışına sahip olmalarıdır (Aktan, 2006: 137).

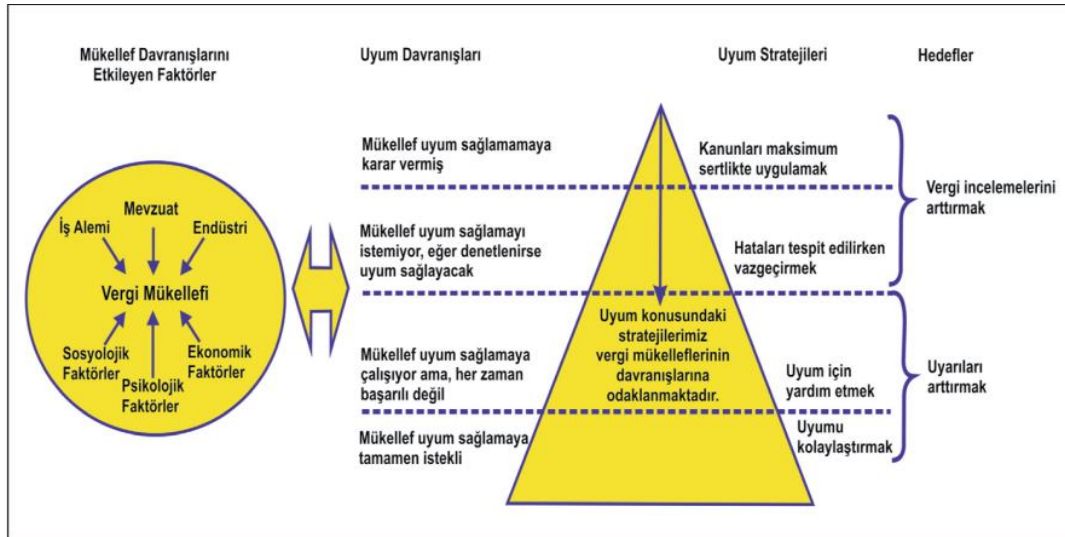
Mükelleflerin gönüllü uyumunun sağlanmasındaki yardımcı unsur ise vergi bilinci kavramıdır. Vergi bilinci ile mükellefler ödedikleri vergilerin hangi kamu hizmetlerinin finansmanında kullanıldığı konusunda fikir sahibi olurlar (Çelebi, 1997: 76).

Gökmen ve Güleç'in hazırladığı çalışmaya göre;

“Vergide başarının sürekli kılınmasının en temel şartlarından birisi vatandaşta vergi ödeme bilincinin yerleştirilmesidir. Bu bilincin yerleşmesi için vatandaşların verginin haklılığına inanmaları gerekmektedir. Başka bir deyişle bir devlet çatısı altında toplu halde yaşamının bir sonucu olarak, devletin vatandaşlarına sunduğu güvenlik, adalet, eğitim, sağlık, alt yapı gibi hizmetlerin finansmanı için vergiye ihtiyaç duyulduğunun, bunlardan yararlanan herkesin ödeme gücüne göre vergi vermesinin her düzeydeki vatandaşta okul, sanat ve sosyal medya aracılığı ile verilmesinin vergi bilincinin yerleşmesinde önemli bir adım olduğu kesindir” (Gökmen ve Güleç, 2001: 41).

Mükelleflerin vergiye olan bakış açılarının yönü onların vergisel yükümlülüklerini yerine getirmesindeki davranışlarının da sebebi olmaktadır. Vergi bilincinin etkin seviyede oluşu, vergi ahlakına da etki ederek ivme kazandıracaktır. Bu unsurlar ne kadar iyileşir ve gelişme gösterirse, vergi kayıp ve kaçakları da buna bağlı olarak azalış gösterecektir (Yoruldu ve Yoruldu, 2016: 57).

Mükelleflerin uyum sağlamalarını etkileyen faktörler aşağıdaki tabloda daha detaylı incelenmiştir.

Kaynak: (Calderón, 2010: 3)

Şekil 2.1. Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutumları

Tabloda da gösterildiği üzere mükellefin vergiye uyumunu belirleyen birçok faktör bulunurken mükellef davranışlarına göre stratejiler ve hedefler belirlenerek gerek vergi incelemeleri arttırılarak gerekse daha fazla uyarı yapılarak vergi kaçırmanın toplum içerisinde kabul edilen ahlaki bir suç unsuru olduğu ve vergi ödemenin de bir vatandaşlık görevinin anlayışı olarak toplumda yaygınlaştırılmalıdır.

Türkiye’de çeşitli sebeplerden ötürü mükelleflerin vergi ödeme bilincine sahip olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla vergi bilincinin yerleşmesi için idarenin mükellefe güvenmesi ve mükelleflerin de teknolojik fırsatları kullanarak gönüllü olarak vergisel yükümlülüklerini yerine getirerek gerekli tedbirleri almalıdır (Tosuner ve Arıkan, 2003: 68).

2.3.2.3. Denetim Kapasitesinin Güçlendirilmesi

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele ve devletin gelir kaybını engellemeye yönelik etkili yöntemlerden bir diğeri ise vergi denetimleridir. Denetim, bireylerin yasalara uyum sağlaması, vergilemede adalet ve eşitliğin sağlanması gibi amaçlara sahip olduğu için etkin olmayan denetim anlayışı zamanla sistemsel sorunlara neden olabilmektedir. Bu nedenle verimli yasalar ve uygulanabilirliği kolaylaştıran bir sistem kadar denetimin etkin olması mücadelede etkinlik için önem arz etmektedir (Koban, 1998: 31).

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı ve giderek büyümesine sebep olan unsurların başında, vergi idaresinin denetim açısından etkin bir durumda olmadığı görüşü, günümüzde genel olarak kabul görülmektedir (Aydemir, 1995: 223).

Vergi denetimi, kayıt dışı ekonomi gibi ekonomik amaçlara yönelik önleyici faaliyetlerini sürdürürken kayıt dışına çıkarılmak istenen gelirlerin tespitini kolaylaştırarak vergi kayıp kaçaklarının yol açtığı enflasyonist etkileri ortadan kaldıracaktır (Tekin ve Çelikkaya, 2007: 44-45).

Kuşkusuz etkin bir denetim mekanizması kadar denetim personelinin iyi yetiştirilmiş, yeterli mesleki bilgi ve beceriye sahip olması bununla birlikte sürekli gelişim göstermesi de denetimin etkinliğinde rol alan diğer önemli bir faktördür (Gez, 2011: 73).

Vergi denetimlerinin nicelik olarak zayıf olması kayıt dışını özendirici bir etmendir. Türkiye’de vergi inceleme oranlarının düşük olmasının temel nedeni, vergi denetimini yapacak olan eleman sayısının yetersiz bir noktada olması ve mevcut denetim elemanının vergi incelemesi haricinde başka görevlere yönlendirilmesidir. Bu durumda denetim elemanı incelemelere yeterince vakit ayıramamaktadır.

Denetimin en asli görevi kişileri yasalara uygun olmaya yöneltmektir. Mükelleflerin her an denetlenebileceklerini düşünmesi yasalara uygun olmaya doğru yöneltecektir. Zira vergi denetimi, yasalara aykırı davranışla vergisini doğru ve zamanında ödemeyenler için ciddi bir risk oluşturmaktadır. Doğru beyanı sağlayan kriter ise, bu riskin büyüklüğü olmaktadır (Çelikkaya, 2002).

Denetimden elde edilen faydayı maksimum hale getirebilmek için mevcut denetim personeli sayısı artırılmalı ve özlük hakları iyileştirilmeli, denetim mekanizması daha etkin hale getirilmeli ve ihtiyaç analizleri doğrultusunda denetim faaliyetleri daha sık periyotlarla gerçekleştirilmelidir (Tosuner, 1995; 88)

Etkin denetim mekanizmasına sahip olan ekonomik birimler yapılan faaliyetlerin geri dönüşlerini olumlu alacak bu da idare lehine sonuçlara yol açarak vergi kayıplarının azalmasına olanak sağlayacaktır (Yoruldu, 2016: 58).

2.3.2.4. Cezaların Caydırıcılığının Arttırılması

Vergi sistemimizde kayıtlı mükelleflerin defter kayıt ve belgeleri üzerinde hileli işlem yaptıkları zaman bu davranışlarının cezai yaptırımını kanunda açıkça belirtilmiştir. Ancak faaliyetlerini bütünüyle kayıt dışı gerçekleştiren mükellefler için aynı yaptırımların uygulandığını söylemek mümkün değildir. Yeterli hukuki alt yapı sağlandığında, mükelleflerin kayıt dışında kaldıklarında artan maliyetlerle ve cezai yaptırımlarla karşılaşacaklarını bilmeleri durumunda kayıt dışılık önlenebilecektir (Çolak, 2012: 298).

Acar ve Işık’a göre;

“Cezaların caydırıcılığından kastedilen şey, vergi kaçırma suçunun affının olmaması, hiçbir şekilde paraya çevrilemez olması ve bu konuda vatandaşlar arasında rütbe, statü, mali durum gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin hapis cezası olmasıdır. ABD’de kamuoyunda bir insanın başına gelebilecek en büyük felaketlerden birinin vergi idaresinden ‘vergi kaçırdığınızdan

kuşulanılmaktadır, hakkınızda soruşturma yapılacaktır' şeklinde bir uyarı mektubu almak olduğu kanısı yaygındır" (Acar ve Işık, 2003: 134).

2.3.2.5. Veri Tabanı Paylaşımı ve Kurumlar Arası Koordinasyonun Sağlanması

Kayıtlı ekonomiye geçerken başarı elde edebilmek için kamu kurum ve kuruluşlarıyla, birlikleriyle, sivil toplum kuruluşlarıyla ve toplumun desteği ile yapılacak olan iş birliği önem arz etmektedir. Türkiye’de bu konuda kamu kurumları arasında gerçekleşen koordinasyon etkin bir seviyede değildir. Her ne kadar mevzuatta buna ilişkin hükümler bulunsa da fiili uygulama istenilen seviyede değildir. Kamu kurumlarıyla olan koordinasyonu sağlayacak yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi, bu konuda yapılan yaptırımların fazlalaştırılması, koordinasyonu elektronik ortama yükseltecek projelere başlanması gerekmektedir (Sarica, 2006:139).

Aynı zamanda verilerin güvenli, tertipli saklanabilmesi ve kurumlar arası veri alışverişine hızlı erişmeyi mümkün kılan elektronik uygulamaların vergilendirme süreci içerisinde sıklıkla kullanılması gerekmektedir (Acar ve Merter, 2009: 9).

Vergisel işlemlerde elektronik uygulamaların yaygınlaştırılması taşra ve merkez teşkilatları arasındaki koordinasyonu sağlarken işlemlerin daha kaliteli ve hızlı yapılmasına ve istihbarat biriminin etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürmesine zemin hazırlamaktadır (Bektaş, 1998: 152).

Bu yapılan düzenlemelere ilave olarak planda, kayıtlı ekonominin mevcut önemine istinaden toplumsal bilinci artırmaya yönelik uygulamaların gerçekleştirilmesi, vergi sistemine katılmanın maliyetlerinin artırılması, para hareketlerinin izlenebilmesi için gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, vergi denetiminde etkinlik ve verimliliğin artırılması ile incelemelerin kısa sürede sonuçlandırılması gibi birtakım amaçlar da bulunmaktadır.

Sonuç olarak; otomasyon projeleri kamusal hizmetlerin sunumunu iyileştirip hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır (Çoban, 2006: 13).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEDE GELİR İDARESİNİN YAPILANMASI VE UYGULANAN POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ

2000 ve 2001 yaşanan krizler, ekonomi politikalarında da büyük bir değişim yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilmesi için birçok tedbir uygulanmaya başlanmıştır. Kalkınma planları başta olmak üzere OVP, OVMP gibi programlarda kayıt dışı ekonomiye özel bir yer verilerek, bu amaca yönelik kayıt dışı ekonomiyi önleyici politika ve hedefler amaç edinilmiştir (Çolak, 2012: 194).

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin sorumlu kolu Gelir İdaresi olarak belirlenerek uygulanacak vergi politikalarının kritik öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.

3.1. Gelir İdaresi Başkanlığının Kurulması ve Yeniden Yapılandırılması

Kayıt dışılığı önleme konusunda çok önemli projelerden birisi de vergi idaresinin yeniden yapılandırılmasıdır. Bu yapılanma kavramı esasında teknolojik değişim ve yenilikleri ifade eden bir dönüşümdür. Türkiye'deki temel sorunlardan olan idari yapılanmada eksiklikler, bürokrasinin karmaşıklığı, çok başlılıktan kaynaklanan denetim yetersizliği ve birimler arası eşgüdüm eksikliği gibi olumsuzluklar bulunmaktadır. Bu olumsuzluklarla mücadele amacına yönelik Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2004 yılını kayıt dışı ekonomi ile mücadele yılı olarak ilan etmiş ve farklı politikaları hayata geçirmiştir (Bilen, 2007: 38).

Kötü tasarlanan ve karmaşık bir yapı etrafında örgütlenen gelir idaresi işleyişte karmaşıklıklar yaşanmasına neden olurken basit bir yapılaşma pozitif yönde etki oluşturacaktır. Böylece, vergi etkinliğini vergi sisteminin basitliği ile bağdaştırmak mümkündür (Bejakovic, 2001: 11).

Sugözü etkin gelir idaresi kavramını tanımlarken mükelleflerin işlerini kolaylaştırarak gönüllü uyum oranını arttıran, işlem maliyetlerini azaltarak hizmet sunan, kayıp kaçak oranlarını tespit ederek gerekli cezai yaptırımları uygulama kabiliyetine haiz olan bir kurumdur şeklinde ifadeler kullanmıştır (Sugözü, 2010: 179).

Yenilikler karşısında yeterli gelişim göstermeyen idare, iyi bir mevzuata sahip olsa dahi denetimde etkinlikten uzaklaşarak hedeflerini gerçekleştiremeyecektir. İdari etkinliğe ulaşılması denetimde etkinliğin sağlanmasını da kolaylaştıracaktır. (Arioğlu, 2005: 70)

Güçlü ekonomik süreçte gelir idaresi mükellef ve devlet arasında köprü vazifesini görerek etkin hizmet sunumunda önemli bir rol üstlenmektedir. Gelir idaresi yapısal reform sürecinde ulusal kalkınma öncelikli iken bugünkü verileri analiz edip gelecek politikaları tasarlayan stratejik planlar hazırlamak gelir idaresinin en önemli motivasyon kaynağıdır (Arioğlu, 2005).

Hukuk kurallarının etkin uygulama alanı bulabilmesi amacıyla vergi açısından yapılacak planlamalardan en önemlisi vergi idaresinin yapılandırılmasıdır (DKP, 2007:11).

Bu amaç doğrultusunda önemli bir adım atılıp 2005 yılında düzenlenen 5345 sayılı Kanun ile Gelirler Genel Müdürlüğü kaldırılarak yeniden yapılanma yoluna gidilmiş, Hazine ve Maliye Bakanlığı himayesinde Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) kurulmuştur.

5345 sayılı Kanun’la yeniden yapılandırılan Gelir İdaresi’nde stratejik yönetim ve performans yönetimi anlayışı hayata geçirilmiştir. Bu doğrultuda Gelir İdaresi’nin misyonu ve vizyonu açıklanarak, gerçekleştirilmesi düşünülen hedef ve amaçlar belirlenmiştir (GİB, 2010: 131).

Yeni oluşumla şekillenen Gelir İdaresi Başkanlığı’nın misyonu; “*Toplumsal refahın artırılmasına destek sağlamak üzere yeterli geliri adalet, tarafsızlık, verimlilik ilkeleri çerçevesinde toplamak, vergi sisteminin basitleştirilmesi ve uyumun artırılmasına katkıda bulunmak ve mükellefe kaliteli hizmet sunmaktır.*” şeklinde ifade edilirken, (GİB, 2005) Vizyonu ise; “*Her türlü ekonomik yapı ve aktiviteyi geliştiren, kavrayan; güvenilir, etkin, şeffaf, küresel boyutta öncü ve örnek bir idare olmaktır.*” olarak ifade edilmektedir.

Gelir İdaresi Başkanlığı yeniden yapılanma sürecinde mükellef hizmetleri hususunda dağınık ve uyumsuz faaliyet anlayışını, etkin ve kaliteli hizmet sunumuna

sahip olmayan faaliyetleri bırakarak “mükellef odaklı” bir yapıya kavuşturulmuştur. Gerçekleştirilen bu yapılanma sonucunda belirtilen hizmetler Gelir İdaresi Başkanlığı’nın ana hizmet birimlerinden biri olan Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı tarafından yürütölmeye başlanmıştır (GİB, 2007:122).

“Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması” projesi kapsamında akaryakıt istasyonlarında yazar kasa zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca belirli tutar üzerindeki alışverişler de ödemelere bankacılık kanalıyla yapılma zorunluluğu getirilirken, illere göre kazanç miktarları belirlenerek bu tutara aykırı olarak daha düşük seviyelerde aykırı beyanda bulunanların işlemlerinin resen incelemeye alınacağı kararlaştırılmıştır (Altuğ, 1999: 487).

3.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planı

Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında hükümet programları, kalkınma planları, orta vadeli planlar, yıllık programlar, malî planlar ve mücadele strateji eylem planları hazırlanmış, hazırlanan stratejik planlarla güçlü ve zayıf yönler ortaya konularak vergiye gönüllü uyumu destekleyen eylemler planlanmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2019-2021)” içerisinde yer alan eylemler 5 temel ilke etrafında derlenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu ilkelerin sınıflandırılması ise şöyledir (GİB, 2020: 130):

- Gönüllü Uyum Seviyesinin Yükseltilmesi,
- Denetim Kapasitesinin Daha Güçlü Hale Getirilmesi,
- Mevzuatın Gözden Geçirilmesi ve Düzenlemelerin Yapılması,
- Kurumlar Arası Veri Paylaşımının Geliştirilmesi
- Toplumun Her Kesimine Yönelik Farkındalığın Arttırılmasıdır.

Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planı kapsamında yukarıda belirtilen yapılması amaçlanan hedefler alt başlıklar halinde aşağıda sınıflandırılmıştır (KADEP, 2019-2021);

3.1.1.1. Gönüllü Uyum Seviyesinin Yükseltilmesi

- Kayıt dışı ekonominin boyutu ölçülerek hazırlanan rapor sonucunda öncelikli sektörler belirlenecek ve bu durum kurum ve kuruluşlarla paylaşılacaktır.
- Makroekonomik veriler değerlendirilerek vergi açığı hesaplanacak ve bu durum kurumlarla paylaşılacaktır.
- Vergiye uyum sağlayan mükellefler tespit edilecek ve bu mükelleflere avantajlar sağlarken uyum göstermeyen mükellefleri teşvik edici uygulamalar hayata geçirilecektir.
- Mükelleflere işe başlama ve işten ayrılma gibi süreçleri ile yeni mükelleflere ise vergisel yükümlülüklerin ve kayıtlı istihdamın önemini belirten bilgilerin farklı iletişim kanalları ile iletilmesi sağlanacaktır.
- Vergi kanunlarında ele alınan pişmanlık, uzlaşma ve izaha davet müesseseleri hususunda yapılan değişikliklerin tespit edilerek mükelleflere iletilmesi sağlanacaktır.
- Tapu işlemlerinde gerçek değer belirtilmesi hususunda kurumsal kanallar aracılığıyla belirtilen değer doğruluğunun tespit edilmesi, aksi bir durumla karşılaşılmasında ise bu durumun muhataplara iletilerek düzeltilmesi gerektiği hatırlatılacaktır.
- Bir yıl içerisinde belli bir tutarın üzerinde taşıt, gayrimenkul alım satımı yapanların kazançlarının ticari kazanç olarak değerlendirileceği muhataplara iletilecektir.

3.1.1.2. Denetim Kapasitesinin Daha Güçlü Hale Getirilmesi

- Ödemelerde nakit kullanımını azaltmak amacıyla kart ve bankacılık sisteminin teşvik edilmesi ve bu konuda kart sahiplerine ve üye işyerlerine avantaj sağlayan düzenlemeler hayata geçirilmelidir.
- Kayıt dışılığın yoğun olduğu sektörler belirlenerek elektronik uygulamaların kullanımı yaygınlaştırılacaktır.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu kararları sonucunda kayıt dışı ekonomi ile mücadele de kullanılan otomasyon sistemlerinde kullanılabilecek verilerin analiz edilerek paylaşılması sağlanacaktır.
- SGK ve GİB veri tabanlarından faydalanarak riskli mükellefler belirlenecek ve bu mükelleflerin denetlenmesi sağlanacaktır
- Mevzuatta yapılacak değişikliklerle üç veya üzerinde işçi istihdam eden işverenlerin maaş ödemeleri banka kanallarıyla gerçekleştirmesi sağlanacaktır.
- Şehirler arası yolculukta e-bilet kullanımı yaygınlaştırılarak verilerin kurum ve kuruluşlarla paylaşılması sağlanacaktır.
- Verilerin GİB ile paylaşımı sağlanarak e-fatura uygulamalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir.
- Sahte belge düzenleyen mükelleflerin tespit edilmesi bu kişiler hakkında gerekli mevzuat düzenlemelerin yapılması sağlanacaktır.

3.1.1.3. Kurumlararası Veri Paylaşımının Geliştirilmesi

- Kayıt dışı işçi istihdam edilmesinin önlenmesiyle amacıyla kurumlar arası entegrasyon sağlanmalıdır.
- Evrakların elektronik sistem üzerinden paylaşımı sağlanacaktır.

3.1.1.4. Mevzuatın Gözden Geçirilmesi ve Düzenlemelerin Yapılması

- Gelir İdaresi Başkanlığı Koordinatörlüğünde mevcut mevzuat incelenerek değişiklik gerektiren düzenlemeler tespit edilecek ve değişiklikler takvim yılı içerisinde yürürlüğe konulacaktır.

3.1.1.5. Toplumun Her Kesimine Yönelik Farkındalığın Artırılması

- Toplumda vergi bilincinin sağlanabilmesi amacıyla eğitim hayatından başlayarak çeşitli aktivitelerle ve müfredata yapılacak eklemelerle bu bilincin oluşması sağlanacaktır.
- Özellikle kadınların aktif rol oynadığı kayıt dışı sektörlerde kadınların bu konuda farkındalık kazanması ve bilinçlenerek kayıtlı çalışmalarını için eğitici faaliyetler düzenlenecektir.
- Nakit kullanımını azaltmaya yönelik toplumsal farkındalığı arttırmaya yönelik çalışmalar yapılacaktır.

2019 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı neticesinde ilgili kurum ve kuruluşların da görüşlerine başvurarak, Gelir İdaresi Başkanlığı koordinasyonunda Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Strateji Eylem Planı yukarıda belirtilen başlıklar dikkate alınarak uygulamaya konulmuştur (GİB, 2021).

Hazırlanan eylem planlarının ortak gayesi mükelleflerin doğru beyanatta bulunarak kayıt dışı ekonomi oranının indirilmesidir.

Bir diğer uygulama 2020-2023 yıllarını kapsayan Yeni Ekonomi Programı kapsamında kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin kararlılıkla sürdürüleceği belirtilirken diğer hedefler şu şekilde sıralanmıştır (HMB, 2020);

- Vergisel düzenlemelere devam edileceği, denetim sistemine daha fazla önem verilerek daha güçlü bir sistem oluşturulacağı hususu da programın amaçları arasında sıralanmıştır.
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadeleyi artırmak amacıyla, kurumlar arası belge entegrasyonu aktif hale getirilecek, sahte belge vb. kaçakçılık suçları

sonucunda ilgililerin mükellef kayıtlarının sistem üzerinden re'sen durdurulmasına yardımcı düzenlemeler ve programlar hayata geçirilecektir.

- 2020-2022 tarih aralığını kapsayan Yeni Ekonomi Programı çerçevesinde vergide adalet anlayışını pekiştirmek niyetiyle istisna muafiyet vb. uygulamaların kademeli bir şekilde kaldırılarak verginin tabana yayılması ve daha sade bir mevzuat oluşturulması hedeflenmiştir.
- Vergide adalet ve eşitlik ilkeleri baz alınarak kayıt dışı ekonomiyle mücadele sürdürülecek ve vergi tahsilatı etkin bir hale dönüştürülecektir,
- E-ticaret ortamında ve sanal mecrada gerçekleştirilen faaliyetlerin gözetim altına alınarak bu faaliyetlerin vergilendirilmesi hususu değerlendirilecektir. Bu hedef doğrultusunda uzaktan denetimi destekleyen Risk Analizi Değerlendirme ve Araştırma (RADAR) Sistemi kurulacak, kaynaklardan edinilen bilgilerin derlenmesiyle risk tabanlı inceleme raporları oluşturulacak ve bu sayede vergi kayıp kaçaklarının önüne geçilerek kamu gelirlerinde artış yaşanması sağlanacaktır.

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan 2020-2023 Stratejik planında belirtilen “Vergi Kayıp ve Kaçağı ile Mücadele Etmek” stratejik amacına yönelik ise; “Vergi kayıp ve kaçağının önlenmesi konusunda gerekli tedbirleri almak”, “Vergi yükümlülüklerine ilişkin ihbar ve şikayetleri değerlendirmek”, “Vergi inceleme ve denetimleri ile ilgili görüş ve önerilerde bulunmak”, “Uyum bozukluklarını tespit ve analiz etmek, çözümler üretmek suretiyle mükelleflerin vergi kanunlarına gönüllü uyumunu sağlamak” görevleri yürütülmektedir.

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve üç yıllık dönemi kapsayan Orta Vadeli Plan (2020-2023) kapsamında da kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye yönelik bazı kararlar alınmıştır. Alınan kararlara göre (HMB, 2019-2023);

- Kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye kararlı bir şekilde devam edilecek, vergi kayıp ve kaçağı ile mücadelede bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı yaygınlaştırılacak, elektronik ortamda yapılan ticari faaliyetlerin ve sosyal

medya kullanılarak kazanılan gelirlerin vergilendirilmesine yönelik düzenlemeler gözden geçirilecektir,

- Vergi mevzuatın da gerekli sadeleştirmeler yapılarak etkinliğini kaybeden istisna ve muafiyetler gözden geçirilecek ve bu uygulamalar kademeli olarak kaldırılacaktır.
- Vergilemede adalet kavramına ağırlık verilecek, vergi tahsilatını arttırabilmek amacıyla bu süreçte vergi affı uygulanmayacak kayıt dışı ekonomi ile etkin bir şekilde mücadele edilerek vergi kaybı azaltılacaktır.
- Mükelleflerin vergiye gönüllü uyum sağlaması için vergi bilincini arttırmaya yönelik yazılı ve görsel yayınlar hazırlanacak medya ve dijital ortamlar etkin bir şekilde kullanılarak daha çok mükellefe ulaşılması sağlanacak ve mükellefin hizmet alabileceği interaktif uygulamaların hazırlanmasına yönelik çalışmalara hızla devam edilecektir.

Kayıt dışılığı önleme konusunda yukarda bahsi geçen OVP, strateji eylem planı, Cumhurbaşkanlığı yıllık programları vb. çalışmalar hazırlanırken kalkınma planları kaynak olarak ele alınmış ve bu hedef ve programlar kalkınma planlarından hareketle hazırlanmıştır.

Beş yıllık dönemi kapsayacak şekilde hazırlanan ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin ilk kalkınma planı olan On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Maliye Politikası başlığı altında yer alan maddelere göre (HMB, 2019);

- Vergilemede gönüllü uyum arttırılarak, hizmet sunumunda öngörülebilirlik ve şeffaflık sağlanacak ve vergileme hizmetleri etkinleştirilecektir.
- Gelir İdaresi tarafından kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye devam edilecek ve kurumsal kapasite de iyileştirmeler yapılacaktır.
- Vergi tabanını genişletmeye yönelik çalışmalar yapılarak doğrudan vergilere ağırlık verilerek daha çok vergi hasılası elde edebilecek politikalar izlenecektir.

- Mükellef Hizmetleri Merkezinin etkinleştirilmesi, uygulamaya geçirilen İnteraktif Vergi Dairesi projesi ile tüm hizmetlerin elektronik ortamda sunulması ve küçük ölçekli mükelleflerin vergi kayıtlarını elektronik ortamda tutması sağlanacaktır.
- Sahte belge ile mücadelede etkinliği sağlayabilmek amacıyla E-fatura, e-Defter, e-Arşiv uygulamalarına yönelik daha kapsamlı çalışmalar yapılacak ve uygulama alanı genişletilecektir.

Belirlenen bu hedefler Gelir İdaresi Başkanlığınca hazırlanan 2020-2023 tarih aralığını kapsayan Stratejik Planında yer alan “Vergi Kayıp ve Kaçağı ile Mücadele Etmek” stratejik amacına ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Gelir idaresi reformu kapsamında 18.04.2020 tarihinde 31103 sayılı resmî gazetede yayınlanan 90 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Hazine ve Maliye Bakanlığı idari yapılanmasında köklü değişikliğe gidildiği görülmektedir. Bu değişiklik kapsamında (TÜRMOB, 2020);

- Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde Risk Analizi Genel Müdürlüğü kuruldu.
- Vergi kayıp ve kaçağı ile kayıt dışı ekonomik faaliyetleri tespit etmek ve bunları önlemek amacıyla risk analizi yapmak,

Hazine ve Maliye Bakanlığı görevleri arasında sayıldı.

Kararname ile kurulan Risk Analizi Genel Müdürlüğünün görev ve yetkileri ise şunlardır:

- a) Vergi kayıp ve kaçağı ile kayıt dışı ekonomik faaliyetleri araştırmak, bunların önlenmesine yönelik risk analiz ve değerlendirme çalışmalarını gerçekleştirmek,
- b) Vergi kayıp ve kaçağı ile kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önlenmesi amacıyla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla koordinasyonu sağlamak.

Risk Analizi Genel Müdürlüğünün kurulması, işlemlerin etkin ve verimli gerçekleştirilebilmesi için işlem tesis edilmeden önce gerekli bilgilerin ilgili birim

kayıtlarında bulunarak analiz edilmesine sonra işlemin gerçekleştirilmesine olanak sunmaktadır.

Tüm bu yapılanma faaliyetleri sonrası GİB tarafından e-maliye uygulamalarına hız verilerek elektronik hizmet alanında birçok düzenleme uygulamaya geçirilmiştir. Bu uygulamalara aşağıda başlıklar halinde yer verilmiştir.

3.2. Gelir İdaresi Yapılanması Sonucu Faaliyete Geçirilen Uygulamalar

3.2.1. Vergi Dairesi Otomasyon Uygulamaları (VEDOP)

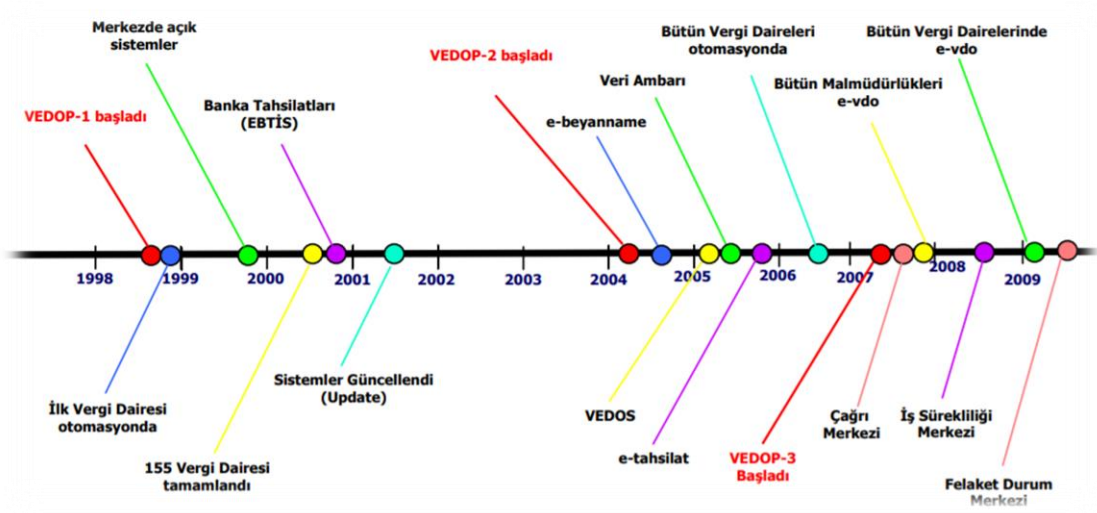
Yaranlı çalışmasında VEDOP’u “bilgisayar teknolojisinin yeni olanaklarıyla vergi dairesi fonksiyonlarının tümünü içine alan bir bilgi işlem uygulamasının vergi dairelerine yaygınlaştırması ile bölge ve merkez network yapısının kurulmasıdır” ifadesiyle tanımlamıştır (Yaranlı, 2002).

Vedop, E-devlet ile otomasyon sistemleri kamusal hizmet sunumunun iyileştirilmesinde, hızlı ve düşük maliyetle yerine getirilmesinde önemli bir işleve sahiptir (Çoban, 2006: 13).

Vergi Dairesi Otomasyon Projesi 1995 yılında pilot uygulama şeklinde başlatılmış Türkiye’de kamu idarelerinin saydamlığı ve e-Devlet uygulamaları konusunda atılan ilk ve önemli adımlardan birisini oluşturmaktadır. Uygulama, TÜSİAD tarafından düzenlenen “e- Türkiye için e- Devlet Ödülleri” kapsamında “Devletten bireye E-devlet uygulamaları” kategorisinde ödül olarak onurlandırılmıştır (TÜSİAD, 2002: 5-6).

Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesindeki en dikkat çeken teknolojik tabanlı yatırımı VEDOP (Vergi Dairesi Otomasyon Projeleri) dur. VEDOP içinde yer alan uygulamaları (Çiçek ve Dikmen, 2020); Vergi Dairesi otomasyonu (e-VDO), Elektronik Banka Tahsilatları İşleme Sistemi (EBTİS), Elektronik Muhasebe Kayıtları Arşiv Sistemi (EMKAS), e-tahsilat, e-haciz, e-yoklama ve e-tebligat sistemi şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

VEDOP ve sonrasında somutluk kazanan uygulamalar ve bu uygulamaların faaliyete geçme tarihleri aşağıdaki tabloda daha detaylı olarak incelenmiştir;

Kaynak: (Gerçek, 2010: 78).

Şekil 3.1. VEDOP' un Gelişim Süreci

3.2.1.1. VEDOP-I Projesi

Tabloda belirtildiği gibi mükelleflere daha iyi hizmet sunmayı amaçlayan ve Gelir İdaresinin etkinliğini arttırmayı hedefleyen Vedop'u 3 farklı aşamada göstermek mümkündür;

Vergi dairesinin yürütmüş olduğu işlemlerin bilişim sistemi aracılığı ile otomasyona geçirilerek iş yükünün hafifletilmesi, vergi dairesi faaliyetlerinde etkinlik ve verimliliğin üst seviyelere çıkarılması ve elektronik ortamda toplanan bilgilerden kararlı yönetim bilgi sisteminin oluşturulmasının hedeflendiği teknolojik alt yapıya sahip olan VEDOP projesi 1995 yılında pilot proje olarak başlatılmış ve ilk kez 1998 yılında hayata geçirilmiştir (Erdinç, 2016: 148).

VEDOP-I başlatıldıktan sonraki iki yıl içerisinde 22 ildeki 155 vergi dairesi ve 5 defterdarlığın otomasyona geçişiyle birlikte proje tamamlanmıştır.

3.2.1.2. VEDOP-II Projesi

Vergi Dairesi Otomasyon Sisteminin ikinci ayağı olan VEDOP-II, 2004 – 2006 yılları arasında sisteme dahil edilmiş ve bunun sonucunda kayıt dışı ekonominin kayıt

altına alınması için önemli bir adım atılmış, aynı zamanda mükelleflere hızlı ve kaliteli bir kamu hizmeti sunulması sağlanmıştır. (Yonar, 2012: 84).

VEDOP-II ile otomasyon sistemine dâhil olmayan 283 vergi dairesi otomasyon kapsamına alınmıştır. VEDOP-II 'de yaklaşık 6000 vergi dairesi personeline VEDOP yazılımları konusunda eğitim desteği verilmiştir.

VEDOP-II ile Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından VEDOP birinci aşama çerçevesinde otomasyona geçirilen 22 ildeki 155 Vergi Dairesi ve 5 Defterdarlıkça ilaveten, otomasyona geçmemiş bulunan 81 ildeki 125 Vergi Dairesi, küçük illerde Defterdarlık binaları içinde, büyük illerde ise ayrı binalarda bulunan Takdir Komisyonu Başkanlıkları, Defterdarlığa bağlı Vergi Denetmenleri Büro Başkanlıkları ve Gelir Müdürlükleriyle, Ankara Vergi İstihbarat Merkezi, 6 ildeki Bölge Müdürlükleri ve Bölge Müdürlüklerine bağlı illerdeki Vergi Denetmenleri Birim Başkanlıkları dahil olmak üzere 579 gelir idaresi birimi otomasyon kapsamına alınmıştır (GİB Faaliyet Raporu, 2006: 57).

3.2.1.3. VEDOP-III Projesi

2007 yılında uygulamaya geçirilen VEDOP-III projesi Türkiye'nin en kapsamlı e-devlet projesi olarak gösterilmiştir. GİB bu proje kapsamında, donanım kapasitesini arttırarak ve yeni uygulamalar geliştirerek mükelleflere vergi daireleri ve internet üzerinden vermekte olduğu hizmetlerin kalitesini, verimliliğini ve hızını arttırmayı hedeflemiştir (Uğur ve Çütçü, :13-14).

VEDOP-III projesi ile birlikte Türkiye genelinde 448 vergi dairesi ile 585 mal müdürlüğü gelir servisi yeniden yapılandırılmış olup, Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde tüm birimler otomasyon sistemine dahil edilmiştir ve günümüzde mükelleflere sunulan hizmet kalitesinde iyileşme sağlayabilmek ve kaliteli güvenilir hizmet sunabilmek için alt yapı çalışmaları her geçen gün daha da geliştirilmektedir (GİB, 2011: 8)

VEDOP- III ile birlikte vergilemede e- devlet uygulamaları daha da geliştirilerek; e- tahsilat ve e- haciz işlemleri sayesinde gelir idaresi alacaklarını etkin bir şekilde tahsil edebilme olanağını elde etmiştir (Gerçek, 2010: 10).

VEDOP-III çerçevesinde “Türkiye Vergi Dairesi” uygulamasının tamamlanmasıyla mükelleflerin almış olduğu hizmetler arttırılarak sisteme kayıtlı oldukları daire dışındaki vergi dairelerinde de aynı hizmetlerden yararlanabilmeleri sağlanmıştır (Uğur ve Çütçü, 2009: 13).

3.2.1.4. Nakil Vasıtaları Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (MOTOP)

MOTOP yani Motorlu Taşıtlar Otomasyon projesi nakit vasıtalarının gelir idaresindeki işlemlerinin otomasyon sistemi üzerinden yürütülmesidir. Bu çerçevede mevzuattan kaynaklı değişimlerle birlikte vergi idaresinin etkinliğini arttırmaya yönelik sistemler uygulamaya konulmuştur. Günümüz şartlarında uygulama alanı bulamayan MOTOP, EVDO ve EVDB sistem uzantılarıyla kullanıma sunulmuştur (Çelebi, 2018: 90).

MOTOP, Nakil Vasıtalarının Vergi Dairesi ile ilgili olan işlemlerinin bilgisayar ortamında yapılmasını sağlamaktır. Bu çerçevede, otomasyonlu Nakil Vasıtaları Vergi Dairelerinde kullanılmakta olan uygulama programlarında mevzuattan kaynaklanan değişiklikler ile Vergi Dairesinin daha etkin ve verimli çalışması için gerekli düzenlemeler ve ilave programlar yapılmıştır (Alptürk, 2008:122).

3.2.1.5. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Bilgi İşlem Sistemi (VDK-BİS)

Vergi Denetim Kurulu’nun (VDK) kurulmasıyla GİB tarafından vergi incelemesi ve risk analiz faaliyeti kapsamında yürütülen bazı projeler VDK bünyesine alınmıştır. Bunlardan birisi de “Vergi Denetmenleri Otomasyon Sistemi” projesidir. Bu proje VDK’nın gelir idaresinden ayrılması sonucunda VDK-BİS adı altında hizmete sunulmuştur.

VDK- BİS, 09.01.2017 tarihinde Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) entegre edilmiştir. Kayıt dışı faaliyette bulunma riski taşıyan bazı sektörler, ilgili kurumlarla yapılan iş birliği neticesinde bilgi ve veri toplamak suretiyle oluşturulan Risk Analiz Sistemi yoluyla tespit edilmektedir. Risk analizi kapsamında incelenen mükellefler Vergi Denetim Kurulu veri ambarına aktarılmakta oradan da veri dökümü VDK-BİS ekranına yansıtılmaktadır (Gerçek ve Bakar, 2016: 184-185).

VDK-BİS uygulaması sayesinde vergi incelemesine ilişkin süreçler daha kolay izlenmekte, üretilen bulgular ve istatistiksel ölçütler denetim elemanlarına yol gösterici olmaktadır. Bu sayede vergi denetmenleri açısından hem zaman ve performans yönetimi hem de vergi denetim sonuçlarına ilişkin istatistikî verilere erişim kolaylığı sağlanmıştır (GİB, 2008: 38).

3.2.1.6. Sahte Belge Risk Analiz Programı (SARP)

01.01.2009 tarihinden bu yana KDV mükellefi olanların aylık rutinlerde sahte belge düzenleme riski düzeylerini ölçmeye yarayan sistem “Sahte Belge Risk Analiz Programı” olarak adlandırılmıştır (Calayoglu, 2019: 149)

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan ve sahte fatura düzenleme fiilini işleyen mükelleflerin tespit edilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalar neticesinde riskli mükelleflerin belirlenmesi konusunda faydalanılan ve riskleri sayısal olarak ölçme kapasitesine sahip olan “Sahte Belge Risk Analiz Programı” (SARP) KDV mükelleflerini aylık dönemler itibarıyla analize tabi tutmakta ve mükelleflerin risk puanları hesaplanmaktadır (GİB Faaliyet Raporu, 2014:110).

Sarp sayesinde mükellefler risk sınıflandırılmasına tabi tutularak denetimin hangi mükellefler üzerinde yoğunlaşması gerektiği tespit edilmektedir. Bu da kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyi destekleyen unsurdur.

3.2.2. Vergi İletişim Merkezi (VİMER-444 0 189)

Gelir İdaresi Başkanlığı kurulduğu 2005 yılından itibaren benimsemiş olduğu mükellef odaklı idare anlayışını hayata geçirebilmek amacıyla Avrupa Birliği Projesi olarak vergisel konularda danışmanlık yapmak üzere VEDOP-II projesi kapsamında VİMER (444 1 189) çağrı merkezini hayata geçirmiştir.

2008 yılında faaliyetlerine başlayan çağrı merkezi, mükelleflerin ihtiyaç duyduğu vergisel konularda danışmanlık ve kayıp kaçaklara yönelik ihbar alımı gibi hizmetlerin sunumunu gerçekleştirmekte ve bu hizmetlere ait istatistiki verileri web kanalı ile yayınlamaktadır (Cenikli ve Şahin, 2013: 47).

VİMER sayesinde ihbar sayılarında artış yaşanmış bu durum ekonomik aktörlerde gerçekleşen kayıt dışılığın tespitini kolaylaştırarak kayıt dışılığın önlenmesinde etkili rol almaktadır.

3.2.3. Veri Ambarı Projesi (VERİA)

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek ve vergi kayıp kaçaklarını önlemek amacıyla GİB ile kamu kurum ve kuruluşları arasında iç ve dış kaynak verilerin elektronik ortamda işlenmesi suretiyle veri akışını sağlayacak bir sistem kurulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda mükelleflere yönelik ayrıntılı verileri içinde barından ve bu verilerin paylaşımına olanak sağlayan Veri Ambarı Projesi (VERİA) hayata geçirilmiştir. Bu projenin amaçları şu şekilde sıralanmıştır (Acar ve Aydın, 2014: 141);

- Teknolojik altyapı ve denetim sistemini kullanarak etkili bir yönetim yapısı oluşturulması,
- Kayıtdışı çalışan mükellefler ile beyan edilmemiş vergisel olayların tespit edilmesi,
- Beyanların sınıflandırılması ve beyanlar arası tutarlılığın kontrol edilmesi,
- Mükelleflerin beyanları arasında çapraz kontrol sağlanması,
- Mükelleflerin profilleri ile eğilimlerinin tespit edilmesi,
- Sektör ortalamalarının tespit edilmesi,
- Yönetim ve denetim faaliyetlerine yönelik istatistikler ve raporlar üretilmesidir.

Bu projenin uygulamaya geçmesiyle MOTOP, VEDOP, banka vb. alanlardan sağlanan verilerle veri ambarında bulunan bilgiler karşılaştırılma imkânı bulmuş bunun neticesinde kayıt dışı ekonomi ile mücadelede bilgisayarlı denetimi destekleyen önemli bir adım atılmıştır (HMB, 2004: 79).

Veri ambarı projesi ile teknolojik alt yapı hizmetinden faydalanılarak kayıt dışı alanda faaliyet gösteren mükelleflerin kimlik tespiti kolaylaşmış, denetim ve çapraz kontroller sonucu tespit edilen kişiler hakkında işlem yapılması sağlanmıştır. Ayrıca veri ambarı projesi denetim için gerekli verileri üretmeyi amaçlarken aynı zamanda

vergi tabanının genişletilmesi, kayıt dışılığın azaltılarak etkin vergi denetimi yapılması konusunda önemli faydalar sağlamaktadır (Gerçek, 2013: 76-77).

3.2.4. Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM)

Türkiye’de kayıt dışılıkla mücadelede atılan önemli adımlardan biri Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM) dir.

ÇSGB tarafından koordine edilen KADİM projesi Türkiye’de kayıt dışı istihdama ve yabancı kaçak işçi istihdamına neden olan faktörlerin ortadan kaldırılarak kayıtlı istihdama geçişe katkıda bulunmayı hedeflemektedir. KADİM projesi kapsamında, kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyi kolaylaştırmak amacıyla ÇSGB Strateji Geliştirme Başkanlığı bünyesinde “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü” kurulmuştur (Kalaycı ve Kalan, :26).

2006 yılında yayımlanan bu projede kayıt dışı ekonominin önde gelen nedenlerine değinilmiş ve kayıt dışı ekonomiyi mümkün olabildiğince en az seviyeye indirmek için kamuoyu bilinçlendirilmiştir. Bu proje ile etkin ve caydırıcı denetimin uygulanması, bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerine ağırlık verilmesi, mevzuat değişikliklerinin yapılması ve bürokratik engellerin kaldırılması faaliyetleri ile kayıt dışı ekonominin mümkün olan en düşük seviyeye indirilerek kayıt dışı çalışanların kayıtlı alana dahil edilmesi hedeflenmiştir (Kadim Projesi, 2006: 1).

3.2.5. E-Beyanname

E-Beyanname, mükelleflerin vergilendirmeye yönelik işlemlerini gerçekleştirirken bilgi-otomasyon hizmetlerinden faydalanarak, işlem güvenliğini ve hızını sağlamak, maddi hataları minimum seviyeye indirerek hem mükellef hem de idare açısından mağduriyetleri azaltmak ve doğru bilgi aktarımını kolaylaştırmak amacıyla kullanılan hizmettir (Acar ve Aydın, 2014: 139).

Ülkemizde e-beyanname uygulaması ile maliyetlerin azaltılması, toplanan bilgilerin analiz edilmesiyle ne denli doğru olduğunu tespit etmeye yardımcı olduğu için kayıt dışılığın önlenmesine ve denetim faaliyetlerine yardımcı olmaktadır (Cenikli ve Şahin, 46).

E-Beyanname uygulaması sadece idarenin yükünü hafifletmekle kalmayıp gönüllü vergi uyumu maliyetlerini de azaltarak kayıt dışılığı önlemede olumlu kazanımlar sağlamıştır (Uysal, 2007).

3.2.6. E-Fatura

Elektronik fatura (e-Fatura), 509 sıra no.lu VUK Genel Tebliğinde yer alan şartlara uygun olan ve elektronik belge biçiminde oluşturulan bir faturadır (Demirkaya ve Çelikkaya, 2021: 7).

Elektronik fatura (E-Fatura) uygulaması Vergi Usul Kanunu'nda belirtilen düzenlenmesi zorunlu olan faturaların dijital ortamda düzenlenmesi ve yine aynı platformda saklanmasına olanak sağlayan sistemdir. Sistemde reelde yapılan tüm faturalama süreçleri (fatura oluşturma, gönderme, muhafaza ve istendiğinde ibraz edilmesi) kâğıt kullanımına gerek duyulmadan ve dijital olarak gerçekleşmektedir. (GİB, 2013: 76).

Ülkemizde e-fatura uygulaması Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından “Elektronik Kayıt Sistemi” başlığında gerçekleştirilmiştir. Uygulamadan yararlanmak isteyen mükellefler şartları sağlamak koşuluyla e-fatura portalı (e-fatura.gov.tr) ile uygulamaya geçiş yapmaktadır (Aydın, 2009: 66).

E-fatura sistemi 397 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile uygulamaya konularak e-faturanın kâğıt faturadan hiçbir farkı olmadığı, mükelleflerin bu sistemle belgelerini muhafaza ve ibraz edebilecekleri ifade edilmiştir (Köprü, 2011:1). Elektronik fatura ilk etapta anonim ve limited şirketlerin dahil olduğu kısıtlı kullanım alanını kapsarken 2012 yılında daha kapsamlı hale getirilmiş ve 2013 yılı sonrasında kullanımı zorunlu hale gelmiştir.

E-fatura uygulaması, tarafların kullanıcı adından yararlanarak bilgilere erişmesinin mümkün olduğu, dijital ortamda oluşturulan belgelerin gönderme ve alma gibi işlevlerinin tarafsız olarak tutulmasına yardımcı olmak ve faturaların elektronik ortamda oluşturulurken şekil şartına bağlı kalıp kalmadığından emin olmak amacıyla Gelir İdaresi Başkanlığı idaresinde oluşturulan uygulamaya verilen genel addır. (İnanç, 2010:185).

E-fatura uygulaması ile tasarruf artışlarına paralel olarak vergi kayıp kaçaklarında kullanılan sahte ve yanıltıcı belge kullanımının önlenmesi konusunda da fayda sağlayacağı öngörülmektedir (Gerçek, 2010: 83).

3.2.7. E-Defter

E-defter, VUK ve TTK hükümleri doğrultusunda kâğıt ortamında tutulan muhasebe kayıtlarının standartlara uygun bir şekilde hazırlanarak bastırılmadan dijital ortama aktarılması sonucu muhafaza edilmesine olanak sağlayan düzenlemeler bütünüdür (Kara ve Yılmaz, 2017: 255).

E-defter uygulaması öncesinde tutulması zorunlu defterler, tasdik edilip belirli bir süre saklanma şartına bağlıydı. Bu durum maliyetleri olumsuz etkilerken denetimlerin etkin bir şekilde sürdürülmesine de engel oluşturmaktaydı.

E-defter uygulamasının hayata geçirilmesi ile birlikte defterlerin tasdikine gerek kalmamış ve saklama maliyetleri ortadan kalkmıştır. Aynı zamanda elektronik defterler her an ulaşılabilir oldukları için denetim daha hızlı ve etkin hale gelerek kayıp kaçakların önlenmesinde etkin rol oynamaktadır (Gökçen ve Özdemir, 2016: 150).

3.2.8. E-Yoklama

VUK'a göre yoklama, “mükellefleri ve mükellefle ilgili maddi olayları, kayıtları ve mevzuları araştırmak ve tespit etmektir”. Bu sistem ile klasik yoklama anlayışı bir tarafa bırakılarak artan mükellef sayısına yönelik etkin ve verimli hizmet sunabilmek amacıyla yoklama ve denetim faaliyetleri mobil cihazlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (453 sıra No’lu VUK Genel Tebliği, 2015).

E- Yoklama sistemi ile mükelleflere ilişkin her türlü veriye hızlı ve güvenli erişim kolaylığı sağlanırken yoklama yapan birimlere gerekli veri akışının aktarılmasının önü açılmıştır.

3.2.9. Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı (MASAK)

2006 yılında yürürlüğe giren Kara paranın aklanma işleminin önlenmesine yönelik 4208 sayılı kanunun ardından Masak (Mali Suçları Araştırma Kurulu

Başkanlığı) kurularak aklama suçu ve terör finansmanı konusunda önleyici bir kurum olması hedeflenmiştir (Erdinç, 2016: 152-153).

Masak, terör finansmanı ve aklama suçu ile mücadele ederek hem toplumsal güven ortamının sağlanmasına katkı sunmakta hem de kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye yönelik faaliyetler yürütmektedir. Tüm bunları gerçekleştirirken farklı kurumlardan veri toplayıp, şüpheli işlemleri değerlendirmeye alarak bunlar üzerinden risk analizi yapmaktadır. Böylelikle takibi güçleşen suç faktörlerinin ve kayıt dışılığın önlenmesinde etkin rol almakta ve bu konuda farkındalık faaliyetleri sürdürmektedir (VDK, 2021: 60).

3.2.10. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı

Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, vergi denetimini daha etkin bir hale getirebilmek, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu sağlayabilmek ve denetime kurumsal bir kimlik yapısı kazandırabilmek amacıyla 2011 yılında faaliyetlerini tek bir çatı altında toplayarak kurulmuştur (Yılmaz, 2012: 470).

Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı merkezi Ankara olmak üzere, Başkan, Başkan yardımcıları, Grup Başkanları ve vergi müfettişlerinden oluşmaktadır. Kurul, devlet ve mükellef haklarını en üst düzeyde tutmayı, kaynak kullanımında etkinliği sağlayarak teknolojik gelişmelerden maksimum düzeyde faydalanmayı hedeflemektedir (Oğuztürk ve Ünal, 2015: 226).

Vergi Denetim kurulu ile birlikte kayıt dışı ekonomi ile mücadele hususunda kamusal güven ortamını koruyan, kayıt dışılığı denetim hususunda etkinlik ve verimliliğin artması öngörülmüştür. Bu konuda VDK-RAS sistemi geliştirilmiş ve riskli mükelleflerin tespit ve analizi sağlanarak kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Vergisel incelemelerde GİB ile koordineli bir şekilde çalışarak mükelleflerin vermiş oldukları beyannameler ile hem gelir hem giderleri kayıt altında tutulacağı için kayıt dışına kayan kişi ve gelirlerin kolayca tespit edilmesi sağlanacaktır (Arslan ve Biniş, 2014: 397).

3.2.11. Vergi Kimlik Numarası

04.04.1998 tarihinde yayımlanan 4358 sayılı “Vergi Kimlik Numarasının Yaygınlaştırılması” hakkındaki kanunla ve bu kanunda geçen “Vergi Kimlik Numarası” tabiri, 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 8 inci maddesi uyarınca gerçek ve tüzel kişilere verilen vergi numarasını ifade etmektedir. Bu kanunla gerçek ve tüzel kişilerden vergisel işlemlerinin yerine getirirken vergi kimlik numarası zorunluluğu getirilerek yaşanabilecek vergi ziyanına yönelik önlem alınması amaçlanmıştır (Güleç, 2020)

Ülkemizde vergi kimlik numarası uygulamasına 3 Temmuz 1995 tarihinde geçilmiş olup uygulama ile vergi idarelerinin etkili denetim yapabilmeleri sağlanmıştır. Mükellef hakkında, mükellef dışındaki farklı kaynaklardan edinilen bilgilerle birlikte mükellefin beyan ettiği bilgilerin kıyaslanması sonucunda tutarsızlıkla karşılaşılması durumunda mükellef hakkında gerekli incelemelerin başlatılmasına olanak sağlamaktadır (Kaya ve Öz, 2020: 167).

Gelir İdaresi, otomasyon sistemi üzerinden herhangi bir mükellefin parasal hareketlerini takip etmek istiyorsa bunun için o kişinin vergi numarasını sisteme girip döküm tuşuna bastığında istediği tüm verilere kolaylıkla erişebilmektedir. Böylece idare, tek kimlik numarası ile mükelleflere ait veri ambarı oluştururken ulaştığı bilgiler doğrultusunda etkin denetim yaparak vergi kayıp kaçakları ile daha hızlı mücadele edebilecektir (Uğur ve Çütçü, 2009).

3.3. Kurumlar Arası Otomasyonu Sağlamaya Yönelik Projeler

Gelir idaresi belirlediği hedefler doğrultusunda kurumsal otomasyon projelerinde sürekliliği sağlarken çeşitli kurum ve kuruluşlarla da bu doğrultuda protokoller imzalayarak kırtasiye ve zaman maliyetlerini azaltmayı başarmıştır (Cenikli ve Şahin, 2013: 44).

Gümrükler Müsteşarlığı Bağlantı Sistemi (GÜMBS) Sistem ile Gümrük Çıkış Beyannamelerinin Gümrükler Genel Müdürlüğü’nden web tabanlı uygulamalar aracılığıyla ve elektronik ortamda gelir idaresi bilgi işlem merkezine aktarılması mümkün olmaktadır. Gelir idaresi portalı üzerinden yapılan merkezi gümrük sorgulamalarına resmi evrak statüsü kazandırılmasıyla da vergi daireleri ile gümrük

idareleri arasında yıllık ortalama 1.000.000 yazışma gerekliliği ortadan kaldırılarak mükelleflerin vergi dairelerindeki hizmet süreleri minimum düzeye indirilmiştir (Özbek, 2007: 72).

Elektronik Banka Tahsilât İşleme Sistemi (EBTİS) vergi ödemelerine ilişkin banka verilerinden elde edilen bilgilerin elektronik kanallar aracılığıyla gelir idaresine aktarımı sağlamaktadır. Bu sayede mükellef nezdinde yapılacak herhangi bir tedbir vs. uygulamaları daha kısa sürede halledilmektedir. (Yavaş, 2012: 1).

2000 yılında gerçekleştirilen EBTİS uygulaması ile banka makbuzlarının elektronik ortamda aktarımı sayesinde tekrar elle girilmesinin önüne geçilmiştir. Bu durum idare açısından ciddi bir iş gücü tasarrufu sağlarken, kurumlar arası koordinasyonun aktif olarak yürütmesine beraberinde E-tahsilat vb. uygulamaların geliştirilmesine öncülük etmiştir (Gerçek, 2010: 79).

3.4. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Uygulanan Politikaların Etkinliği

Örgütsel başarı, genellikle "etkinlik" ve "verimlilik" kavramları ile değerlendirilmektedir. Kullanılan bilim dalına göre farklı anlamlara sahip olsa da genel ifadeyle etkinlik, kurum ve kuruluşların politika ile hedeflerini gerçekleştirirken amaçlarına ne derece ulaştığını analiz eden bir kavramdır (Bilgin, 2004: 36)

Due'ya göre, vergi yönetiminin etkinliği hem mükellefin hem de devletin, vergilerin toplanmasına ilişkin olarak yüklenecekleri maliyetin en aza indirilmesini kapsamaktadır.

Bu sayede, kaynakların doğru hizmetlere ve faaliyetlere aktararak kullanılması mümkündür.

Vergi idaresinde etkinlik denildiğinde “en az maliyetle en fazla geliri toplamak” ifadesi yerine “kaliteli hizmet, verimli ve nitelikli çalışma” kavramları üzerinde yoğunlaşmak daha doğru olacaktır. Geleneksel etkinlik kavramına ek olarak mükelleflere sunulan hizmetlerin yüksek kalitede olması mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu arttırarak vergi idaresinin etkinlik derecesini pozitif yönlü etkileyecek ve kaynakların doğru tahsisine yardımcı olacaktır (Gerçek, 696).

Sugözü yaptığı çalışmada etkin vergi dairesini tanımlarken kanunla verilen vergi toplama görevini yerine getiren, vergisel yükümlülüklerini kendi rızalarıyla yerine getiren mükelleflerin faaliyetlerini minimum maliyetle, şeffaf bir şekilde yerine getirmelerini sağlayan, buna karşılık kendi iradeleriyle vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişileri saptayarak bu kişileri caydırma kabiliyetine haiz olan idaredir ifadelerini kullanmıştır (Sugözü, 2010: 179).

Etkin bir gelir idaresinin varlığından söz edebilmek için şu özelliklere sahip olması gerekmektedir (Arpacı, 2004: 102):

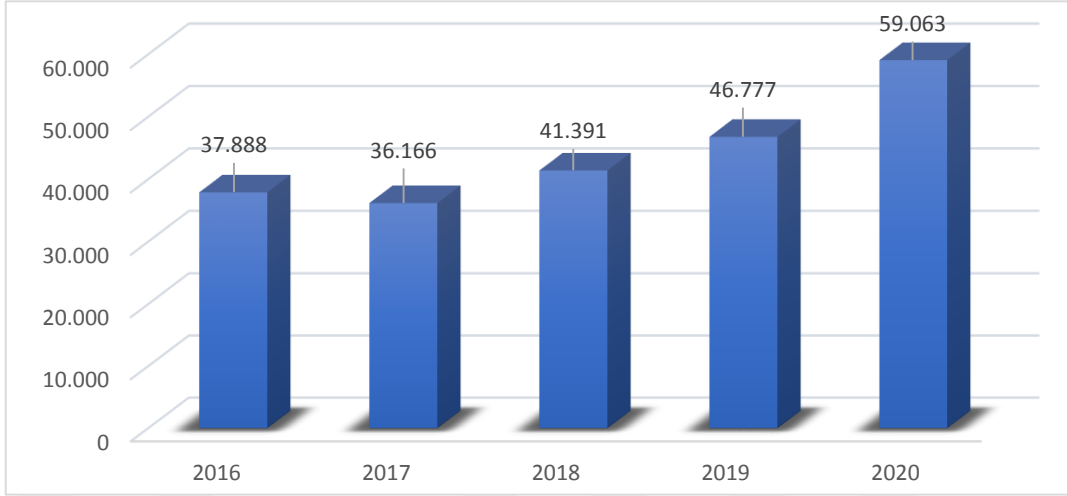
- Kurumsal Özerklik
- Merkez ile taşra arasında gereksiz bürokratik işlemlerin sonlandırılması,
- Merkezle taşra arasındaki kurumsal koordinasyonun sağlanması
- Mükellef odaklı yönetim anlayışının var olması,
- Yerel teşkilatının yetkilerinin genişletilmesi
- Mükellef odaklı yönetim anlayışının var olması,
- Taşra teşkilatının yetkilerinin artırılması

Yukarıda sayılan ilkeler etkin bir idari teşkilatta olması gereken ilkelerdir. Etkin bir idarenin varlığı etkin denetim sistemini de beraberinde getirecek ve bu durum kayıt dışı ekonominin önlenmesinde önemli bir role sahiptir.

Bu bağlamda gelir idaresinin yeniden yapılanmasına gerek duyulduğu ve E-devlet uygulamalarının kamu yönetiminde meydana gelen yolsuzlukları azaltmada hesap verilebilir saydam yönetim anlayışının oluşturulmasında önemli bir araç olduğu öngörülmüştür (Pathak, vd., 2007: 195).

Yukarıda açıklaması yapılan vergi dairesi otomasyon uygulamalarının hangi çıktılara yol açtığı hususunda bir sonuca varabilmek için aşağıda bu uygulamalara yönelik çıktılar değerlendirilmiştir.

- Vergi İletişim merkezince verilen hizmetler (VİMER)-189

Kaynak: (GİB, Faaliyet Raporu, 2021).

Grafik 3.1. VİMER- Yıllar itibariyle yapılan ihbar miktarı

Grafikte son 5 yıl içerisinde yapılan ihbar bildirim sayıları verilmiştir. Grafikte görüldüğü gibi yıllar itibariyle ihbar oranlarında artış görüldüğü izlenmiştir. Bu artışla birlikte VİMER'in kayıt dışılığı önleme hususunda etkili olacağı ön görülürken ihbarların VİMER üzerinden alınmasına ve yapılan bildirimlerin sonuçlarının takip edilmesine yönelik çalışmalar hızla devam etmektedir.

Vergi İletişim Merkezi'nde 2020 tarihinde cevaplandırılan çağrı miktarı 890.743'tür. Toplamda yapılan çağrı sayısına bakıldığında zaman bu rakamın 8.025.105'e ulaştığı görülmektedir. İhbar bildirimlerinin alınıp, yapılan değerlendirmeler neticesinde ihbarların sonuçlandırılmasıyla kayıt dışı ekonomi oranının azaltılmasında caydırıcı unsurlardan biri olmuştur. İhbar ve ceza korkusuyla işlemlerini sürdüren mükellefler kayıt dışı faaliyetlerini azaltma yoluna gideceklerdir.

Faaliyet raporlarından elde edilen veriler doğrultusunda ulaşılan bilgiler, Mükelleflerin ilk aramasında doğrudan cevaplanan çağrı ortalamasını 2020 senesi için %97,48 olarak göstermektedir. İhbar bildirimlerinin tek merkez üzerinden VİMER aracılığıyla alınmasına ve bunların sonuçlarının takibine dair çalışmalar devam ederken idarenin VİMER üzerinden alınan ihbar sayılarında artış yaşanması için kişilerle iş birliği hususunda ek çalışmalar yürütmesi gerekmektedir.

- **Vergi Daireleri Otomasyon Projeleri (VEDOP)**

VEDOP Projesinin kamu sektörü ve mükellefler başta olmak üzere çeşitli alanlara saydığı faydalar oldukça önemlidir. Bu faydalardan bazıları şunlardır (Maliye Bakanlığı Strateji Planı, 2008):

- Gelir İdaresi, mükellefin parasal hareketlerini kontrol etmek istediğinde mükelleflere ait olan vergi numarası üzerinden kısa sürede dökümanlara ulaşabilmektedir. Bu durum maliyetler açısından verimlilik sağlarken vergi kaçaklarının önlenmesinde de avantaj sağlamıştır.
- Vergi tabanı genişletilmiş, vergi sisteminde basitlik ön planda tutulmuştur,
- Vergi denetiminin sürekliliğini ve etkinliğini sağlamaya yönelik veri ambarı projesinin oluşturulması gibi başlıklar Vedop Projesinin sağladığı faydalar arasında sayılabilir.

VEDOP projesi kayıt dışı ekonominin kayda alınmasında ve mükelleflere kaliteli ve nitelikli hizmet sunumunda önemli bir konuma sahiptir. VEDOP ile Gelir İdaresi Başkanlığı e-kurum olma aşamasında büyük başarılarla imza atarak kayıt dışı ekonomi ile mücadele de etkin ve verimli hizmet sunumuna sahip bir idare olma yolunda tüm hızıyla ilerlemektedir (Özbek, 2007: 82)

Mustafa Çağan yaptığı konuşmada VEDOP projesi ile birlikte Maliye Bakanlığının mükellefleri yakından inceleme olanağı bulacağını ama bu durumun kayıt dışı ekonomiyi ortadan kaldırmak için değil önlenmesinde etkili olacağını belirtmiştir. Ayrıca Çağan, geliştirilen bu sistemin adil vergilendirmenin uygulanmasında ciddi bir adım olduğunu vurgulamıştır.

Devlet açısından baktığımızda ise, vergi dairelerine giden mükellef sayısı azaldığından vergi dairesi çalışanlarının yükü azaltılmıştır. Vergilendirme işlemlerinin her adımı sisteme dâhil olan her mükellef tarafından her an izlenebilir ve denetlenebilir duruma gelmiştir. Böylece vergilendirmede yaşanan kayıp ve kaçakların büyük oranda önüne geçilmiştir.

- **E-Arşiv**

E-Arşiv uygulamasına 30/12/2013 tarihinde geçilmiş 31.12.2020 tarihi itibarıyla kayıtlı entegratör sayısında artış yaşanmış ve bu sayı 86'ya yükselmiştir. Zamanla Elektronik fatura kayıt sistemini (EFKS) kullanan mükelleflerin e-arşiv fatura sistemine geçişi sağlanarak bu mükellefler için rehber yayımlanmıştır.

Tablo 3.1. E-Arşiv Uygulamasına Yönelik Veriler

Yıllar	E-Arşiv Uygulamasından Yararlanan Toplam Mükellef Sayısı (Adet)	Düzenlenen Fatura Sayısı (Adet)
2012	6 (EFKS)	979.993.695
2013	6 (EFKS)	975.754.192
2014	17	1.038.320.533
2015	1.915	594.842.313
2016	6.161	1.043.384.973
2017	11.306	1.236.469.920
2018	24.030	1.709.500.104
2019	155.050	2.341.192.585
2020	321.700	2.873.142.411
2021	478.384	3.572.791.951

Kaynak: (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporları, 2012-2021).

Tabloda verilen veriler dikkate alındığı zaman e-arşiv uygulamasından yararlanan mükellef sayısında artış yaşandığı gözlenmiştir. 2021 yılı itibarıyla e-arşiv uygulamasına kayıtlı mükellef sayısı 321.700'e ulaşmayı başarmıştır. Mükellef sayısına bağlı olarak e-arşiv ortamında düzenlenen fatura miktarında da gözle görülür artışlar yaşanmıştır. E-arşiv uygulaması ile mükellef ve düzenlenen fatura sayısında yaşanan artışla birlikte belgelerin elektronik ortamda ulaşılabilirliği ve her an denetlenebilirliği

daha etkin hale gelmiştir. Aynı zamanda gelen /giden fatura kayıplarını da önlemektedir.

- **E-Defter**

Tablo 3.2. E-Defter Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı

Yıl	E-Defter Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı
2012	28
2013	47
2014	18.500
2015	45.321
2016	59.541
2017	70.495
2018	86.901
2019	122.396
2020	203.410
2021	282.751

Kaynak: (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporları, 2012-2021)

Gelir idaresi verilerine bakıldığı zaman E-defter sistemine dahil olan mükellef sayısında yıllar itibariyle yaşanan artış dikkat çekmektedir. 454 Sıra No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği'nin yayımlanması sonucunda uygulamaya zorunlu olarak dahil olan mükelleflerle birlikte kullanıcı sayısının arttığı görülmektedir (GİB Faaliyet Raporu, 2016).

2021 yılında yazılım testlerinden başarıyla geçen e-devlet uygulamasını daha etkin ve hızlı bir konuma getirebilmek amacıyla çalışmalar her geçen gün artarak devam etmektedir.

- **E-Fatura**

Tablo 3.3. E-Fatura Uygulamasına Yönelik Veriler

Yıl	Yararlanan Mükellef Sayısı	Düzenlenen Elektronik Fatura Sayısı	Fatura Tutarı (TL)
2012	3.182	874.710	15.218.034.821
2013	16.270	2.118.001	48.654.104.462
2014	19.375	72.463.951	1.127.236.091.091
2015	46.800	113.713.039	1.180.957.808.191
2016	61.013	163.456.644	1.974.549.748.191
2017	72.036	177.485.032	2.637.574.673.267
2018	88.837	220.286.825	3.651.595.777.267
2019	187.597	241.232.989	4.825.522.880.839
2020	332.400	366.655.334	9.936.847.336.196
2021	532.910	534.971.392	12.232.908.151.369

Kaynak: (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporları, 2012-2021).

GİB tarafından hazırlanan tabloya bakıldığında 2021 yılı sonu itibariyle uygulamadan istifade eden mükellef sayısında ciddi bir artış gözlenmiş ve bu sayı 532.910'a ulaşmıştır. 2021 yılı itibariyle 432.140 mükellef e-fatura uygulamasına dahil olurken 26.491 mükellef GİB portalı üzerinden e-fatura düzenlemiştir (GİB, 2021).

Mükelleflerin sorularına yanıt verebilmek amacıyla e- posta ve forum adresleri kullanılarak mükellefler e-fatura konusunda desteklenmektedir. Uygulama ile ilgili yıl içerisinde güncellemeler yapılmakta ve Muhasebat Genel Müdürlüğü ile koordineli çalışmalar yürütülmektedir.

- **E-Beyanname**

2004 yılında kâğıt beyanname alınma oranı %98,75, elektronik beyanname oranı %1,25 iken, 2020 yıl sonu itibarıyla kâğıt beyanname alınma oranı %0,08 elektronik beyanname oranı %99,92 olmuştur (Kaya ve Öz, 2020: 166)

Gelinen noktada kâğıt beyanname sayısında yaşanan büyük orandaki azalma, ülkenin ekonomik kaynaklarına ve doğasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Ayrıca elektronik ortamda alınan beyannameler aracılığıyla denetim, arşivleme ve istatistiksel analiz işlemleri kolay hale gelmiş bu durum idarenin işleyişini hızlandırmakla beraber idareye zaman ve mekân tasarrufu da sağlamıştır.

- **Denetim Müessesesi**

Denetim, kayıt dışı ekonominin azaltılması ve devletin vergi kaybı sonucu kamu gelirlerinde yaşanan kaybı önlemeye yönelik bir faaliyettir. Aşağıdaki tabloda yıllar itibarıyla denetim faktöründe yer alan etmenlerin yüzdeleri verilmiştir:

Tablo 3.4. Vergi Denetim Faaliyetine Yönelik Veriler

Yıllar	Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2014	2.472.658	55.284	2,24%
2015	2.527.084	58.676	2.32%
2016	2.541.016	49.817	1.96%
2017	2.636.370	44.182	1.68%
2018	2.727.208	44.376	1.63%

Kaynak: (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporları)

Farklı yıllarda mükellef sayısı ile incelenen mükellef sayısı arasındaki oranlamaya bakıldığında zaman giderek azalış seyredilmiştir. Bu durum incelenen mükellef sayısındaki azalışa neden olarak mükelleflerin vergi kaçırma konusundaki eğilimlerini arttırmada etkili olacağı düşünülmektedir.

Yıllar itibariyle %1- %3 arasında süregelen denetim oranı seviyesini yukarıya çıkarabilmek amacıyla hem mesleki yeterliliğe ehil hem de sayıca daha fazla denetim elamanının istihdam edilmesi önem arz etmektedir. Böylelikle vergi incelemeleri daha sağlıklı bir hale gelirken denetim elemanlarının mesaisi daha rasyonel ve verimli bir hal alacaktır.

Tablo 3.5. İncelenen Mükellef Başına İnceleme Oranları

Yıllar	Mükellef Başına Tarhı İstenilen Vergi (TL)	Mükellef Başına Kesilmesi Önerilen Ceza (TL)	Mükellef Başına Toplam Vergi ve Ceza (TL)
2017	133.052	325.259	458.311
2018	196.566	447.598	644.164
2019	255.368	577.001	832.369
2020	523.601	845.825	1.369.426
2021	448.217	938.663	1.386.880

Kaynak: (VDK Birim Faaliyet Raporu, 2021).

Tabloda verilen bilgiler doğrultusunda 2021 yılında mükellef başına tarhı istenen vergi miktarı bir önceki yıla göre daha düşük seviyedeysen kesilmesi öngörülen ceza tutarında artış gözlenmiştir (VDK Faaliyet Raporu, 2021)

Tablo 3.6. Yaygın ve Yoğun Denetim Oranları

Performans Göstergesi	Ölçü Birimi	2019	2020 Planlanan	2020 Gerçekleşen	2021 Hedef	2022 Tahmin	2023 Tahmin
1-Yaygın ve Yoğun Denetimlerde Denetlenen Mükellef Sayısı	ADET	345.617	215.000	267.348	220.000	225.000	230.000
2.Yaygın ve Yoğun Denetimlerde Mükellefler Nezdinde Denetim Sayısı	ADET	511.941	700.000	351.451	-	-	-

Kaynak: (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.)

Yaygın ve yoğun denetim kapsamında 2021 yılında denetlenecek mükellef sayısı 220.000 olarak hedeflenirken 1.1.2021-31.12.2021 tarih aralığında bu değer 291.689 olarak gerçekleşerek hedeflenen değerin aşıldığını göstermektedir. Yapılan denetimler sonucu kesilen usulsüzlük cezası tutarı ise 144.036.907 TL olarak tespit edilmiştir.

Ekonomi içinde bulunduğu durum ve yaşanan pandemi süreci denetim faaliyetlerinin farklı alanlarda yoğunlaşmasına neden olduğu için mükellef nezdinde yapılan denetimler hedeflenenin çok altında kalmıştır. Özellikle çalışanların esnek çalışma sistemi ile çalışması ve online hizmet sunumuna geçilmesi hedeflerde sapma yaşanmasına büyük ölçüde etki etmiştir. Bu nedenle olağanüstü bir durumla karşılaşıldığında idarenin bu konuda yeterli önlemlere sahip olmadığı görülmüş elektronik denetimlere ve daha fazla denetim elemanı istihdam edilerek gerekli eğitimler sonucunda yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçilebilmesi gerekmektedir (GİB Faaliyet Raporları, 2020-2021)

Bu kapsamda aylık olarak gerçekleştirilen yaygın ve yoğun denetimin daha düzenli bir şekilde ve kısa aralıklarla yapılması hedeflenen değerlerin aşılmasına ve kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye yardımcı olacaktır.

- **İzaha Davet Müessesesi**

İzaha davet müessesesi kapsamında beyanname sayısı ve izaha davete çağırılan mükellef sayısı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi gerçekleşen değerler karşılaştırılınca hedeflenen oranlara ulaşamadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.7. İzaha Davet Müessesesi

İzaha Davet Müessesesi	Hedeflenen gösterge	Yıl sonu gerçekleşme Oranı	Gerçekleşme Durumu
Onaylanmış Beyanname Sayısı	60.000	0	0.00
İzaha Davet Edilen Mükellef Sayısı	60.000	0	0.00

Kaynak: (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu,2021)

İzaha Davet Müessesesi kapsamında hedeflenen değerlere ulaşamamasında mükellefler yönünden uygulama alanı bulamamış olması etkili olmuştur. Bu konuda gerekli düzenlemeler yapılmış vergi zıyanına neden olan mükelleflerin bu kapsamda değerlendirilmesine başlanarak izaha davet müessesinin uygulanabilirliği sağlanacağı belirtilmiştir.

- **METOP**

METOP üzerinden yapılan işlem sayısı 413.526 rakamlarını gösterirken 2020 yılı sonlarına gelindiğinde bu rakam 434.741 olarak gerçekleşmiştir. Küresel çapta yaşanan pandemi ile birlikte UYAP entegrasyonunda yeterli düzenlemeler yapılamadığı için 2020 yılında oluşan verilerin hedeflenenin altında kaldığı görülmektedir. Ancak öngörülemeyen bu salgın sonrası performans göstergelerini etkileyebilecek ekstra bir maliyet oluşmamıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığınca oluşturulan eylem planı sonrası gerekli iyileştirilmelerin yapılmasıyla METOP üzerinden gerçekleşen işlemlerin hedeflenen düzeye geleceği bu nedenle hedeflerde herhangi bir değişiklik yapılmasını gerektirecek husus olmadığı öngörüsünde bulunulmuştur.

Tüm bu çalışmalardan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin önlenmesinde gelir idaresinin altyapısının ve faaliyetlerinin önemli olduğu ilgililerce kabul görmüş ve bu konuda kayıtlı faaliyetleri özendirecek, mükellefleri gönüllü uyuma teşvik eden somut adımlar atılmıştır.

Aynı zamanda Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı dahilinde mükelleflerin gönüllü uyum seviyelerini yükseltmek gayesiyle “Vergi Hatalarında Düzeltme Önlemleri”, “Ödeme Emrine Karşı Yapılacak Önlemler”, “Vergilerde Pişmanlık Uygulaması” ve “Vergi Cezalarında İndirim Uygulaması” broşürleri hazırlanıp farklı mecralarda yayınlanmıştır.

Faaliyet raporları doğrultusunda hayata geçirilen uygulamalarda Covid-19 salgını nedeniyle hedefe ilişkin sapmalar yaşanmış olsa da ek önlemler alınmasına ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda Kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında hazırlanan eylem planında öngörülen faaliyetlerin %97,43 oranında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ancak bu oran kayıt dışı ekonominin tehdit olarak varlığını sürdürmesine engel olamamıştır.

Artan ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla yetersiz kalan geleneksel yöntem ve geçiş teknolojilerinin yerini zamanla mantıksal çözümler ve bilişsel teknolojilerin alması öngörülmektedir (Ernst ve Young, 2020).

Günümüzde vergi idareleri geleneksel iletişim yöntemlerinin aksine dijital iletişim kanallarını kullanarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu durum beraberinde daha fazla sorgulamayı ve bilgi isteğini arttırmaktadır. Bu da verilere erişim sağlarken daha verimli bir sistemin keşfini zorunlu kılmaktadır (The Wall Street Journal, 2018).

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir tehdit unsurudur. Çünkü kayıt dışı ekonomi devletten gizlenen bu nedenle de denetimi yapılamayan faaliyetlerdir. Aynı zamanda kayıt dışı ekonomi; vergi ahlakını zedelemekte kayıtlı olan mükellef ile olmayan arasında rekabeti bozmaktadır.

Dolayısıyla bu tehdit kayıt dışı ekonominin oluşmaması için önlem almayı bir zorunluluk haline getirmektedir. Bu önemler gerçekleştirilirken kayıt dışılığa yol açan nedenler belirlenmeli ve bu nedenler dâhilinde çözüm önerileri sunumu gerçekleştirilmelidir. Nitekim çoğu araştırmacı da kayıt dışı ekonominin mali, ekonomik, sosyal ve idari faktörlerden etkilendiğini ifade etmiştir.

Kayıt dışı ekonominin boyutunu ne seviyede olduğunu belirlemek ya da bu konu hakkında net bir sonuca varmak oldukça zordur. Bu nedenle tahminler yürütülerek veya varsayımlardan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin boyutu belirlenmeye çalışılmıştır.

Vergi idarelerinin en önemli amaçlarından biri minimum maliyetle daha fazla vergi tahsilatı yapabilmektir. Kayıt dışı ekonomi toplumsal yapıyı bozduğu gibi devletin vergi kaybı yaşamasına da sebebiyet vermektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin birçok açıdan önem arz ettiği tespit edilmiş, kayıt dışı ekonominin önlenmesinden sorumlu olan kurum Gelir İdaresi Başkanlığı olarak belirlenmiştir. Bu sorumluluk ise idarenin yapılanmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla yaşanan bürokrasi, idarenin iş süreçlerindeki yavaşlığı, çok sesli denetimler veya teknik eleman yetersizliği kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında etkin olmayı engelleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelir İdaresi Başkanlığının yeniden yapılanmasıyla kayıt dışı ekonominin önlenmesi konusunda e-maliye uygulamalarına hız verilerek elektronik hizmet alanında birçok düzenleme hayata geçirilmiştir. İdarenin iş süreçleri elektronik ortama aktarılarak daha şeffaf bir yapılanma inşa edilmiştir. Vergi denetimlerinde mükellef seçimi noktasında risk odaklı vergi denetimi uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır.

Bu doğrultuda gelir idaresi tarafından hayata geçirilen en kapsamlı otomasyon sistemi VEDOP ile ilerleme sağlanmış ve olumlu neticeler alınmıştır. VEDOP kapsamında hayata geçirilen uygulamalara bakıldığında mükelleflerin vergi idarelerine gitmeden işlemlerini daha hızlı ve güvenle yapabilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca devlet bu sistemle şeffaf, denetlenebilir, güvenli hizmet sunumu gerçekleştirme fırsatı bulmuştur.

VEDOP projesinin son basamağı olan VEDOP- 3 ile birlikte vergilemede otomasyon uygulamaları daha kapsamlı bir hale getirilmiştir. Bu kapsamda e-tahsilat ve e-haciz uygulamaları hizmete sunulmuş gelir idaresinin vergi alacaklarını etkin bir şekilde tahsil edebilmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Vergi Daireleri Otomasyon Sistemi devamında; e-beyanname, e-defter, e-arşiv, e-yoklama, vergi kimlik numarası vb. uygulamalar faaliyete geçirilmiştir.

Vergi kimlik numarasının kullanımıyla mükelleflerin parasal hareketlerini izleme kolaylığı sağlanmıştır. Böylece mükellef beyanı ve idare incelemeleri karşılaştırılarak tutarsızlıkları tespit etmek daha kolay hale gelirken idarenin denetim faaliyetleri kolaylaşmış ve kayıt dışılık görece azalmıştır.

2008 yılı itibariyle faaliyetlerine başlayan VİMER aracılığı ile mükellefler ihtiyaç duydukları her türlü bilgiye her an ulaşabilme imkânı elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra VİMER sayesinde vergi kayıp kaçaklarına yönelik ihbar alımı gibi hizmet sunumu gerçekleştirilmekte ve tüm veriler web kanalı ile mükelleflere sunulmaktadır.

E-Beyanname uygulaması ile birlikte mükelleflerin birçok konuyu internet erişimi ile bilgi sahibi olması sağlanırken, belgelerin elektronik ortamda muhafaza edilmesi ve veri ambarı için gerekli bilgi akışının sağlanmasına imkân oluşturulmuştur.

Mükellefin genel eğiliminin belirlenmesi, beyannameleri arasındaki tutarlılığın tespit edilmesi, sektörlerin genel ortalamalarının belirlenebilmesi yani kayıt dışına sebebiyet verecek durumların önlenmesi için Veri Ambarı oluşturulmuş ve mükellef hakkındaki bilgiler burada depolanarak istenildiği zaman idare tarafından gerekli analizleri yapılmaktadır.

Bu uygulamalara bakıldığı zaman gelir idaresi teknolojik imkanlardan yararlanarak e-kurum olma yolunda ciddi çaba gösterdiği görülmektedir. Pandemi sürecinde vergi dairesine giden ayak sayısı azalırken interaktif vergi dairesi uygulamalarında ciddi oranda artışlar yaşanmıştır.

İnteraktif Vergi İdaresi kullanımında artış yaşanmakla birlikte tüm dünyayı ekonomik ve sosyal alanda etkileyen alan Koronavirüs (Covid-19) salgını performans göstergelerinde aksamalar yaşanmasına ve elde edilen verilerin bazı risk unsurları barındırmasına neden olmuştur. Ekonomik açıdan sorun yaşayan mükellefler giderlerini minimize edebilmek amacıyla kayıt dışı kalmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca pandemi döneminde vergi ödemelerinde yaşanan kısa vadeli ertelemeler ve esneklikler mükellef nezdinde rahatlamaya neden olduğu için vergisel uyum da sorunlar yaşanmasına yol açmıştır.

Bu çalışma ile birlikte gelir idaresinin sunduğu otomasyon uygulamalarının kayıt dışı ekonomi ile mücadele de pozitif çıktılara yol açtığı görülmüştür. Ancak tüm bu dönüşümlere rağmen kayıt dışı ekonominin GSYH'a oranının %20-25 bandında değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Otomasyon sistemleri kayıt dışılığın minimize edilmesinde tek başına yeterli olmamıştır.

Kayıt dışı ekonominin hayatımızın her alanında bulunması ve ekonomik sistemin bir gereği olarak yok edilmesi mümkün değildir. Ancak özellikle denetim faaliyetlerinde yeterli etkinliğin sağlanamaması, bazı mükelleflerin hayatı boyunca belki de hiç denetlenmemiş olması ve denetim elemanı sayısında yeterli düzeye ulaşamaması kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Bu nedenle kısa vadeli politikalar yerine uzun vadeli politikalar hazırlanmalı ve orta ve uzun vadede ekonomik istikrarı sağlayacak hedefler belirlenmelidir.

Bu nedenle bu çalışmalara ek olarak;

- Denetimlere gereken zaman ayrılmalı, mükelleflerin vergi uyumları arttırılmalı, denetim personeli gerekli eğitimleri alarak kendi alanlarında uzman bireyler haline getirilmeli, mükelleflerin vergi sistemi adaleti hakkında

olumsuz yargıları bertaraf edilerek her an denetlenebilir algısıyla mükelleflerin vergiye gönüllü uyum sağlaması ve faaliyetlerini kayıt altına alması sağlanmalıdır. Her an denetlenebilir endişesiyle karşı karşıya kalan mükellefler gönüllü uyum sağlayacaklardır.

- Cezalar teşvik edici değil, caydırıcı değildir. Bazı mükellefler mükellefiyet dönemlerince hiç vergi denetimine tabi olmamışlardır. Toplumsal dengenin sağlanabilmesi amacıyla bireyler ceza alabileceklerini bilmeli bu doğrultuda faaliyetlerini kayıt içi alanda sürdürmeleri teşvik edilmelidir.
- Uzlaşma müessesesi mükelleflerin vergisel uyumunu olumsuz etkilediği için tekrar gözden geçirilmeli ve vergi ahlakını zedeleyecek unsurlar giderilmelidir. Aynı zamanda kayıt dışılıkla mücadelede uzlaşma müessesesinin etkisi kısa vadede kayda değer bir sonuç vermeyeceği için daha uzun vadeli düşünülmelidir.
- Mükelleflerin gelir ve gider kalemleri arasındaki denge önemli olan diğer bir husustur. Bireylerin gelir ve harcamaları birebir aynı oranda olmasa da bu oranın dengeli olması beklenmelidir. Bu durumun tespiti için çapraz denetim mekanizması kurulmalı, piyasada herhangi bir panik oluşturmadan gerekli denetimler yapılarak şüpheli görülen işlemler gözetim altında tutulmalıdır.
- Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren durumların kayıtlı alana geçişi tamamıyla mümkün olmadığı için kayıtlı ekonominin cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Türkiye de bulunan küçük ve orta ölçekli işletme sayısı bir hayli yüksek olduğu için burada yer alan işgücünün uzmanlaşması ve kayıt altında çalışmaları sağlanmalıdır. Ayrıca kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması devlet açısından vergi gelirini arttırırken mükellef nezdinde ise vergi yükünü azaltan bir unsur olduğu için ekonominin kalkınmasında ve toplumsal refahın artmasında oldukça etkili olacaktır.
- E-fatura hususunda sektörel bazda sistem açıkları tespit edilmelidir. Suistimallere yol açabilecek eksiklikler kurumlar arası veri alışverişi ve

karşılaştırmalar yapılarak denetlenmeli kurallara uymayan işletmeler gerekli cezai yaptırımlara tabi tutulmalıdır.

- Kayıt dışı ekonomi ile mücadele de en önemli unsurlardan biri de vergi bilincidir. Vergi bilincini arttırmaya yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi bu bilincin küçük yaşlarda oluşması için yapılan uygulamaların geliştirilerek devam ettirilmesi faydalı olacaktır.
- Gelişmiş ülkelere bakıldığı zaman dikkat çeken en önemli husus kayıt dışılık oranlarının görece düşük olmasıdır. Bu nedenle gelir idaresinin teknolojik gelişmelerden mümkün oldukça faydalanması, yenilenmesi, personel istihdamı ve yeterliliği konusunda çalışmalar yürütmesi ve teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek etkin denetim düzeyine ulaşmak için gerekli özveriye sağlaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- 453 sıra No'lu VUK Genel Tebliği, Resmi Gazete No: 29392, Resmi Gazete Tarihi: 20.06.2015.
- Acar, F. ve Aydın, F. (2014) Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Acar, İ. A., M. E., Merter, “Türkiye’de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu”, Maliye Dergisi, (147), ss. 5-27.
- Afşar, B., (2005) Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi Araştırma Raporu, Kayıt Dışı Ekonomi, Konya.
- Ağbal, N., “Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Kara Para İlişkisi” *1. Yaklaşım Dergisi*, 2000, (89), ss. 38-52.
- Akbulak, Y. ve A. K., Tahtakılıç, “Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Düşünceler,” Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 2003, 40(468), ss. 17-41.
- Akdoğan, A., (1985), Vergilerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Aktan C. C., Dileyici D. (2009). Kamu Maliyesi, Birleşik Matbaacılık, İzmir.
- Aktan, C. C., (2000), Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi, TOSYÖV Yayınları, Ankara.
- Alptürk, E. (2005), "Elektronik Pazar Yerleri ve B2B", *Vergi Sorunları Dergisi*, 28(198), ss. 33-37.
- Alptürk, E., “İnternet ve Etkin Devlet”, Vergi Sorunları, 2002 (168), ss.33-37.
- Altınbaş, İ. (2019), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, Boyutları Ve Yarattığı Sorunlar–Seçilmiş Dünya Ülkeleri İle Karşılaştırılması*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altuğ, O., (1999), Kayıt Dışı Ekonomi, (2. Baskı), Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Arkan, Z, H., Ay, “Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları ve Sonuçları”, Maliye Yazıları, 1995 (48), ss. 49-61.

- Arıkan, Z. H., Yurtsever, “Türkiye’de Mali Affın Nedenleri ve Sonuçları-I”, *Yaklaşım Dergisi*, 2004, Y:12, (136), 60-64.
- Arioğlu, O., (2005) “Kayıtdışı Ekonomi” Konulu Tebliğ, Kayıtdışı Ekonomi Paneli, Ankara, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, ss.54.
- Arpacı, A. Ö., “Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması Gerekliliği ve Bu Yapılandırmada Dikkat Edilmesi Gerekli Hususlar”, *Vergi sorunları Dergisi*, Sayı:186, 2004, ss.94-105.
- Arslan, M., Biniş, M. (2016). Türk Vergi Sisteminde Tebligat ve Elektronik Tebligat, *Journal of Management and Economics Research*, 14 (1), ss. 300-317.
- Aslanoğlu, S., “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi ve Kayıt dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2008, (39), ss.199.
- Aslanoğlu, S., S. Yıldız, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması”, (2007), 6(6).
- Avder, E. (2007). Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri, *Ekev Akademi Dergisi*, ss.347-356.
- Ay, H., M., (2006), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ss. 57-82.
- Aydemir, Ş., “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi”, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, 1995, İstanbul.
- Aydın, F., “Elektronik Fatura Kayıt Sistemi Çerçevesinde E-Fatura Uygulaması”, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, 2009 (66), ss. 1-8.
- Aydın, S. ve Yılmaz Y., (2010) Yolsuzluk ve Mali Suçlar, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Aygen, F. (2003). *Vergi Kayıp ve Kaçakçılığının Nedenleri ve Bunların Vergi Kayıp ve Kaçakçılığının Nedenleri ve Bunların Önlenmesinde Denetimin Rolü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Azıklı, S.B., (2009), Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Karaman.

- Babaoğlu, S., (2018), *Kayıt Dışı Ekonominin Ülkelere Etkisi: Türkiye Örneği (2008-2016)*, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bağırzade, E., “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makro İktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 2012, (18), ss.195-224.
- Bakkal, U. (2007) *Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Bejakovic, P., “Improving The Tax Administration in Transition Countries” 2001.
- Bektaş, E., “Kayıt Dışı Ekonomik Hareketlerin Kavranabilmesi Açısından Tek Vergi Numarası Uygulaması Neden Gereklidir ve Uygulama Nasıl Olmalıdır?”, *Vergi Dünyası Dergisi*, 1998 (199), ss. 150-183.
- Bilen, A., “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiye Önemeye Yönelik Çabalar”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2007 (36), ss. 134-143.
- Bilici, N. (2004), *Vergi Hukuku (Genel Kısım, Türk Vergi Sistemi)*, 9. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Binbirkaya, İ., (2006), *Türkiye’de Vergi Denetimi ve Kayıt Dışı Ekonomi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı/Muhasebe Bilim Dalı, İstanbul.
- Bulut, H. M., (2007), *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Mücadele Yöntemleri Türkiye Örneği*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Calayoğlu, İ., “Elektronik Vergi Denetimindeki Teknolojik Gelişmeler ve Tam Denetime Geçiş Adımları”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2019, (81), ss. 143-162.
- Calderón, R.E., “Benefits And Costs In The Application of a Segmented Taxpayer Approach In The Latin American Tax Administrations”, 2010.
- Cenikli, E., D., Şahin, “Türk Gelir İdaresinde Otomasyon Projeleri, 2013/4 (1), ss. 37-52.
- Cesur, A., E., Yetkiner, “Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesine Yönelik Öneriler”, *Vergi Dünyası*, 1994 (159).
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı”, 2004, Yayın No: 116, Ankara.

- Çelebi, B., (1997), *E-Devlet ve E-Maliye Kapsamında Gelir İdaresi Başkanlığı Projeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- Çelikkaya, Ali., “Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörler”, *E-Akademi Dergisi*, 2002, (5).
- Çetintaş, H. H., Vergil, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2003,4 (1), ss. 15-30.
- Çiloğlu, D., “Kayıt Dışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi”, *Hazine Dergisi*, 1998, (1) ss.72-74.
- Çoban, G., (2006), *e-Devlet ve İstanbul Valiliği Uygulaması*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoban, H., (2004), *Vergi Mükelleflerinin Vergi Karşısındaki Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Çolak Ö.F., S. Bekmez (2007), Kayıtdışı Ekonomi ve Siyasal Tercihler: Bir Oyun Teorisi Analizi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Çolak, M. (2012). Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüme Yönelik Politika Önerileri, Ankara.
- Çolak, M., “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünü İrdelenmesi”, *Yaklaşım Dergisi*, 2001, (103), ss. 195-198
- Çomaklı, Ş. E. (2007). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergisel Kayıt dışılık, Turhan Kitabevi, Erzurum.
- Demirkaya, G. & Çelikkaya, A. (2022). Türkiye’de E-Fatura Uygulamasının Mükellefler Açısından Değerlendirilmesi, *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 15 (1), ss. 19.
- Derdiyok, T., (1993, Mayıs). “Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini”, *İktisat Dergisi*, ss. 14-54.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001), “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, Kayıt dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara.

- Doğrusöz, B., “Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk ilişkilerine Bakış”, “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları”, 19. Maliye Sempozyumu, Antalya, 2004, 10-14 Mayıs, ss.158-176.
- Edling, H. (2007). Public Financial Management and Anti-corruption: prevention through stronger PFM systems <https://blog-pfm.imf.org/pfmblog/2007/09/public-financia.html>
- Erdinç, Z., (2016), Kayıt Dışı Ekonomi İzlenen Politikalar ve Çözüm Önerileri, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Erkuş, H., H. Karagöz, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahmini”, Maliye Dergisi, 2009, ss.156, 126-140.
- Eroğlu, E. (2014), *Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonominin makroekonomik etkileri*, Kadir Has Üniversitesi.
- Feige, E., L. (1990). Defining and Estimating Underground and Informal Economies:
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2009), Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010), Ankara.
- Gelir Vergisi Kanunu (15.08.2010) Serbest Meslek Kazancının Tarifi, madde: 65, www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1040.html
- Gerçek, A., (2004), “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakların Önlenmesi Açısından Vergi İdaresinin Sorunları ve Yeniden Yapılandırma Önerisi”, *E-Yaklaşım Dergisi* Haziran Sayısı. Ankara.
- Gerçek, A., “Gelir İdaresi Başkanlığında E-Devlet Uygulamaları”, Akademik Bakış, 2010 (122), ss. 78.
- Gerçek, A., Bakar F. (2016), Vergi Denetiminde Risk Analizinin Yeri: Bazı Ülke Uygulamaları ve Türkiye, *International Journal of Public Finance*, 1 (2), ss. 47-72.
- Gez, H., (2011), *Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü ve Afyonkarahisar İlinde Faaliyet Gösteren Mükelleflere Yönelik Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

- GİB, (2011), 2010 Faaliyet Raporu, Yayın No:132, Nisan, Ankara.
- GİB, (2012), 2011 Faaliyet Raporu, Yayın No:151, Nisan, Ankara.
- GİB, (2013), 2012 Faaliyet Raporu, Yayın No:167, Nisan, Ankara.
- GİB, (2014), 2013 Faaliyet Raporu, Yayın No:187, Nisan, Ankara.
- GİB, “Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu” http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/alt.php?sayfa=istatistik_oecd_40 (erişim:16.09.2021).
- Gökçen, G., Özdemir, M. M., (2016). “Türkiye’de Muhasebe Uygulamalarından E-Defter ve E-Fatura Uygulaması”, Öneri, 12, ss. 137-154.
- Gökmen, N., H. A., Güleç, “Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminde Etkinlik ve Verimlilik Nasıl Sağlanır?”, Vergi Dünyası Dergisi, 2001 (238), ss. 35-41.
- Güven, M. (2015), *Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adıyaman-Gaziantep Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- [https://9lib.net/article/risk-analiz-merkezi %C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1-analiz-sistemine-y%C3%B6nelik-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalar.oy8jj1wz](https://9lib.net/article/risk-analiz-merkezi-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1-analiz-sistemine-y%C3%B6nelik-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalar.oy8jj1wz) (10.07.2022).
- <https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2012/faaliyetraporu2012.pdf> (13.08.2021).
- https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2011/2011_YILI_FAALIYET_RAPORU.pdf (13.08.2021).
- https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2013/2013_Faaliyet_Raporu.pdf (13.08.2021).
- https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2014/2014_Faaliyet_Raporu.pdf (02.08.2021).
- https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2016/2016_faaliyet_raporu.pdf (13.08.2021).
- https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2009/2009_faaliyet_raporu.pdf (13.08.2021).

<https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2008/faaliyetraporu2008.pdf> (05.07.2021).

https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2020/2020_faaliyet_raporu.pdf (01.07.2021).

https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/VDK_2014_Y%C4%B1l%C4%B1_Faaliyet_Raporu_1102.pdf (22.02.2022).

https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/vergi_denetim_kurulu_200513.pdf (19.01.2022).

<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/VDK-2018-Birim-Faaliyet-Raporu-1102019-002pdf>. (13.08.2021).

<https://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari/gelirler-genel-mudurlugunun-2002-yilina-ait-faaliyet> (27.06.2021).

<https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2000/uygblgfaal.pdf> (27.06.2021).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2001/uygulama_bilgi_islem.pdf (27.06.2021).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2010/Faaliyet_raporu_2010.pdf (29.06.2021).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2018/2018_faaliyet_raporu.pdf (19.03.2022).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2014/2014_Faaliyet_Raporu.pdf (19.03.2022).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2020/2020_faaliyet_raporu.pdf (19.03.2022).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2017/2017_faaliyet_raporu.pdf (13.07.2021).

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2015/2015_faaliyet_raporu.pdf (13.07.2021).

- https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2021/2021_faaliyet_raporu_4.pdf (13.07.2021).
- https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/tanitim/FaaliyetRaporlari/2005/uyg_veri_yonetimi.pdf (27.06.2021).
- https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/yayinlar/2006_Faaliyet_Raporu.pdf (27.06.2021).
- https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/yayinlar/2007_Faaliyet_Raporu.pdf (29.06.2021).
- İlgın, Y., (1999), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları*, DPT Yayınları, (Uzmanlık Tezi), Ankara.
- Işık, N., M., Acar, “Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve Bilim İdariler Fakültesi Dergisi*, 2003, (21), ss. 118-119.
- İkiz, A. S., (2000), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İnanç, M., (2010), “Elektronik Fatura (E-Fatura) Düzenlenmesi, İletilmesi, Muhafaza ve İbrazi Usul ve Esasları”, *Mali Çözüm Dergisi*, ss.181-192.
- İpek, S., “Türkiye’de Gelir Vergisinin Mali, Ekonomik ve Sosyal Fonksiyonları Açısından Analizi (1980 Sonrası Dönem)-II”, *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, 2005, ss. 206.
- Kalaycı, C. E., Kalan, “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi”, *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politikası Dergisi*, 2017/1 (1), ss. 17-34.
- Kalça, A., “Elektronik Devletler Sürecinde Kayıt dışı Ekonomi Gerçeği”, *Birikim*, 2000, (136), ss.101.
- Kankılıç N., “Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları)”, <http://dguder.org/nazim-kankilic-kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari>, (Erişim Tarihi:27.04.2021).

- Kanlı, M., *Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi*, 2007, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kara, M., YILMAZ A. B., (2017), “Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlerde E-Belge Kullanımı ve Uygulamaları”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), ss. 253-269.
- Karaaslan, E., (2010), “Kayıtdışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Mali Hizmetler Derneği Yayın No:7, Ankara.
- Karabacak, Y., “Türk Vergi Kanunlarının Karmaşıklık Düzeyinin Ölçümü Üzerine Bir Deneme”, *Maliye Dergisi*, 2013, (165), ss. 38-53.
- Karagül, M., “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İncelenmesi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 1997/3, (1), ss. 185-206.
- Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010), GİB, Strateji Geliştirme Daire Yayın No: 87, Nisan 2009. Kayıtdışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi, ÇSGB, Ankara, 2006.
- Kayıtdışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi, ÇSGB, 2006, Ankara.
- Kıldış, Y. “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2000, 2(2).
- Kılıç, S., “Türkiye’de Vergi Kayıpları Sorunu ve Orta Vadeli Program”, *Vergi Raporu*, 2010 (129), ss. 7-18.
- Kırbaş, S., (1995). “Kayıtdışı Ekonomi: Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları”. TESAV.
- Kırcı, N., “Türkiye’de kayıt dışı ekonominin tahmini: Ekonometrik bir yaklaşım”, 2006.
- Kızılot, Ş., Ş. E., Çomaklı, “Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, 19. Maliye Sempozyumu, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 2004, ss.115 vd.

- Koban, E., “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1998/16 (3).
- Köprü, F. M., “Elektronik Defter Uygulaması Başlıyor”, Ekonomist Dergisi, ss. 1-3.
- Kösedağı, B. S., (1999) “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi ve Vergilendirilmesi Sorunu” Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mavral, Ü., (2001), Karapara Kayır Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye’ye Yansımaları, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Ankara.
- Moğol, T., M. E., Üyümez, “Vergi Suç ve Cezalarının Ekonomisi,” 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Antalya.
- Oğuztürk, B. S., Ünal, E. K. (2015). “Türkiye’de Vergi Denetiminde Yeni Dönem, “*Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 7 (13), ss. 207-237.
- Oral, B. ve Sayın, F. (2009). “Mali Yolsuzluğun Yansımaları: Türkiye için Eşbütünleşme
- Orhan, H., “Vergi İhtilaflarının Barışçıl Yollarla Çözümü”, Sorumlu Vergicilik, 45.
- Önder, İ., “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2011, (23-24), ss. 241-254.
- Öz, E., B., Karakurt, “Türk Gelir İdaresinde Yeniden Yapılanma ve Gelinek Nokta”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 2007/44, (510), ss. 81-90.
- Özbek, M., (2007), “E-Devlet ve Türkiye Uygulamaları Kapsamında VEDOP Projesi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Özçelik, Ö. (2005), Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Özer, İ., (1966), Vergi İdaresi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özker, N., S. Ç., Esener, “Kurumsal Bir Vergi Reformu Sürecinde Hedefler ve Vergilemeye Yönelik Beklentiler”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2010/2 (1), ss. 20-32.

- Özsoylu, A. F., (1996), Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Perry, G. E., Maloney, W. F., Arias, O. S., Fajnzylber, R., Mason, A. D. & Saavedra-Chanduvi, J. (2007), Informality: Exit and Exclusion, Washington, DC: World Bank.
- Prokhorov, A. (2001). The World Unobserved Economy: Definition, Measurement, and Optimality Consideration. Petersburg: Petersburg State University.
- R. Pathak & Gurmeet Singh & Rakesh Belwal & R. Smith, (2007). "E-governance and Corruption-developments and Issues in Ethiopia," Public Organization Review, Springer, vol. 7(3), pages. 195-208.
- Sandalcı, U. ve Sandalcı, İ., “Vergi Ahlakı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: OECD Ülkeleri Özelinde Bir İnceleme”, *Sakarya İktisat Dergisi*, 2017, 6 (1), ss. 70-93.
- Sarıca, A. O., (2006), *Kayıtdışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri*, (Yayınlanmamış DPT Planlama Uzmanlık Tezi), Ankara.
- Sarıkaya, H. E., (2007), *Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyümeye Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Konya.
- Sarılı, M. A., “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler” *Bankacılar Dergisi*, 2002, (41), ss.32-50.
- Sarılı, M. A., “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler. Bankacılar Dergisi”, 2002, (41), ss.32-50.
- Savaş, A., “Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri ve Önerileri”, *Sayıştay Dergisi*, 2009 (72), ss.59.
- Savaş, H. (2000). Vergi Gelirlerinin Denetimi ve Denetimde Etkenlik Kavramı, *Mevzuat Dergisi*, 36, <http://mevzuatdergisi.com/2000/12a/01.htm> (07.06.2021).
- Savaşan, F. (2004). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kayıp Tahminleri. 56- 57.
- Schneider, F., (2002) Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World.
- Schneider, F., Buehn, A., (2017), Estimating a Shadow Economy: Results, Methods, Problems, and Open Questions. *Open Economics*, 1, 1-29.

- Schneider, F., Enste H. E., (2000). "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences," *Journal of Economic Literature*, American Economic Association, vol. 38(1), ss. 77-114.
- Selman, F., (2007), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Stella, P., 1991, An Economic Analysis of Tax Amnesties, *Journal of Public Economics* 46, 383–400.
- Sugözü, İ. H., “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği), *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010 (10), ss. 171-193.
- Şahin, A., (2009), *Kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlaki etkileşimi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Şengül S., (1997), *Bir Hurafe Kayıt dışı Ekonomi*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Şenyüz, D., (1995), *Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi*, Bursa.
- Tandırcıoğlu Ş. A., “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi”, DPT Yayın No:2661, Kasım 2002.
- Taş, M., “Ödeme Gücü İlkesi Açısından Türk Gelir Vergisinin Kısaca Değerlendirilmesi”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 1991, (6).
- Tayfur, İ., (2009), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Etkileyen Faktörler*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekece, N., (2010), *Kayıtdışı Ekonomi-Ölçülmesi-Türkiye’deki Boyutları ve Sonuçları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekin, F ve Çelikkaya, A., (2004), *Vergi Denetimi*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Teyyare, E., “OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2018/14, (1), ss. 51-66.
- Torgler, B., (2004), “Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries”, *Center for Research in Economics, Management and the Arts*, ss.1-34.

- Torgler, B., (2005). "Tax Morale and Direct Democracy", *European Journal The New Institutional Economics Approach. World Development Vol 18, No. 7.*
- Tosuner, M., "Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler", *Vergi Sorunları Dergisi*, 1995 (21), ss. 65-72.
- Tosuner, M., Z., Arıkan "Resen Vergilendirme ve Sorunlar", *Vergi Sorunları Dergisi*, 2003 (177), ss. 68-80.
- TOSYÖV Aylık Yuvarlak Masa Toplantısı III (1994). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler ve Kayıt Dışı Ekonomi. Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu, Hanehalkı İşgücü Anketi, 2010
- TÜSİAD, Kayıt Dışı Ekonomiye, Kayıtsız Kalmaya Ne Kadar Devam Edeceğiz?
- Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2016). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutunun Tahmini, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2): 195-209.
- Uğur, A. A., İ., Çütcü, "E-Devlet ve Tasarruf Etkisi Kapsamında VEDOP Projesi", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1/2009, (2), ss. 1-30.
- Uğurlu, U. (2005), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Us, V., "Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", *Türkiye Ekonomi Kurumu*, 2004, ss. 10, 28.
- Uysal, M., "Bir Başarı öyküsü: E-Beyanname", http://www.muhasebetr.com/ulusal-basin/haber_oku.php?haber_id=1183
- Yaranlı, I.O., (2005), "E-Devlete Doğru Ödüllü Bir Proje: VEDOP İnternet Vergi
- Yavaş, A. A., (2012). Vergi Dairesi Otomasyon Projesinin (VEDOP) Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi.
- Yereli, A. B., O., Karadeniz, "Türkiye’de Kayıt dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 2004, s,180-204, Antalya.
- Yetim, S., (1999), *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar, 215, İstanbul.

- Yılmaz, A. G. (2006), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İSMMMO Yayını, Mart Matbaacılık, İstanbul.
- Yonar, U., (2012), *Gelir İdaresinin Bağımsızlığının Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerindeki Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yoruldu, M., N. Z., Yoruldu, “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Vergi Denetimi ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2016/1 (1), ss. 51-70.
- Yurdakul, F., “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (04), ss. 205-221.